

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1983, LET. XX, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

10

IZ VSEBINE

Zvone Dragan: Program gospodarske stabilizacije
Marjan Britovšek: Buharinov idejni spopad s Stalinom
Vekoslav Grmič: Razmerje med religijo in marksizmom
Blagovna proizvodnja in socializem: o tej temi pišejo — dr. France Černe, dr. Hasan Hadžiomerović, dr. Branko Horvat, dr. Viljem Merhar, dr. Žerko Papič, dr. Mitra Šaroska in dr. Risto Vukčević
Miha Ribarič, Círil Ribičič: Temeljni problemi delegatskega skupščinskega sistema in pogledi na razvoj (II)
Bojan Grobovšek, Giorgio Napolitano: Po 16. kongresu KP Italije
Andrej Kirn: Recepcija in razvoj marksizma na Slovenskem (1939—1983)

TEORIJA IN PRAKSA

1983

10

revija za družbena vprašanja, let. XX, št. 10, str. 1273—1432,
Ljubljana, oktober 1983, UDK 3 YU ISSN 0040-3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani:
revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Anton Bebler, Vlado Benko, Adolf Bibič, Maca Jogan, Stane Južnič, Marko Kerševan, Peter
Klinar, Bogomir Kovač, Stane Kranjc, Lev Kreft, Ivan Lapajne, Matjaž Maček, Boris Majer,
Boštjan Markič, Breda Pavlič, Ernest Petrič, Boštjan Pirc, Franci Pivec, Ciril Ribičič, Slavko
Soršak, Vlado Struk, Franc Šali, Mile Šetinc, Ivo Tavčar, Niko Toš, France Vreg

PREDSEDNIK UREDNISKEGA SVETA:

Boris Majer

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Dušan Dolinar, Ivan Hvala, Maca Jogan, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Andrej
Kirn, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Breda Pavlič, Ciril Ribičič, Lojze
Sočan

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

POMOČNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Alenka Božič, Mojca Mihelič

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel. 341-589 in 341-461 int. 32

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 300 din, za druge individualne naročnike 450 din, za delovne
organizacije 800 din, za tujino 1400 din; cena enojne številke v prosti prodaji 70 din in dvojne
številke 100 din

ZIRO RAČUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo
Teorija in praksa; devizni račun: Ljubljanska banka — Gospodarska banka Ljubljana (ključ)
3189/5

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10
novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani,
za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP »DELO«, Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK:

- ZVONE DRAGAN: Program gospodarske stabilizacije 1275
 IVAN PORTČ: Ta tiha revolucionarjeva hoja (v spomin na Miho Marinka) 1283

ČLANKI, RAZPRAVE:

- MARJAN BRITOVŠEK: Buharinov idejni spopad s Stalinom 1286
 SILVANO BOLČIČ: O pogojih za trajnejše premagovanje kriznih procesov 1297

AKTUALNI INTERVJU:

- VEKOSLAV GRMIČ: Razmerje med religijo in marksizmom 1308

BLAGOVNA PROIZVODNJA IN SOCIALIZEM:

- Uvodni zapis uredništva 1327
 FRANCE ČERNE: Teze in protiteze o »socialističnem« samoupravnem blagovnem gospodarstvu 1330
 HASAN HADŽIOMEROVIČ: Racionalno usmerjanje in igre zakona vrednosti 1344
 BRANKO HORVAT: Razmerje med trgov in planom 1349
 VILJEM MERHAR: Socialistična blagovna proizvodnja 1353
 ŽARKO PAPIČ: Trg in združevanje 1358
 MITRA ŠAROSKA: Poslovno tveganje v blagovni proizvodnji ni razrešeno 1363
 RISTO VUKČEVIČ: Ohranitev ali odprava blagovne oblike gospodarstva? 1369

VPRAŠANJA POLITIČNEGA SISTEMA:

- MIHA RIBARIČ, CIRIL RIBIČIČ: Temeljni problemi delegatskega skupščinskega sistema in pogledi na razvoj (II) 1377

POGLEDI, KOMENTARJI:

- IGOR RAVNIKAR: Moralna kriza – gospodarska kriza 1391
 MARIJA CIGALE: Socialna politika v primežu stabilizacije 1399
 DARKA PODMENIK: Ali se v kvantiteti družboslovne literature skriva kvaliteta? 1402

MEDNARODNO DELAVSKO GIBANJE:

- BOJAN GROBOVŠEK, GIORGIO NAPOLITANO: Po 16. kongresu KP Italije 1407

STROKOVNA IN ZNANSTVENA SREČANJA:

- ANDREJ KIRN: Recepcija in razvoj marksizma na Slovenskem (1939–1983) 1414

PRIKAZI, RECENZIJE:

- Titova misel in delo (Bogdan Kavčič) 1419
 JOVAN ĐORĐEVIČ: Socializem in svoboda (Boštjan Markič) 1420
 Razprave in gradivo št. 15, november 1982 (Bojan Bučar) 1423
 Iz domačih revij 1425
 Bibliografija knjig in člankov 1427
 Avtorski sinopsisi 1431

TEORIJA IN PRAKSA
 revija za družbena vprašanja,
 let. XX, št. 10, str. 1273–1432,
 Ljubljana, oktober 1983

CONTENTS

EDITORIAL

- ZVONE DRAGAN: The Program of Economic Stabilization with Stalin 1275
 IVAN POTRČ: The Revolutionary's Silent Path (In Memory of Miha Marinko) 1283

ARTICLES, DISCUSSIONS

- MARJAN BRITOVŠEK: Buharin's Ideological Disagreement with Stalin 1286
 SILVANO BOLČIČ: Conditions Leading to a Lasting Surpassing of Processes of Crises 1297

THE INTERVIEW

- VEKOSLAV GRMIČ: The Relationship Between Religion and Marxism 1308

COMMODITY PRODUCTION AND SOCIALISM

- Editorial Introductory Note 1327
 FRANCE ČERNE: Theses and Antitheses Concerning "Socialist" Selfmanagement Commodity Economy 1330
 HASAN HADŽIOMEROVIČ: Rational Directing and the Games of the Theory of Value 1344
 BRANKO HORVAT: The Relation between the Market and Plan 1349
 VILJEM MERHAR: Socialist Commodity Production 1353
 ŽARKO PAPIČ: Market and pooling 1358
 MITRA ŠAROSKA: Business Venture in Commodity Production is not Solved 1363
 RISTO VUKČEVIČ: Preservation or Abolishment of the Commodity Form of Economy 1369

PROBLEMS OF POLITICAL SYSTEM

- MIHA RIBARIČ, CIRIL RIBIČIČ: Basic Problems of the Delegate Assembly System and Views on Development (II) 1377

VIEWS COMMENTS

- IGOR RAVNIKAR: Moral Crisis - Economic Crisis 1391
 MARIJA CIGALE: Social Policy Clenched by Stabilization 1399
 DARKA PODMENIK: Is Quality Hidden in the Quantity of Social Science Literature? 1402

INTERNATIONAL WORKER'S MOVEMENT

- BOJAN GROBOVŠEK, GIORGIO NAPOLITANO: After the 16th Congress of the Italian Communist Party 1407

SCIENTIFIC AND PROFESSIONAL MEETINGS

- ANDREJ KIRN: The Reception and Development of Marxism in Slovenia (1939-1983) 1414

REVIEWS, NOTES

- Tito's Thought and Work (Bogdan Kavčič) 1419
 JOVAN ĐORĐEVIČ: Socialism and Freedom (Boštjan Markič) 1420
 Discussions and Materials No. 15. November 1982 (Bojko Vučar) 1423
 From Domestic Reviews 1425
 Bibliography of Books and Articles 1427
 Authors' Synopses 1431

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ

- ЗВОНЕ ДРАГАН: Программа хозяйственной стабилизации 1275
 ИВАН ПОТРЧ: Тихий путь революционера (в память Мюхи Маринко) 1283

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ

- МАРЯН БРИТОВШЕК: Идеи недоразумения Бухарина и Сталина 1286
 СИЛВАНО БОЛЧИЧ: Условия более постоянного преодоления кризисов 1297

АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ

- ВЕКОСЛАВ ГРМИЧ: Отношение между религией и марксизмом 1308

ТОВАРНАЯ ПРОДУКЦИЯ И СОЦИАЛИЗМ

- Передовая заметка редакции 1327
 ФРАНЦЕ ЧЕРНЕ: Тезисы и антитезисы о «социалистическом» самоуправленческом товарном хозяйстве 1330
 ХАСАН ХАДЖИОМЕРОВИЧ: Рациональное направление и игры закона стоимости 1344
 БРАНКО ХОРВАТ: Отношение между рынком и планом 1349
 ВИЛИЕМ МЕРХАР: Социалистическое товарное производство 1353
 ЖАРКО ПАПИЧ: Рынок и объединение 1358
 МИТРА ШАРОСКА: Деловой риск в товарном производстве на разрешено 1363
 РИСТО ВУКЧЕВИЧ: Охранение или отменение товарного вида хозяйства? 1369

ВОПРОСЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

- МИХА РИБАРИЧ, ЦИРИЛ РИБИЧИЧ: Основные проблемы делегатской системы скрупулы и взгляды на развитие (2) 1377

ВЗГЛЯДЫ, КОММЕНТАРИИ

- ИГОР РАВНИКАР: Кризис морали - кризис экономики 1391
 МАРИЯ ЦИГАЛЕ: Социальная политика в скобках стабилизации 1399
 ДАРКА ПОДМЕНИК: Скрывается ли в качестве общественной литературы качество? 1402

МЕЖДУНАРОДНОЕ РАБОЧЕЕ ДВИЖЕНИЕ

- БОЯН ГРОБОВШЕК, ДЖОРДЖО НАПОЛИТАНО: После 16. Съезда КП Италии 1407

НАУЧНЫЕ И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ ВСТРЕЧИ

- АНДРЕЙ КИРН: Прием и развитие марксизма в Словении (1939-1983) 1414

ОБЗОРЫ, РЕЦЕНЗИИ

- Тито - его мысль и труд (Богдан Кавчич) 1419
 ИОВАН ДЖОРДЖЕВИЧ: Социализм и свобода (Боштjan Маркич) 1420
 Обсуждения и материалы No. 15. ноябрь 1982 (Бойко Вучар) 1423
 По страницам отечественных журналов 1425
 Библиография статей и книг 1427
 Авторские сводки 1431

ZVONE DRAGAN

Program gospodarske stabilizacije

Dolgoročni program gospodarske stabilizacije¹ ni samo kažipot iz gospodarske krize, marveč nakazuje tudi to, kako na dolgoročnejših temeljih zagotoviti skladnejši razvoj, učinkovitejše obvladovanje protislovij v družbenoekonomskem razvoju, in kako pri koreninah preprečevati, da se ponovno ne bi znašli tam, kjer smo zdaj, ali še v slabšem položaju. Program je naravnani v hitrejši in celovitejši razvoj socialističnih samoupravnih proizvodjalnih odnosov na podlagi ustave in zakona o združenem delu in v kvalitativne spremembe za učinkovitejše gospodarjenje, kar pomeni stalno povečevanje produktivnosti dela, racionalnejšo organiziranost v celotni družbeni reprodukciji ter občutno večjo in trajnejšo vključitev v mednarodno delitev dela. Temeljni pogoj za uresničitev teh sprememb je krepitev ekonomske in politične motiviranosti delavcev za produktivnejše in kreativnejše delo, za povečevanje proizvodnje in produktivnosti dela, za večjo delovno disciplino, racionalnejše poslovanje, varčevanje, za večjo odgovornost za dosežene poslovne rezultate in za svobodnejše medsebojno dohodkovno povezovanje na celotne n jugoslovanskem gospodarskem prostoru.

Program daje usmeritve za učinkovito premagovanje sedanjih kriznih razmer, v katerih se razkrajajo odgovornost za uresničevanje temeljnih ciljev samoupravnega družbenega razvoja, slabijo etika in morala dela ter iniciativa in volja ljudi za uveljavljanje trajnejših vrednot samoupravne družbe. Njegova bistvena vrednost je v tem, da odpira tudi dolgoročnejšo perspektivo, da je usmerjen v ustvarjanje družbenih, sistemskih in materialnih možnosti za splošno povečanje učinkovitosti jugoslovanskega gospodarstva, za dinamične strukturne spremembe v sestavi in organiziranosti gospodarstva v celoti in njegovih posameznih delov. Le tako lahko sprejmemo izziv svetovne tehnološke revolucije in sodobne znanosti z optimalnim izkoristkom svojih materialnih in kadrovskih zmogljivosti in prednosti sistema socialističnega samoupravljanja, geopolitičnega polo-

¹ Po temeljitem, strokovnem in političnem delu smo ob ustvarjalnem sodelovanju številnih znanstvenikov, politikov in gospodarstvenikov v posebni, t. i. Kraigherjevi komisiji pripravili in v skupščini SFRJ sprejeli dolgoročni program gospodarske stabilizacije, prav tako pa tudi načrt za njegovo uresničevanje na zvezni ravni. S programom so na podlagi čvrste podpore delovnih ljudi in občanov, ki odločno zahtevajo njegovo dosledno uresničitev, v celoti soglašala tudi vodstva vseh družbenopolitičnih organizacij.

žaja Jugoslavije in njenih naravnih danosti. To je edina pot, ki zanesljivo vodi v trajno in enakopravno vključevanje v mednarodno delitev in menjavo dela, v skladnejši notranji regionalni razvoj, večjo produktivno zaposlenost in postopno rast življenjskega standarda delovnih ljudi in občanov.

Dolgoročni program gospodarske stabilizacije kaže ne le poti, marveč v dobršni meri tudi sredstva in metode za uresničitev teh ciljev. Pogoj za njegovo uresničitev je predvsem večje in racionalnejše opiranje na lastne sile. To zahteva, prvič, hitrejši, učinkovitejši, družbeno racionalnejši razvoj samoupravljanja in na tej podlagi uspešnejše uresničevanje ne samo pravic, ampak predvsem odgovornosti in obveznosti delavcev in delovnih ljudi. Drugič, racionalnejšo uporabo vseh razpoložljivih sredstev v družbeni in zasebni lasti, kar največjo racionalizacijo proizvodnje in gospodarno ravnanje pri delitvi in porabi. Tretjič, širše, racionalnejše in uspešnejše vključevanje v mednarodno delitev in menjavo dela.

Nobenega dvoma ne more biti, da bo najtežje naloge pri uresničevanju zelo zahtevnih nalog prevzelo samo gospodarstvo. Pripravljenost in motiviranost delavcev v temeljnih in drugih organizacijah združenega dela za uresničevanje ciljev in nalog stabilizacijskega programa ter ustvarjalno prizadevanje poslovodnih in strokovnih kadrov pri iskanju in predlaganju učinkovitih rešitev bodo odločilni za uspehe ali neuspehe tako sedaj in neposredno v naslednjih letih, kot tudi dolgoročno. Gospodarska politika se bo zato morala usmeriti predvsem v takšne odločitve in ukrepe, ki bodo omogočali spoj in povezanost interesov delavcev v temeljnih in drugih organizacijah združenega dela s širšimi družbenimi interesi. Tako bo morala biti naravnana tudi aktivnost vseh subjektivnih sil v celotni strukturi družbe.

Dolgoročni program gospodarske stabilizacije smo pripravljali v času naglega zaostrovanja našega gospodarskega položaja do zelo nevarnih meja in v obdobju vladavine raznovrstnih in ne vedno ustreznih in dovolj učinkovitih intervencijskih ukrepov, predvsem v zadnjih dveh letih. Gre za prepletenost številnih vzrokov in posledic, ekonomskih pojavov, ki se kažejo na površini in pri koreninah vzrokov ekonomske in socialne nestabilnosti. Izražajo se v upadanju učinkovitosti gospodarjenja in produktivnosti dela, v enormni rasti zadolževanja ob istočasnem zmanjševanju udeležbe v mednarodni menjavi, v ogroženi zunanji in notranji likvidnosti, v naraščanju izgub in rastoči nezaposlenosti. Seveda ne gre podcenjevati tudi zunanjih dejavnikov, kot so rastoče obresti, energetska kriza, svetovna recesija in splošno zaostrovanje pogojev gospodarjenja. Težiščno pozornost moramo nameniti prav dolgoročnim vzrokom, s katerimi se moramo, če hočemo zagotoviti dolgoročne pozitivne učinke, neizprosno spopasti, hkrati pa se urgentno in radikalno usmeriti v odpravo tistih kriznih žarišč, ki grozijo, da tudi dolgoročno zastavljeni cilji ne bodo uresničeni.

Edvard Kardelj je že pred osmimi leti na zvezne n svetu za gospodarski razvoj in ekonomsko politiko poudaril, da ni za nikakršno polemiko o tem, ali je treba situacijo dramatisirati oziroma ali je situacija kritična. Podatki, je dejal, so dovolj nazorni, da lahko spoznamo resnost situacije, v kateri smo, in nadaljeval: »Vsako podcenjevanje nevarnosti, ki jo nosi v sebi sedanja gospodarska situacija, lahko povzroči, da se bomo nekega dne znašli pred takšnimi posledicami, ki bi zelo resno vplivale na našo notranjo politično situacijo, pa tudi na naš položaj v svetu.«² E. Kardelj je v tej razpravi vztrajal pri skupnem konceptu ekonomske politike in ukrepov. Bil je za radikalna »zdravila«, ki bi jih morali predlagati predvsem strokovnjaki. Po njegovem prepričanju ni nikakršna skrivnost, kako premagati tovrstne težave, kar sicer ne bo lahko, vprašanje je le, ali smo v resnici pripravljeni, da izvedemo tako radikalno operacijo. Vodilni organi so, je nadaljeval, potem ko se ukrepe sprejme, v celoti odgovorni za njihovo uresničevanje. Prav zato morajo biti ukrepi zelo konkretni, usklajeni in skrbno pripravljani.

Očitno smo vsa ta leta precej drugače ravnali. Na vseh ravneh! Redki so, ki bi jih lahko izvzeli iz neposredne ali vsaj posredne odgovornosti. Tudi za nas mora veljati preverjeno zgodovinsko pravilo: čim višje smo na lestvici družbene (politične, samoupravne ali državne) organiziranosti, tem večjo težo odgovornosti (za vzroke in posledice) nosimo. Ta stara resnica mora živo zarezati v našo zavest prav sedaj, na pragu odločilne bitke že za prvo fazo uresničevanja dolgoročnega programa gospodarske stabilizacije.

Ob vsem tem pa nas hrabri ugotovitev, da nam je v tako zapletenih notranjih in zunanjih razmerah uspelo izoblikovati skupno oceno vzrokov za gospodarsko krizo in skupen program kratkoročnih in dolgoročnih rešitev. Verjetno smo ena redkih držav, ki ima tako kompleksen program izhoda iz gospodarske krize in dolgoročnejših usmeritev pri gospodarskem in družbenem razvoju, ne samo v obliki načelnih opredelitev, ampak razčlenjenih, konkretnih programov na posameznih področjih, programov z realno zastavljenimi cilji, nalogami in dinamiko njihovega uresničevanja.

Vseobsežna gospodarska in družbenopolitična aktivnost bo potekala v več etapah. V prvi etapi, v obdobju do konca leta 1985, bodo morali biti uresničeni konkretni ukrepi in globlje radikalne poteze za ustavitev in preusmeritev sedanjih negativnih tokov v gospodarskih gibanjih. Potrebno bo ustaviti nadaljnji padec industrijske proizvodnje in ustvariti možnosti za njeno selektivno oživljanje. Spodbuditi bo treba rast tiste proizvodnje, ki pomeni usmeritev v trajno povečevanje izvoza, zlasti na konvertibilno področje, ter njeno vključevanje v mednarodno delitev in menjavo dela, racionalno substitucijo uvoza surovin, reprodukcijskega materiala, opreme in nadomestnih delov, preusmeritev v večjo in racio-

² E. Kardelj, razprava na zveznem svetu za gospodarski razvoj in ekonomsko politiko, 10. 6. 1975.

nalnejšo uporabo domačih energetskih virov, povečano proizvodnjo hrane, občutno pospešen razvoj tujskega turizma, racionalnejše opraviljanje prometnih storitev, pospešen razvoj drobnega gospodarstva in racionalnejšo stanovanjsko graditev. Predvsem pa moramo uspešneje preusmerjati proizvodnjo na mednarodne trge ter se tako usposobiti ne le za ohranitev oziroma izboljšanje zunanje likvidnosti, temveč predvsem za posodobitev celotne proizvodne strukture in za gospodarsko rast na kakovostnejših temeljih.

Naslednja naloga je izboljšanje notranje finančne likvidnosti gospodarstva in njegovega položaja pri razpolaganju s sredstvi za enostavno in razširjeno reprodukcijo. To ob večji in racionalnejši proizvodnji pomeni tudi odpravo trajnih in občasnih vzrokov za izgube, vštveši učinkovitejšo sanacijo in likvidacijo nesposobnih gospodarskih celic, zagotavljanje lastnih obratnih sredstev, večjo udeležbo lastnih in samoupravno združenih sredstev pri financiranju naložb, selektivno reprogramiranje (ne pa odpisovanje) notranjih dolgov in relativno zmanjševanje obveznosti gospodarstva za skupne in splošne družbene potrebe. To so naloge, ki se jih moramo lotiti dobesedno vsi, naloge, pri katerih nihče ne bo in ne sme biti izločen.

Naslednja težka, vendar urgentna naloga, je spopad z vzroki za sedanjo visoko dinamiko rasti cen. Vsekakor bo to ena najtežjih nalog, kajti opustiti moramo vsesplošno prakso, da rezultate slabega gospodarjenja, primitivne organizacije dela, slabih investicijskih odločitev, razsipanja družbenega premoženja, osebnega prisvajanja družbenega dohodka itd., v okoliščinah, ko je neskladje med realno ponudbo in nominalnim povpraševanjem veliko, prenašamo na cene. Zasekati bo treba pri samih koreninah inflacije ter uveljaviti ekonomske in tržne kriterije, ki bodo temeljne gospodarske subjekte vodili pri njihovih odločitvah o cenah. Znebiti se moramo iluzije, da lahko z neposrednim državnim urejanjem cen kontroliramo in usmerjamo sto tisoč vsakodnevnih gospodarskih aktivnosti, ki se porajajo neposredno v odnosih med organizacijami združenega dela in na trgu. Ekonomska prisila in uveljavljanje objektivnih gospodarskih zakonitosti ter večji vpliv svetovnih cen in produktivnosti dela ter ekonomičnosti in kvalitete proizvodov razvitejših dežel bodo v vse večji meri spodbujali svoboden promet blaga in storitev, svobodno gibanje in združevanje dela in sredstev ter skupno planiranje, večjo selekcijo in prodor sposobnejših, produktivnejših in racionalnejših proizvajalcev na enotnem jugoslovanskem trgu. Z dolgoročnim programom gospodarske stabilizacije so izoblikovani tako kriteriji kot tudi ekonomski in drugi pogoji za sistem in politiko cen, ki bodo že v prvi etapi uresničevanja programa tudi glavni temelj politike cen, ekonomskega oblikovanja cen in odnosov med cenami.

Že v tem in v naslednjem letu bodo nujne spremembe in dopolnitve na več medsebojno odvisnih sistemskih področjih. Šele tako bo delavec v temeljni organizaciji združenega dela, delovni in sestavljeni organizaciji in

v drugih oblikah samoupravnega povezovanja dela in sredstev lahko postajal vse resničnejši gospodar nad proizvajalnimi sredstvi in dohodkom, ki ga ustvarja. Le tako bo lahko neposredno in prek delegatov odločal o ključnih odnosih pri ustvarjanju, razporejanju in uporabi dohodka, o sredstvih, ki se koncentrirajo v bankah, njihovi uporabi v samoupravnih interesnih in družbenopolitičnih skupnostih. V nasprotnem primeru bo to še naprej obrabljena parola in fraza dnevnega političnega aktivizma. Zožitev vseh sektorjev porabe v realne okvire, prilagojene stopnji in ravni dejanske gospodarske razvitosti, pa bo zahtevala tudi revizijo nekaterih veljavnih zakonskih predpisov in doslej priznanih samoupravnih pravic.

Že v tem in v naslednjem letu bo potrebno sprejeti spremembe in dopolnitve sistemskih rešitev, predvsem v monetarno-kreditnem sistemu, v bančnem sistemu in kreditnem poslovanju bank, v sistemu financiranja hitrejšega razvoja gospodarsko manj razvitih republik in pokrajine Kosovo, v sistemu cen in rezerv, v sistemu obračuna celotnega prihodka in dohodka, v davčnem sistemu ter v sistemu financiranja federacije.

V pripravi so tudi spremembe in dopolnitve zakona o temeljih sistema družbenega planiranja in o družbenem planu Jugoslavije, s katerimi naj bi natančneje opredelili vlogo združenega dela v sistemu in praksi planiranja ter vlogo in funkcijo družbenih planov družbenopolitičnih skupnosti. Zlasti bo pomembno tudi delo v zvezi z izpopolnjevanjem metodologije družbenega planiranja, ki bo izhajala iz temeljev našega samoupravnega družbenoekonomskega sistema in temeljila na znanstveni, marksistični metodi ekonomske in družbene analize. Temu se bo moral prilagoditi tudi statistično-informacijski sistem.

V tej etapi bo torej potrebno zagotoviti bistvene ekonomske in družbene pogoje za to, da bo v drugi etapi novih srednjeročnih družbenih planov za obdobje 1986–1990 moč uresničiti številne ambicioznejše cilje celotnega materialnega in družbenega razvoja, zlasti glede kvalitete gospodarjenja, vključitve v mednarodno delitev dela, zaposlovanja in življenjskega standarda. Vsekakor je cilj te druge etape s politiko učinkovitega opiranja na lastne sile in racionalnejše izrabe vseh naravnih, tehnoloških in kadrovskih zmogljivosti, s katerimi razpolagamo, zagotoviti stabilnejšo podlago za materialni in družbeni razvoj na kvalitetnih temeljih in enakopravnejših odnosih v mednarodni ekonomski menjavi in delitvi dela. Zato se bodo na teh izhodiščih že sedaj pričeli priprava novega srednjeročnega plana Jugoslavije, oblikovanje skupne tehnološke, znanstvene in energetske strategije in proučevanje drugih dejavnikov dolgoročnega razvoja. S tem naj bi ustvarili ustrezno podlago za dolgoročneje procese združevanja dela in sredstev in skupno razvojno in ekonomsko politiko na temelju delitve dela v okviru enotnega gospodarskega področja. Le tako se bomo tudi usposobili za to, da bomo v tretji etapi, po letu 1990, sposobni v razvitejšem sistemu socialističnih samoupravnih odnosov ter kvalitetnejši materialni in kadrovski podlagi smejeje sprejeti

izzive svetovne tehnološke in znanstvene revolucije in se stvarneje približati glavnim ciljem dolgoročne razvojne strategije.

V zaostreni bitki za cilje gospodarske stabilizacije, ki bo torej očitno trajala daljše obdobje, se odpira tudi problem območij, ki bodo tudi v prihodnje, po letu 1985, kot celota uživala status manj razvitih. S svojimi specifičnimi problemi bo to nedvomno še naprej SAP Kosovo kot najmanj razvito območje Jugoslavije. O vseh drugih pa se bo treba temeljito dogovoriti – tako politično zrelo, kot tudi ekonomsko argumentirano. Podrobnejša obravnava razvitosti na podlagi meril in kazalnikov več znanstvenih institucij v Jugoslaviji pa že opozarja na dejstvo, da je v vseh treh, sedaj uradno tretiranih manj razvitih republikah dosežena takšna stopnja razvitosti proizvodnih sil, da bi bilo mnogo učinkoviteje, če bi s skupnimi prizadevanji organizacij združenega dela iz teh republik ter razvitejših republik in SAP Vojvodine učinkoviteje uporabljali, zgradili in dogradili posamezne proizvodne, transportne in druge zmogljivosti, prenesli znanje in tehnologijo, intenzivirali tehnično pomoč in podobno. To pomeni, da moramo čimprej opustiti stare poti in načine za pospeševanje razvoja manj razvitih republik, pa tudi (naj)manj razvitih območij znotraj vseh republik in avtonomnih pokrajin.

Uresničevanje programa gospodarske stabilizacije bo pomenilo odločilno politično in družbeno diferenciacijo, ki bo zagotovo privedla tudi do polarizacije moči na tiste, ki prispevajo k nadaljnjemu razvoju in napredku, in na tiste, ki se bodo z vsemi silami borili za to, da bi ohranili dosedanje pozicije in privilegije – ne le v materialnem pogledu, marveč tudi v smislu »pridobljene pravice« slabo gospodariti in predvsem čezmerno porabljati. Prav tako je potrebno poleg ekonomskih instrumentov in mehanizmov delovati na obnašanje vseh gospodarskih subjektov tudi s široko akcijo organiziranih subjektivnih družbenih sil, od zveze komunistov do socialistične zveze delovnega ljudstva.

Uresničevanje dolgoročnega programa gospodarske stabilizacije zahteva, da vsi – vsak delavec in občan, vsaka samoupravna organizacija in skupnost, vsaka družbenopolitična skupnost – prevzamejo svoj del odgovornosti za lastno delo in obnašanje. Samo na takšen način bo mogoče zavestno in odločno opredelitev, da se bomo oprli na lastne sile in lastno sposobnost, »preletiti« v vsakodnevno življenje, delo in razvoj.

Postavlja se vprašanje, kakšni so bistveni družbeni in politični pogoji za to, da bomo uspešno izpeljali zlasti prvo etapo uresničevanja dolgoročnega programa stabilizacije, ker je v njej tudi temelj za uresničitev celotnega programa gospodarske stabilizacije. Brez uspešne prve etape bo vsekakor zamujala druga etapa, to pa pomeni, da se bo tudi kriza ne le podaljševala, ampak tudi vse bolj zaostrovala in razvijala v neslutelih razsežnostih. Ob nedvomnih ugotovitvah v vseh političnih, programskih in drugih dokumentih, namreč, da je gospodarska stabilizacija trajni interes delavskega razreda in vseh delovnih ljudi, se bomo pri uresničevanju programa gotovo soočali z velikimi ovirami, ki izhajajo iz sedanjega stanja

in položaja številnih subjektov v gospodarstvu in zunaj njega, inercije starega, pa vse do idejnih zablod in stališč, ki za naš sistem socialističnega samoupravljanja niso sprejemljiva.

Vsekakor je nujen brezkompromisen obračun s številnimi nosilci idejnih in praktičnih odklonov od stabilizacijske smeri. Tu bomo večkrat na trdih preizkušnjah na vseh ravneh – v bitki s samim seboj in našimi dosedanjimi navadami in razvadami, slabim, ekstenzivnim gospodarjenjem in zgrešenimi predstavami o samem gospodarjenju in načinu gospodarskega razvoja. Ne nazadnje se postavlja tudi vprašanje osebne odgovornosti, zavestnega izmikanja nalogam in obveznostim, počasnosti, nedoslednosti – vse do oportunitizma in neznanja. Ne smejo nas presenetiti tudi organizirana idejna in politična nasprotovanja, ki bodo izraščala iz našem sistemu tujih idejnih izhodišč in ideologij.

Izhajajoč iz dosedanjih izkušenj, pa tudi iz kompleksnosti celotnega programa gospodarske stabilizacije, postavljajo nekateri doma in v tujini vprašanje, če ta program ne bo doživel usode, kakršno je doživela reforma iz leta 1965 oziroma kakršno so doživeli »kriteriji ekonomske stabilizacije« v letu 1976? Odgovor je vsekakor v samem programu in v dejanskih interesih njegovih številnih uresničevalcev. Če program resnično izraža neposredne in dolgoročne interese delovnih ljudi in občanov ter objektivne in zakonite tendence družbenega razvoja, potem glede uspešnosti njegovega uresničevanja ne bi smelo biti dileme. Glede tega vprašanja je bil Sergej Kraigher v uvodni besedi na seji zvezne konference Socialistične zveze delovnih ljudi Jugoslavije nedvoumen in prepričljiv:

»Glede na dosedanje slabe izkušnje pri uresničevanju programa v naši družbi, kompleksnost in vsebino tega programa se pogosto postavlja vprašanje, ali ga lahko doleti usoda podobnih programov, sklepov in resolucij. Pri iskanju odgovora na to in podobna vprašanja je treba upoštevati dosedanje izkušnje.

Prvič, ali ta program resnično izraža neposredne in dolgoročne interese delovnih ljudi in objektivno dane zakonite tendence, in ali so v metodi njihovega uresničevanja predvideni taki pogoji, ki bodo neposredno, ekonomsko in družbeno motivirali delovne ljudi in na določen način predstavljali obliko gospodarske prisile, da pri reprodukciji svojega življenja in uresničevanja svojih interesov ter delovnih pogojev in razvojnih možnosti uresničujejo cilje in naloge programa? Prepričani smo, da program ustreza tem zahtevam.

Drugič, ali se bodo subjektivne sile naše socialistične samoupravne družbe in dejavniki socialistične zavesti ustrezno organizirali in mobilizirali pri njegovem uresničevanju? To med drugim pomeni, da morajo družbenopolitične organizacije prenesti težišče dejavnosti iz forumov v temeljne organizacije v samoupravnih organizacijah in skupnostih ter občinah kot samoupravnih in temeljnih družbenopolitičnih skupnostih in da morata tu potekati delo vodstev ter organizacij in trajno sodelovanje z delegacijami in delegati, pri čemer je treba podpreti njihove pobude –

tako v samoupravnih organizacijah in skupnostih, katerih delegati so, kot v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti, organih organizacij združenega dela in samoupravnih interesnih skupnostih. To pomeni, da moramo v družbeni praksi končno preseči vpliv liberalizma in teorije različnih oblik spontanega prepuščanja institucij našega družbenopolitičnega sistema dnevnemu pragmatizmu in pričakovanjem, da bodo samoupravljajne in njegove institucije sami usmerili dejavnost delovnih ljudi in občanov v željeno smer, brez sistematičnega dela družbenopolitičnih organizacij, predvsem pa zveze komunistov.«³

Ne čisto brez »ratia« marsikdo postavlja vprašanje ali obstaja nevarnost, da od programa odstopimo. Če se za uresničevanje programa ne bomo ustrezno organizirali in za to prevzeli tudi popolne odgovornosti, takšna nevarnost gotovo obstaja. Vendar bi v tem primeru lahko že konec tega in v prihodnjem letu plačali vsakršno večje odstopanje z dvojno negativno ceno in s strahotnimi posledicami oziroma z globljo krizo. Program gospodarske stabilizacije nima alternative oziroma jo ima, vendar ta druga alternativa pomeni gospodarsko in politično krizo družbe, ki bi v temeljih pretresla tako naš notranji razvoj, prav tako pa bi imela izjemno negativne posledice za mednarodni položaj in ugled Jugoslavije.

Pri uresničevanju programa, zlasti v njegovi prvi fazi, vse odločitve še ne bodo brezhibne, prav tako bo še vedno precej intervencijskih ukrepov različne narave in na različnih ravneh. Vendar moramo tudi pri delnih rešitvah in prehodnih in začasnih posegih vselej misliti na celoto dolgoročnega programa gospodarske stabilizacije. Bistveno je, da bo vse to odpiralo »ventile« in pripomoglo k temu, da se celoten družbeni razvoj in gospodarjenje postopno utrdita v stabilizacijske okvire, in da se administrativno, birokratsko in nazadnjaško čim hitreje umika samoupravnemu in naprednejšemu. Čim manj bo pri tem kompromisov, čim manj bo raznih polovičnih rešitev in odstopanj, tem prej lahko pričakujemo resnične, ne le kratkoročne in delne, temveč tudi dolgoročne rezultate. Zavedati se moramo, da stvari ne bodo potekale premočrtno, in da bo včasih treba zagotavljati uresničevanje programa tudi po »ovinkih«, vendar ne za ceno odmikov od temeljnih smeri in ciljev. »Prekrvavitev« številnih kadrovskega struktur bo pospešila uresničitev številnih zahtevnih nalog, v mnogih primerih pa bo to nujen pogoj za globoke preusmeritve, ki jih zahteva stabilizacijski program.

---

³ Sergej Kraigher na seji zvezne konference Socialistične zveze delovnega ljudstva Jugoslavije, 23. julija 1983; »Aktualne politične informacije«, št. 7, Beograd, julija 1983.

Ta tiha revolucionarjeva hoja

Ne vem, koliko se kdaj zamislimo, mislim tudi na naš pisateljski svet, kako odhajajo drug za drugim od nas prvi ljudje te naše tako ljudske revolucije, ti njeni protagonisti in enkratni borci, ki so se tako celoma zapisali tej svoji in naši revoluciji, zapisali v nekem postanem in za proletariat najbolj težkem povojnem času, ko se je kdaj pa kdaj tudi zazdelo, ko da revolucije umirajo in ko da bodo za návek pokopane od vseh vedno huje zmilitariziranih fašizmov.

Mogli bi knjige napisati, kako je živel in kaj je doživljal proletarčev otrok v knapovskem svetu, v tistem in takšnem svetu, v katerem je zatlela in zatem tlela iskra revolucije, da bi to iskro pomagal jutri, ko bo odrasel, razplamteti prav ta siromašni in prizadeti proletarski otrok. Ali te in takšne knjige, ki bi mogle biti živo pričevanje o revolucionarni volji našega ljudstva, pri nas še niso bile napisane, ko... ko da bi se naša pisanja izgubljala v omrtvelih rečnih rokavih in ko da bi hotela katerikrat zapeti tudi vigilije naši danes sicer že polpretekli, a za vse čase tako enkratni in edini revoluciji, katera je bila hotenje in delo komunistične partije, pri nas te tako naše partije in naših partijskih ljudi – tudi Mihe Marinka.

Ko da mi bodo za vselej ostala v spominu prva srečanja z Marinkom – bilo je na kamnitih poteh pod smrekami in med barakami na roški partizanski bazi. V angleški vojaški suknjič oblečena postava je hodila počasi, ko se je tudi enako počasi in premišljeno razgledovala po skaloviti hosti in po partizanskem svetu, s katerim se je srečevala. Pri teh srečanjih,

naj je postava hodila še tako tiho in vase zamišljeno, je odzdravljala, a tudi nasmehniti se je znala, četudi le za kratek trenutek in ko za dobro voljo, da bi potem vnovič odšla s svojo mislijo in z razmišljanjem.

Še vselej je bilo z revolucionarjem, ko da je sredi in še vedno, ko da je šele na začetku poti – sen oktobrske revolucije ni nikoli več ugasnil v tem knapovskem skojevcu, terjal je zmago – »Mora, mora priti, ni hudič!« – ne orjuna in ne zlomljene stavke, nič več ni moglo ugasniti knapovega upanja. To upanje je gorelo v izgnančevih prsih v francoskih rudnikih, doživljalo je krize in znova upanje na komunističnih univerzah v Moskvi, da bi se zatem revolucionar vrnil v partijsko pomlajeno domovino.

Doma je postal partijski sekretar za Slovenijo, bil v Zagrebu aretiran in mučen, zatem pa zaživotaril v svoji lesenjači, kjer so ga konfinirali in zapirali. Prav tod, na Čebinah, v Barličevi hiši, je Miha našel varen kraj – na katerem je bila v noči sedemintridesetega leta ustanovljena tudi slovenska komunistična partija, v tisti noči, ko so bile povedane tudi zgodovinske Kardeljeve besede: »Bodočnost slovenskega naroda in njegov narodni obstoj bosta zagotovljena le v svobodni zvezi bratskih narodov Jugoslavije v obliki zvezne države... Slovenski narod mora dobiti svoj lastni, demokratični izvoljeni parlament...« To ni bil le program in napotilo, to je bila za partijca zaveza, ki je spremljala takšnega prekaljenega komunarda kakor je bil Marinko, od partijskega posvetovanja do partijskega posvetovanja – slovensko ljudstvo ni imelo še nikoli tako jasnega programa, ali tudi tod je morala beseda meso ali resničnost postati... – in je tudi začela postajati, celo v najbolj težkih časih, kakor so si jih mogli naši partijski ljudje kdaj zamišljati. Te oči, ki so mogle gledati aprilsko razpadanje kraljeve vojske, ne da bi mogle domovini za troho pomagati, so kmalu zatem lahko gledale, kako se razcveta partizanska organizacija – Marinko je postal komisar glavnega štaba slovenske partizanske vojske.

In – to je bil zdaj čas, ko smo se srečevali s počasno in ko premišljeno Marinkovo hojo v roški hosti. Bilo je na pomad štiriinštiridesetega, ko se je vrnil iz Italije, kjer bi moral odsedeti dosmrtno ječo. Zdaj so bila za njim tudi policijska, nacistična in fašistična zasliševanja, ljubljanski in mariborski zapori, begunjske kazamate in mučilnice – ali komunard je znal molčati, je zmogetel tudi tokrat vse te protiljudske in krvave režime prenesti – da, lahko se je napotil po roški hosti, po svoji svobodni domovini, po partizanski republiki v nacističnem tretjem rajhu – in lahko je bil z mislijo z brigadami, ki so branila svoja svobodna ozemlja ter se tolkla z nemško soldatesko in njenimi pomagači, tudi po primorski in koroški slovenski deželi. Izkušenega revolucionarja so čakale nove dolžnosti; v boju prekaljena knapovska pamet, ki se ni nikoli ločila od ljudske volje svojih prizadetih sodrugov in tovarišev in ki je tako tesno zaživela s svojo slovensko partizansko domovino, enako kot s celotno jugoslovansko domovino, ki se je že začela osvobajati, je doživela v teh časih celo prve svobodne makedonske volitve – zatem pa so jo doma čakala svaktera

politična, družbena in državniška soodločanja, tako v republiki kot v federaciji. Marinko je bil predsednik vlade, partijski sekretar, sekretar OF.

Tega knapovskega in tako ljudskega Marinka danes ni več, smel pa bi in moral bi zaživeti z nami, kakor bi smeli in morali zaživeti tudi mi sami z njegovo tiho in preišljujočo revolucionarjevo hojo. Njegova misel bi nam mogla pomagati, a hkrati bi se nam moglo tudi razodevati, kako težka je bila ta Marinkova pot – mogla je zmagati na stotine čeri, da bi mogli tudi mi sami pomagati pri ustvarjanju socialistične in samoupravne domovine. In resnično se morem kdaj tudi povprašati, kdaj bodo ti naši komunardi, ki tako drug za drugim odhajajo od nas, zaživeli v našem pisanju, da bi mogli za návek živeti med svojim ljudstvom in za rodovi, ki prihajajo?

Buharinov idejni spopad s Stalinom

Aktivnost Buharinove skupine, ki jo je Stalin označil kot »desno opozicijo«, pomeni zadnji poskus, da se v ZSSR ohrani kolektivno vodstvo in prepreči Stalinovo osebno diktaturo.* Skupina »prosvetljenih« stalinistov, ki je po Stalinovi smrti prevzela vodilne položaje, je Stalina krivila, da je uničil Leninovo kolektivno vodstvo in uvedel režim osebne samovolje nad partijo in državo, nekdanje Stalinove oporečnike – trockiste in buharinovce – pa so razglasili in jih še danes razglašajo za »nasprotnike leninizma«. Ljudi, ki so plačali s svojimi življenji poskus, da bi opozorili Stalina na kršitve in nepravilnosti, so razglasili za nasprotnike sovjetske oblasti, Stalinov boj proti njim pa obravnavali kot njegovo nesporno zaslugo.

Stalinova pot k osebni diktaturi je šla prek več stopenj: najprej je bilo treba odstraniti trockiste in zinovjevce, nato buharinovce, ježovščina pa je predstavljala zadnjo stopnjo. Stalin je v boju proti raznim opozicijskim skupinam spretno prikrival svoje prave cilje in poudarjal, da po Leninovi smrti države in stranke ne more voditi en sam človek, temveč je vodstvo lahko samo kolektivno. Popularna doktrina o kolektivnem vodstvu, ki so jo razglašali Zinovjev, Kamenev in Trocki, pa je bila za Stalina samo taktično geslo, s katerim je prikrival svoja diktatorska nagnjenja, CK in partija pa sta to geslo pomotoma smatrali za njegov program.

Po Leninovi smrti je njegova podoba vse bolj bledela v megleni tančici zgodovinskih abstrakcij. V začetku je bil sam Stalin, kot razberemo iz njegovih govorov in nastopov, presenečen nad svojim hitrim vzponom. Ravnal je izredno previdno in taktično, vselej pripravljen na popuščanje. Bolj ko se je nekontrolirano krepila birokracija, bolj grobe so postajale negativne črte Stalinovega značaja v obračunih z njegovimi oponenti. V boju proti Trockemu so Stalina podpirali in krepili njegove pozicije Zinovjev, Kamenev, deloma pa tudi Rikov, Buharin in Tomski, ko pa jih ni več potreboval, so prišli sami na Stalinovo rešeto.

Triintriidesetletni Buharin se je v prvi polovici leta 1925 vedno tesneje povezoval s Stalinovo skupino in se uspešno vključeval v novo vodstvo CK

---

* Odlomek iz nove knjige dr. Marjana Britovška IDEJNI BOJI V VKP(b), ki bo izšla letos pri Cankarjevi založbi v Ljubljani.

VKP(b), ki je predstavljalo tako imenovano vodilno skupino. Za Buharina je bilo to obdobje njegovega največjega vpliva na sovjetsko politiko. Njegova povezanost s Stalinovo skupino je izhajala iz obdobja frakcijskih bojev triumvirata (Zinovjev-Kamenev-Stalin) proti Trockemu. Buharinoва povezanost s Stalinom se je okrepila leta 1925, ko sta Zinovjev in Kamenev začela kritizirati Stalinov partijski aparat in napadati Buharinove ideološke koncepte. Buharinoва vloga v političnem življenju Sovjetske zveze je bila v začetku enako pomembna kot Stalinova. Med leti 1925 in 1927 je Buharin razvijal in usmerjal sovjetsko splošno ekonomsko politiko in bil vodilni ideolog. Uradni boljševizem v letih 1926–1927 nosi močan idejni pečat buharinstva. Njegov vpliv ni bil močan samo v sovjetski KP, temveč tudi Komunistični internacionali, v kateri je opravljal vodilno funkcijo – bil je sekretar. Stalin sam boju z Združeno opozicijo (Trocki-Zinovjev-Kamenev) ni bil kos. V tem času mu je bila Buharinoва idejno-teoretična razgledanost nujno potrebna in je omogočala njuno začasno zavezništvo. Buharinoва družboslovna dela so imela tedaj takšno veljavo, da so ga njegovi privrženci uvrščali med največje živeče marksiste. Bil je edini politični voditelj, ki ga je sovjetska Akademija znanosti leta 1928 izvolila za svojega člana. Buharinova politična avtoriteta je temeljila na njegovi veliki znanstveni družboslovni razgledanosti. Stalin kot generalni sekretar partije je bil v njegovi senci, previdno pa je razvijal lasten aparat oblasti in pripravljaj tajni pohod proti Buharinu, s katerim je hotel spodkopati njegov položaj – položaj vodilnega teoretika partije in si sam prilastiti ta naslov.

Neizpodbitno dejstvo je, da je bil Buharin eden tistih, ki je v boju z levo opozicijo in Združeno opozicijo s svojimi teoretično-ekonomskimi članki argumentirano zavračal teze opozicije. Pri oblikovanju sovjetske gospodarske politike je igral pomembno vlogo, precej večjo, kot mu jo priznavajo sovjetski raziskovalci, ki se še niso osvobodili vpliva Stalinovih frakcijskih interpretacij.

Buharin je leta 1928 izjavil Kamenevu, da je Stalin hlepel po tem, da postane priznan marksistični teoretik. Menil je, da mu to kot političnemu voditelju manjka. Po uničenju legalnih frakcij njegovih oporečnikov je Stalinu vsekakor uspelo, da so ga na VII. kongresu kominterne razglasili za četrtega klasika marksizma.

Stalinu je uspelo zmagati v boju z Buharinom, ne z močjo teoretičnih argumentov, temveč s pomočjo birokratskega aparata, posebno še ilegalnega kabineta, v katerem so vedrili njegovi fanatični privrženci – Molotov, Kaganovič, Malenkov in drugi. Boj z Buharinovo desno opozicijo je bil zadnji Stalinov legalni boj proti njegovim nasprotnikom v VKP(b).

V boju vodilnega jedra z levo opozicijo so vedno bolj stopala v ospredje vprašanja državnega planiranja, preobrazbe kmetijstva iz individualnih v kolektivna gospodarstva in spreminjanja Sovjetske zveze v moderno industrijsko državo. Zastavljalo se je vprašanje, kako te cilje čimprej doseči. Po zlomu leve opozicije so se ob teh vprašanjih med

Buharinom in Stalinom vse bolj poglobljala nasprotja glede perspektiv razvoja socializma v Sovjetski zvezi. Za nesoglasja so vedeli v začetku le maloštevilni člani partije. Stalin in njegovi privrženci so si prizadevali ustvariti vtis stabilnosti in enotnosti v politbiroju.

Ko retrospektivno ocenjujemo položaj, je težko točno določiti, kdaj sta se Buharin in Stalin začela razhajati ob vprašanih ekonomske politike. Zdi se, da je do ostrih nesoglasij med desnico v politbiroju in novo Stalinovo večino prišlo v januarju in februarju leta 1928. Odnosi so se zaostriili zaradi nasprotnih stališč glede kolektivizacije, investicijske politike in tempa industrijske rasti že na večer pred XV. kongresom VKP(b), ko se je večina partijskih voditeljev izrekla za gospodarsko planiranje in kolektivizacijo kmetijstva. Na XV. kongresu VKP(b) leta 1927 sta resoluciji o teh vprašanih oblikovala Rikov (za državno planiranje) in Molotov (za kmetijstvo). Rikov je ponovno napadel industrijski program leve opozicije in opozoril, da je treba planirati previdno in vsestransko premišljeno – ne preveč težke industrije, ne prehitro tempo razvoja, izdatne rezerve. Jamstvo razvoja je videl v konsolidaciji industrije, znižanju proizvodnih stroškov in zadovoljivosti kmetov s cenejšimi proizvodi. Molotov je poudaril, da bo kolektivizacija kmetijstva okrepila socializem in se zavzel za prostovoljno kolektivizacijo. Kongresne resolucije so bile verjetno rezultat v vodstvu doseženega kompromisa. Razlike v stališčih še niso bile tako velike, da bi razbile enotno fronto politbiroja, ki je iz svojih vrst izgnal levico, toda prvi elementi neenotnosti so se že nakazovali. Sprejete ekonomske resolucije odsevajo revidirane poglede Buharina in Rikova, ki sta previdno svarila pred prehitro industrializacijo in opozarjala na nujnost balansiranega razvoja. Zavzemala sta se za neokrnjen razvoj NEP-a.

Znamenja nesoglasij v politbiroju je bilo mogoče razbrati tudi iz govorov voditeljev na kongresu. Stalin in Molotov sta dala kulaškemu vprašanju ostrejši poudarek kot Kalinin in Rikov, ki sta se omejila bolj na ekonomsko razčlenitev. Stalin je nujnost kolektivizacije poudarjal odločneje kot Buharin in Rikov pred kongresom. Opozoril je, da samo kolektivizacija lahko reši sovjetsko kmetijstvo. Presenetljivo drugače kot Buharin je ovrednotil tudi razvojne perspektive evropskega kapitalizma. Napovedal je konec obdobja stabilizacije in nov revolucionarni val, tako v kolonijah kot v metropolah.

Stalinovi privrženci so na kongresu šele začenjali dokaj megleno oblikovati svoja nova stališča. Iz govorov delegatov je bilo čutiti previdnost in pronepovsko usmeritev.

Buharin je že pred kongresom napovedal, da se bo pritisk na bogate kmete-kulake povečal. Z Rikovom sta se zavzemala za kolektivizacijo v omejenem obsegu, o čemer je na kongresu govoril Rikov.

Kolektivizacija kmetijstva je v Sovjetski zvezi do konca dvajsetih let le počasi napredovala. Težišče kmetijskega razvoja je bilo na kupoprodajnih zadrugah. Do sredine leta 1928 je bilo vključenih v kolhoze manj kot 2%

kmečkih gospodarstev. XV. partijski kongres je poudaril, da je treba razvoj zadružništva pospešiti, ugotavljal pa je tudi, da bo privatna posest še dolgo ostala temelj kmetijstva.

Na XV. kongresu so se nekateri govorniki prvič javno izrekli za Stalina, Buharina pa so, čeprav previdno, kritizirali. V razpravi, ki je sledila njegovemu poročilu o kominternskih zadevah, sta generalnega sekretarja podprla Lazar Šaskin in Beso Lominadze, predsednik Profinterne Lozovski pa je ostro nasprotoval Buharinovi oceni zahodnega kapitalizma kot državnega kapitalizma in ga obtožil, da podcenjuje »začetke desne nevarnosti v kominterni«. Njihova kritika, ki se ji je pridružil Stalin, je bila zlovešča napoved za prihodnost. Ni šlo samo za vprašanje Buharinovega vodenja kominterne, temveč posredno tudi za vprašanje pravilnosti stališč Buharina kot teoretika partije. Teorija o državnem kapitalizmu je bila ena najšibkejših točk v Buharinovih interpretacijah Leninovega nauka in primerna tarča za kasnejšo Stalinovo kampanjo proti Buharinu. Stalin je začel spretno izkoriščati drugorazredne osebnosti v profinternskih in komsomolskih organizacijah, da bi z njihovo pomočjo spodkopal avtoriteto in moč desnice.

Rikov je na kongresu opozoril na Leninov testament in predlagal, naj ga objavijo v kongresnem stenogramu. Predlog so formalno sicer sprejeli, tekst pa so objavili samo v tedenskem biltenu.

V decembru 1927 je desnica sicer očitno zmagala, njen revidirani ekonomski program je bil legaliziran, njene ideološke nasprotnike pa so izgnali iz politbiroja. Vendar se je desnica v politbiroju znašla v krizi. Ogrožen je bil njen politični položaj, za kar je nosil velik del odgovornosti Buharin. Preveč pozornosti je namenjal močnemu ekonomskemu kriticismu levice, premalo časa pa mu je ostalo, da bi preoblikoval svojo politiko pred XV. kongresom. Pomagal je premagati levico, ki vsekakor ni bila brez napak, kar ni bila samo nespametna politična odločitev, temveč napaka v oceni resničnega nasprotnika, kot se je pokazalo kasneje, ko je Buharin sam stopil v ospredje frakcijskih bojov. Buharin se je veselil kapitulacije Zinovjeva in Kameneva, čeprav ni bil brez občutka za osebno tragedijo obeh voditeljev leve opozicije; pomagal je Stalinu pri njenem uničenju.

Buharin tedaj ni prvič sankcioniral ostrih ukrepov proti Združeni opoziciji. Že leta 1924 je izključil iz kominterne svojega medvojnega političnega prijatelja, levega socialnega demokrata Zetha Höglunda, s katerim se ni strinjal v oceni mednarodnega položaja in socialne demokracije. Privolil je v izključitev, v zapor in izgnanstvo svojih starih prijateljev Vladimirja Smirnova in Preobraženskega, privrženca levega komunizma Mihaela Fišeleva ter številnih drugih boljšeševikov, s katerimi je, kot je dejal, nekoč šel skupaj v boj.

Oblast ni otopila Buharinove sposobnosti za kritično presojo deformacij. Videl in obsojal je privilegije, protisemitizem, ruski šovinizem in birokratsko izrojevanje. Prizadeval si je biti dosleden, ko je izobčil svoje

nekdanje prijatelje kot »sovražnike«, s katerimi ni želel imeti nič skupnega. To je storil iz prepričanja, da so ideje in program levece napačni in usodni, da jih ni mogoče enačiti z boljševizmom.

Leta 1928 je Buharin v razgovoru s Kamenevom ugotavljal, da so nesoglasja med njim in njegovimi privrženci ter Stalinom mnogo večja, kot so bila vsa nesoglasja s Kamenevom oz. trockistično levico. Trocki, ki so mu v ušesih odzvajali Buharinovi histerični izpadi proti nekdanji Združeni opoziciji, pa je bil prepričan, da je prav Buharin izvajalec sovjetskega termidorja. Menil je, da bi levica lažje našla skupni jezik s Stalinom kot z Buharinom: »S Stalinom proti Buharinu? Da! Z Buharinom proti Stalinu? Nikoli!« Slepota Trockega je razumljiva, saj so njemu veljali Buharinovi polemični udarci. Trocki je v Buharinu videl svojega največjega nasprotnika, medtem ko je Stalinovo sposobnost spletkarjenja podcenjeval. Redki so bili politiki, ki so jih tako kot Trockega preganjali, obrekovali in jim kratili zgodovinske zasluge. Stalin je bil mojster brez primere, kadar je zanikal zasluge oponentov. Buharinova slepota je bila manj opravičljiva, saj svarilnih glasov ni manjkalo. V novembru 1927 je dobil pismo nekega svojega nekdanjega tovariša, v katerem ga je ta označil za ječarja najboljših komunistov, ki je dovolil, da so heroje Oktobra sodili tajni policisti, kot, n.pr., Jakov Agranov. Pisec je svojo kritiko sklenil s porogljivo, preroško napovedjo: »Zavedajte se, tovariš Buharin: večkrat ste se prepirali v vaši partiji in še se boste. Vaši sedanji tovariši Vam bodo dali za sodnika istega tovariša Agranova. Primeri so nalezljivi.«

Stalinova administrativno-birokratska preobrazba Sovjetske zveze »od zgoraj« je strukturo sovjetske družbe spremenila bolj, kot so si to predstavljali boljševiški voditelji Leninove stare garde. V odločilnih tednih v januarju 1928, ko je tekla Stalinova »revolucija od zgoraj«, je bila široka javnost kaj malo seznanjena z dogajanjem. V časopisih ni bilo nobene objave, nobenega sporočila, dokler ni bila operacija končana. Šele čez nekaj tednov so se pojavila v javnosti prva poročila. Kolektivizacija, ki se je začela v prvih tednih januarja 1928, je razbila staro agrarno družbeno strukturo; porajala se je nova, radikalno različna od prejšnje. Uradno so ta proces ocenili kot »velik Stalinov podvig od zgoraj«. Novi red je razbil nepovsko družbo – sveži proizvod revolucije.

V dvajsetih letih se je po revoluciji v Sovjetski zvezi državni sektor postopoma sicer krepil, vendar pa je privatni sektor z milijoni malih obrtnikov proizvajal okoli 28% izdelkov in zadovoljeval polovico do tri četrtine potreb bazične potrošnje. Kmetje, ki so še vedno sestavljali 80% prebivalstva, so živeli in delovali v razmerah NEP-a. Partija v takih okoliščinah ni monopolizirala družbenega življenja. V političnem sistemu sovjetrov in v uradnih ustanovah je bilo zaposlenih mnogo ljudi, ki niso imeli veliko skupnega s partijo. V osrednjih uradih državne administracije je sedelo veliko uradnikov, ki so jim bile ideje boljševizma tuje. Sovjetska

vlada je bila zaradi pomanjkanja kvalificiranega partijskega kadra prisiljena zaposliti veliko »buržoaznih specialistov« in nepartijske inteligence.

Kljub močni emigraciji nasprotnikov boljševizma po oktobrski revoluciji je Sovjetska zveza v dvajsetih letih doživljala pravo eksplozijo umetniškega vrenja in ustvarjalnosti. V revolucionarnem ozračju in svobodi umetniškega ustvarjanja so ob podpori države, zadrug in privatnikov številni umetniki izražali različne estetske teorije in različne oblike abstraktne umetnosti. Zaživel so številni časopisi, kulturni krožki in organizacije. To je bilo obdobje eksperimentiranja; modernizem kulturne srenje je cvetel in se enakopravno vključeval v svetovne kulturne tokove, avantgarda pa je te pojave tolerantno spremljala. Med številnimi pisci iz tega obdobja so velika imena sovjetske literature: Pasternak, Babelj, Oleša, Katajev, Fedin, Jesenin, Ahmatova, Vsevolod Ivanov, Šolohov, Zamjatin, Leonov, Piljnjak, Bulgakov, Mandeljštam, Zoščenko, Majakovski itd. Mnogi med njimi so po veliki Stalinovi »revoluciji od zgoraj« fizično ali umetniško propadli oziroma tragično umrli. V tem obdobju so se začeli uveljavljati tudi veliki pionirji sovjetske kinematografije: Ejzenštejn, Vertov, Pudovkin, Dovženko in drugi. Mejerhold in Tairov sta revolucionirala dramo. Številni arhitekti, slikarji in grafiki – Tatlin, Rodčenko, Malevič, Lisicki, Ginzburg, Meljnikov, Leonidov – so pomagali ustvariti moderno slikarstvo, arhitekturo in grafiko. To je bilo zlato obdobje sovjetske kulture. Številni avtorji briljantnih stvaritev so tragično umrli, vpisali pa so se v zakladnico človeške kulture.

Dvajseta leta so v Sovjetski zvezi tudi »zlato obdobje marksistične misli«. V partijskem življenju, intelektualnih institucijah, družbenih in pedagoških publikacijah, v intenzivnih razpravah o socialnih teorijah s področja vzgoje, znanosti, prava, filozofije in zgodovinopisja so se porajale nove ideje. Teoretične šole so tekmoval med seboj; povsem tuja jim je bila neplodna ortodoksnost. Stalinova »revolucija od zgoraj« je tudi tukaj vtisnila svoj pečat in onemogočila nadaljnji razcvet.

Ob koncu dvajsetih let se je po ukinitvi NEP-a partija znašla pred izredno težkimi problemi. NEP je dal nekatere impresivne rezultate: prinesel je državljanski mir, politično stabilnost in ekonomski vzpon, protirevolucionarna dejavnost se je zmanjšala, avtoriteta partije med ljudstvom pa se je okrepila. Kot mračna senca pa so NEP spremljali tudi negativni pojavi – razrasli sta se korupcija in špekulacije. Ti pojavi so v partijskih vrstah izzivali obsodbe in krepili sovražen razredni instinkt do nepmanov, bogatih kmetov, buržoaznih specialistov in svobodnih umetnikov. NEP je kot sestavni del sistema pognal v partijski politiki močne korenine. Stalin, ki je s svojimi izrednimi ukrepi in kolektivizacijo izpodkopal NEP, je moral dve leti po njegovi ukinitvi priznati: »NEP ješče ne zakončen.«

V letih 1928/1929 se je začel obrat pri vodenju sovjetske politike, ki se je izrazil v dolgotrajnem procesu deformacije izvajanja oblasti, zrasle na temelju proletarske družbe. Proces je bil socialno utemeljen v začasni

relativni osamosvojitvi voditeljev od njihove družbene baze. Diktatura proletariata je dobila naravo nadomestne diktature, v kateri se je državna oblast odtujila od njenih dejanskih družbenih nosilcev.

Vse do izključitve levice iz politbiroja leta 1927 so politične konflikte v partiji javno obravnavali. Boljševiški voditelji so obsojali frakcijske boje in iskali podporo za svoja stališča pri tisku, na množičnih partijskih sestankih in celo po ulicah. Politične diskusije so bile javne. Različni nazori so se kazali v uradnih in neuradnih institucijah ter glasilih, pri čemer ni manjkalo niti spotikljivih karikatur. Po Stalinovi zmagi leta 1929 je sproščeno ozračje povsem izginilo. Dovolili niso več niti dobronamer- nih hudomušnih karikatur političnih voditeljev. Ko je v političnem vod- stvu prišlo do novega frakcijskega konflikta, partijsko članstvo zanj skoro ni vedelo, javnost pa je bila iz dogajanja povsem izključena. Pomembni programski dokumenti desnice, ki so jo predstavljali Buharin in njegovi zavezniki, niso bili nikoli objavljeni. Sama Stalinova »revolucija od zgo- raj« pa je ostala za zgodovinarje v mnogih aspektih še nepojasnjena.

Sredi leta 1929 se je razplamtela politična diskusija med stalinisti in buharinci. Razprava se je sukala okoli alternativnih poti, usmerjenih k istemu cilju. Obe strani sta hoteli spremeniti Rusijo v deželo kovin, v času svojega razvoja v socialistično družbo, ekonomsko in vojaško zaščiteno pred kapitalističnim svetom. Obe frakciji sta partijo in deželo postavili pred usodno izbiro, ne samo med dvema radikalno različnima progra- moma, temveč tudi med dvema različnima razvojnima potema.

Pred letom 1928 je Stalin v celoti sprejemal Buharinove ekonomske nazore, nato pa se je vedno bolj usmerjal v politiko, ki je bila protibuha- rinska. Stalinova ekonomska misel se je gibala v okviru dveh ekonomskih ciljev: kar največ investirati v težko industrijo ter razviti sistem kolektiv- nih in državnih posestev. Pri tem pa Stalin ni jasno odgovoril na vprašanja, kje črpati sredstva za kapitalne investicije, kakšno naj bo ekonomsko planiranje, in kako naj bi potekal proces socializacije kmetijstva.

Med državljansko vojno so se v Sovjetski Rusiji močno okrepile oblike militarizacije partijskega delovanja. NEP je sicer prinesel določeno demilitarizacijo, kljub temu pa vojaški način urejanja ekonomskih proble- mov ni nikoli povsem izginil. Administrativno samovoljo in ostanke vojnega komunizma so redko kritizirali, tako Buharin kot drugi voditelji, prav Stalin pa je v kriznem ozračju v letih 1928/1929 obnovil vojno tradicijo in ji dal novo vsebino. Tudi v partijskih uradnih pogledih in metodah se je uveljavljala militarizacija. Politično izrazoslovje je dobilo nov besedni zaklad. Ustalili so se novi pojmi: žitna fronta, planska fronta, filozofska fronta, literarna fronta; v tridesetih letih so uvrstili med takšne nenavadne bitke tudi spomladansko fronto. Cilji in problemi so postali trdnjave, ki jih je bilo treba v naskoku zavzeti. V aprilu leta 1928 je Stalin izjavil: »Ni trdnjave, ki je delavski razred, ki je boljševiki ne bi mogli zavzeti.«

Buharinovi nazori so bili Stalinovim diametralno nasprotni glede pojmovanja narave in poti razvoja sovjetske družbe. Bil je mnenja, da napredek socializma zahteva in utemeljuje pojemanje razrednih in državljskih konfliktov. Branil je NEP in nasprotoval Stalinovi nasilni ekonomski politiki. Svoje poglede je obrazložil v članku Leninov politični testament, Stalin pa je svojo teorijo proklamiral na julijskem plenumu leta 1928.

Stalinovo teorijo o krepitvi razrednega boja je navdihovala bolj vojaška kot marksistična tradicija. Ta njegova izvirna teorija je utemeljila velikodržavje, za resnične revolucionarje pa je imela tragične posledice. V njegovem petindvajsetletnem vladanju je postala dogma. Na njo se je skliceval leta 1928 v boju s kulaki, v aferi Šahti in kadar je pozival k budnosti pred anonimnimi protirevolucionarji. Svojo vizijo o nujnosti krepitve razrednega boja in države je v tridesetih letih razvil v teorijo o zaroti ljudskih sovražnikov in jo stopnjeval v množični teror. Takšne konsekvence so bile Buharinu jasne že, ko je leta 1928 Stalina prvič slišal govoriti o tem. Njegov komentar se je glasil: »To je idiotska nevednost... Rezultat je lahko samo policijska država.«

Militantne teme nastajajočega stalinizma so bile osrednje prizorišče boja med Buharinom in Stalinom. Bile so radikalno nasprotne Buharinovim temeljnim stališčem o nujnosti razrednega sodelovanja, državljskega miru in evolucionarnega razvoja po oktobrski revoluciji. Sistematični Stalinovi izredni ukrepi so bili antiteza Buharinovi spravljeni, miroljubni politiki v duhu nepovskih metod. Buharin je že v juliju 1928 svaril, da se celo oprezni program kolektivizacije lahko degenerira v poskus, da mužike s silo naženejo v komuno.

Buharin je Stalina obtoževal, da namerava uvesti vojni komunizem in vojaško-fevdalno politiko, ki vodi v državljsko vojno. Ko je Buharin obtožil generalnega sekretarja vojaško-fevdalne eksploatacije kmetov, tega ni storil samo v imenu boljševiške revolucije, temveč v Leninovem imenu. Uradno so takšne Buharinove nastope ocenili kot obrekovanje in mu jih Stalin ni nikoli odpustil. Stalinisti so ocenjevali ideje buharincev o mirnem razvoju kot liberalne neumnosti. Buharinu so očitali, da hoče iz Lenina napraviti apostola državljskega miru, njegove pozive k preudarnosti in normalizaciji pa so žigosali kot znake defetizma, pesimizma in demoralizacije. Kaganovič je buharince obtožil, da hočejo demobilizirati partijo.

Buharin je svojega nekdanjega zaveznika Stalina ostro kritiziral zaradi njegove usmeritve v superindustrializacijo in kolektivizacijo, ki je vodila v izkoriščanje kmetov. Zanj je bila to kompletna ideološka kapitulacija pred trockizmom.* Menil je, da pomeni tak program, izvajan z vojaško politiko in obarvan z levičarsko sofistično analizo, občutno večjo nevar-

* Buharin je nasprotoval superindustrializaciji tipa Trockega in poudarjal: »Naša industrializacija se mora razlikovati od kapitalistične... Socialistična industrializacija v odnosu do podeželja ne sme biti parazitski proces.«

nost za družbeni red, kot je to bil trockizem. Ponovno je branil svoje poglede o razvoju sovjetov, ki jih je razvil v boju proti levici.

Buharinova politična misel je temeljila na prepričanju, da Stalinova fatalna agrarna politika lahko spodkoplje zvezo med mestom in podeželjem ter spodbudi državljansko vojno. To nikakor ni pomenilo, da Buharin brani ekonomske koncesije, dane v obdobju NEP-a porajajoči se vaški buržoaziji, kot so to trdili Stalin oz. stalinisti. Buharin se je zavzemal za nadaljevanje ofenzive proti kulakom, toda brez nasilja. Z metodami NEP naj bi zmanjšali akumulacijo kulakov in njihov vpliv, nikakor pa ne bi smeli prizadeti nekulaških množic. Stalinova protikulaška kampanja je bila po Buharinovem prepričanju nekaj povsem drugega – vojna proti kmetom nasploh, in menil je, da bo njena nujna posledica to, da se bo vas uprla. Rastoča plima kmečkih nemirov sredi leta 1928, ki jih je Stalin zadušil v krvi, je potrdila pravilnost Buharinove teze, da vodi Stalinova agrarna politika v državljansko vojno.

Nevarnost zunanje napada na Sovjetsko zvezo leta 1927 so stalinisti potencirali in rabili za to, da za vsako ceno uresničijo načrt o postavitvi težke industrije. Buharin je opozarjal, da je poleg razvoja obrambne industrije bistveni pogoj za sovjetsko varnost zaupanje kmetov. Svaril je, da aktivno sovraštvo ali pasivna neučinkovitost kmečkega prebivalstva ogrožata varnost države na večer pred grozečo vojno.

Buharinova in Stalinova stališča so se razhajala tudi ob vprašanju vzrokov za žitno krizo, ki je Sovjetsko zvezo pestila leta 1928. Stalin je menil, da je hudo pomanjkanje žita simptom organske krize kmetijstva in posledica življenjske nesposobnosti NEP. Trdil je, da kulaštvo vedno bolj prosperira in skuša vsiliti vladi svoje stališče glede politike cen; kulaki skrivajo ogromne količine žita in so sovjetski državi napovedali vojno. Menil je, da je individualno kmetijstvo stalno nizko produktivno, in da z zahtevami industrializacije ni združljivo.

Buharin se s Stalinovimi tezami ni strinjal. Menil je, da je vzrok za pomanjkanje žita neustrezna vladna politika cen. Ne gre za kak železni zakon, ampak za prehodno neskladnost. Kot je zavračal izmišljotino trditve, da skrivajo kulaki velike rezerve žita. Zaradi neumne politike cen je postalo pridelovanje žita v primerjavi s cenami drugih pridelkov in z nekmetijsko dejavnostjo nerentabilno. Ustrezna politika cen, povezana s progresivno obdavčitvijo in s pocenitvijo industrijskega blaga, bi stimulirala proizvodnjo in ustvarila tržne viške. Buharin je opozarjal tudi na primitivnost kmečkih gospodarstev, ki vpliva na nizko proizvodnjo. Prepričan je bil, da bi bilo mogoče s skromnimi finančnimi sredstvi ob pomoči agronomov občutno povečati proizvodnjo na majhnih posestvih. Privatno kmetijstvo je bilo temelj Buharinovega kmetijskega programa v letih 1924–1926. Kasneje pa je menil, da je nujen in možen prostovoljni sektor zadružništva, ki bi se postopoma razvijal in v obdobju petih do desetih let prevladal nad individualnimi gospodarstvi. Že v maju in juniju 1928 je postal Buharin pozoren na Stalinovo omalovaževanje in napadalnost v

odnosu do privatnega kmetijstva in tržnih konzumnih zadrug, kar je že nakazovalo Stalinovo novo usmeritev. V takratnem položaju so samo individualna posestva zagotavljala presežke pri proizvodnji žita, medtem ko so se kolhozi in sovhozi v procesu nastajanja borili z začetnimi težavami. Zaradi Stalinovih izrednih ukrepov pa je proizvodnja na individualnih posestvih zaradi pomanjkanja stimulacije nazadovala. Za uspešno kolektivizacijo bi bili nujno potrebni preizkušeni kadri, ustrezna akumulacija v kmetijstvu in mehanizacija, česar pa na sovjetskem podeželju ni bilo. Tisoči lesenih plugov niso mogli zamenjati manjkajočih traktorjev. Rikov se je spraševal, zakaj si Stalin tako srdito prizadeva izvesti kolektivizacijo na temelju revščine in razkroja, kar lahko diskreditira socializem in vse izniči.

Stalinova agrarna politika je bila za Sovjetsko zvezo ogromno tveganje. Buharinov agrarni program je bil manj tvegan in bolj premišljen. Skušal je upoštevati različne možnosti in najti »korektno kombinacijo kolektivnega in individualnega kmetijstva«. Vztrajno je priporočal, da je treba razviti tako individualno kmečko gospodarstvo, kot ustanavljati državna in kolektivna posestva, voditi korektno politiko cen in si prizadevati za razvoj kmečkega združništva. Tako bodo lahko NEP, kmetijstvo in tržni odnosi služili cilju industrializacije. Takšna je bila tudi partijska uradna politika vse do leta 1929.

Buharinov agrarni program je nasprotoval Stalinovim načrtom v ekstremni industrializaciji na račun kmetijstva. Buharin se je zavzemal za proporcionalne investicije v kmetijstvo in v lahko industrijo za potrebe kmečkega trga. Težave in neskladja bi bilo mogoče po Buharinovem prepričanju zmanjšati tako, da bi spodbujali razvoj male privatne industrije, zlasti prehranske, in da bi s povečano produktivnostjo in racionalizacijo, upoštevajoč tehnične dosežke na Zahodu, črtali čezmerne investicije v dolgoročne projekte. Najcelovitejši prikaz Buharinovih nazorov najdemo v njegovem članku Beležke ekonomista.

Ekonomske razprave so neogibno privedle tudi do nesoglasja med različnimi koncepcijami planiranja in uresničevanja petletnega načrta. Stalin je načrtno gospodarstvo oprl na vsemogočnost države. Po njegovem načrtu naj bi z vojaško disciplino zagotovili gospodarstvu rezervne vire, ki jih sicer ni bilo. Buharinovi pogledi na planiranje so bili povsem drugačni. Plan mora sloneti na znanstvenih kalkulacijah in objektivnih statistikah ter upoštevati pogoje dinamičnega ekonomskega ravnovesja. Mora se trdno držati korektnih proporcij v celotni ekonomiki, ohraniti rezerve ter preprečiti anarhijo in krize. Planiranje v zaostali agrarni družbi mora upoštevati tudi pomembne elemente nepreračunljive spontanosti, muhavosti žetve in trga. Proces planiranja se mora v vsakem primeru izogniti čezmerni centralizaciji ali birokratizaciji ter vsaki improvizaciji. Dušenje iniciative »od spodaj« vodi po Buharinovem mnenju v ekonomsko arteriosklerozo. Podrejenim področjem je treba ob celoviti odgovornosti pustiti določeno svobodo. Navodila iz centra naj nakazujejo naloge le v

glavnih obrisih, za njihovo izvajanje pa naj skrbijo nižji mehanizmi, in sicer skladno z aktualnimi življenjskimi okoliščinami.

Buharinovih ekonomskih in planskih pripomb tedaj niso upoštevali, češ da so tuje boljševizmu, ostale pa so aktualne vse do danes.

V Stalinovih izrednih ukrepih je Buharin videl administrativno samovoljo in obnovitev sistema uradnega brezzakonja. Zelo se je bal, da se država sovjetov ne bi izrodila v »novo državo uradnikov«. Razočaran je ugotavljal, da so člani partije, ki avtomatično izpolnjujejo odredbe od zgoraj, samo »uradniki sovjetske države« in neposredni povzročitelji nove samovolje – pozabili so na ljudstvo.

O pogojih za trajnejše premagovanje kriznih procesov

Sedanji trenutek jugoslovanske družbe lahko označujemo z različnimi opredelitvami, ki – nekatere bolj izostreno, druge pa manj ustrezno to stanje pojasnjujejo. Nekaj pa je nesporno: namreč to, da se jugoslovanska družba že vrsto let sooča s procesi razvoja, ki jih mora odločno odpravljati. Do zadrege prihaja le glede vprašanj:

1. kje so temeljni vzroki za trajnejše navzoče motnje v gospodarskih procesih in družbenih odnosih in za vse bolj očitno nemoč usmerjevalnih institucij, da bi te motnje korenito odpravljale;

2. kje so vzroki za svojevrstno krizo »mobilizacijskih mehanizmov« in za trdoživost neželenih tokov v družbenem razvoju – in to kljub pogostim pozivom iz centrov političnega odločanja k mobilizaciji »vseh struktur« za odpravljanje teh tendenc;

3. kaj je tisto »novo«, kar bi bilo potrebno vgraditi v koncepcijo družbenega razvoja in realni družbeni sistem, da bi odpravili vzroke za sedanje neugodno stanje; in kateri je »ključni člen« v verigi družbenih sprememb, do katerih bo moralo priti, če hočemo trajnejše premagovati aktualne krizne pojave?

Dosedanje razprave o »aktualnem trenutku jugoslovanske družbe« so pokazale, četudi ne vedno povsem jasno in odkrito, da je na ta vprašanja možnih več odgovorov. Razhajanja so vsaj delno posledica objektivne zapletenosti družbenih procesov, ki so pripeljali do krize v razvoju družbe, delno pa težavne okoliščine, ko bi morali »relativno težo« posameznih dejavnikov družbenega razvoja ocenjevati z znanstvenimi merili. Seveda pa kaže »različnost odgovorov« tudi na neenak položaj tistih, ki se različno opredeljujejo do posameznih problemov. Motnje v družbenem razvoju so pripeljale do občutnih sprememb v eksistenčnem položaju večine članov družbe; zato je razumljivo, da razprave o sedanjem trenutku jugoslovanske družbe ne morejo potekati zunaj realne konstelacije interesov v njej. Kljub temu pa so znanstveno zasnovane ocene vzrokov za sedanje stanje kot tudi ocene usmeritev družbene akcije za trajnejše premagovanje nakopičenih problemov ne samo možne, marveč tudi nujne. Sociologija je seveda posebej »poklicana«, da se ubada s temi problemi in dá svoj prispevek k dozorevanju take družbene zavesti, ki bo opora družbenih akcij za razreševanje obstoječih družbenih problemov in protislovij. To je tudi smisel teh razmišljanj.

Zdi se, da je odkrit in kritičen pogovor o realni zasnovi družbenega razvoja (ki je bila doslej preveč v senci dejanskih družbenih sprememb) eden obćih pogojev za rešitev iz sedanjega neugodnega družbenega stanja. Pri tem izhajamo iz podmene, da izraža povojni razvoj jugoslovanke družbe – kljub številnim odklonom dejanskih odnosov v družbi od normativno proklamiranih – neko določeno generalno koncepcijo razvoja, ki se je na različne načine »materializirala« v vrsti »sistemskih« rešitev in konkretnih ukrepov za usmerjanje ponašanja članov družbe – in da brez sprememb v globalni koncepciji razvoja ni mogoče pričakovati sprememb v realnih vzorcih ponašanja ljudi, institucij in organizacij, pa tudi ne trajnejšega preobrata v družbenih gibanjih.

Z izrazom »koncepcija razvoja« v tem primeru ne označujemo zgolj celote specifičnih zamisli o razporejanju sredstev za razvoj, ki so nam na voljo (investicije itn.), na katere običajno mislijo ekonomisti, kadar govorijo o »koncepciji razvoja«; tu izhajamo iz širšega sociološkega vidika, ki v »koncepcijo družbenega razvoja« uvršča poleg globalnih ciljev materialnega in duhovnega razvoja tudi določnice o globalni organizaciji družbe, znotraj katere delujejo specifični nosilci razvoja; dalje opredelitev prednostnih področij družbenega usmerjanja različnih resursov, metod za mobilizacijo članov družbe pri uresničevanju zastavljenih ciljev razvoja – pa tudi neko določeno »razvojno ideologijo« s specifičnimi ideali in vrednotami, ki jih hočemo v procesu razvoja družbe uveljaviti – saj šele te porajajo ugodno družbeno ozračje za uresničevanje globalnih ciljev družbenega razvoja.

Znanstvena analiza tako razumljene koncepcije družbenega razvoja pa terja celovit vpogled v množstvo konkretnih ukrepov za spodbujanje realnih družbenih procesov – ne more biti torej zožena zgolj na analizo »resolucij« in drugih proklamacij v obći politiki družbenega razvoja. Temeljita sociološka analiza dejavnikov družbenega razvoja se mora opirati na teorijo o »implicitni«, ne pa »eksplicitni« zasnovi družbenega razvoja. Na žalost doslej še ni bil izdelan znanstveno dognan in sistematičen vpogled v vse našete prvine »koncepta družbenega razvoja«, pač pa so ocene take koncepcije temeljile pretežno na parcialnih družbenih spoznanjih. Kljub temu pa se zdi, da so uporabne tudi nekatere tovrstne ocene notranjih protislovij uveljavljene koncepcije družbenega razvoja, zlasti še, če imamo pred očmi učinek teh protislovij v realnih družbenih dogajanjih.

Povojni razvoj Jugoslavije se je uravnaval z vidika dveh globalnih ciljev: z vidika razvoja socialističnih družbenih odnosov in z vidika premagovanja stanja gospodarske nerazvitosti. Vodilnim silam v družbi je bilo že od prvih povojnih let povsem jasno, da mora vzporedno z graditvijo socialističnih družbenih odnosov potekati tudi pospešen proces premagovanja stanja nerazvitosti materialnih proizvodjalnih sil. Kajti za ogromno

večino siromašnega delovnega prebivalstva bi bila nova socialistična družba lahko privlačna le tedaj, ko bi omogočila pospešeno ukinjanje vsesplošnega pomanjkanja. Zato je povsem razumljivo, da so dobili v začetnih zamislih o ciljnih razvoja, o organizaciji družbe in temeljnih sektorjih družbenega angažiranja itn. prednost prav tako imenovani cilji »materialnega razvoja« in da so bile tem ciljem v dobršni meri podrejene vse druge prvine »konceptije razvoja«. Ni naključje, da je bila ta začetna zasnova razvoja utirjena kot »konceptija razvoja prek industrializacije«. To pa ni sprožilo le usmerjanje pretežnega dela naložb v graditev industrijskih zmogljivosti, pač pa je pomenilo tudi tako organizacijo družbe, ki bo omogočila naglo akumulacijo sredstev za nove investicije; pomenila pa je tudi afirmacijo hierarhične delitve dela in organizacije dela, ki naj bi zagotavljali učinkovitost v izpolnjevanju proizvodnih planov; končno je pomenila tudi afirmacijo neke določene »razvojne ideologije«, v kateri je bila *materialna korist* posameznika in družbe visoko povzdignjen ideal.

Danes je težko dokazovati, da so imeli tvorci konceptije razvoja »prek industrializacije« zanj neko teoretsko dognano utemeljitev (verjetno so k njenemu izoblikovanju največ prispevali zgledi razvoja ZSSR in objektivne družbene potrebe v tem času); je pa moč domnevati, da je bilo v njej močno zakoreninjeno prepričanje, da je razvoj proizvodnih sil – do katerega je prišlo »prek industrializacije« že v nedrih kapitalizma – obča zgodovinska zakonitost; da je možno tak razvoj nadaljevati tudi zunaj kapitalističnih družbenoekonomskih odnosov; da je »industrijski način proizvodnje« zgolj specifična oblika tehnologije in resnični dejavnik materialnega napredka. Tako kot danes se je tudi tedaj domnevalo, da ni znotraj socialističnih odnosov možna le uporaba, marveč tudi nadaljnji razvoj takega tipa tehnologije; da se bo njen prispevek k naraščanju produktivnosti družbenega dela oplajal z dodatnim prispevkom družbenega (subjektivnega) dejavnika. Zdi se, da se ni pričakovalo, da bi lahko sploh prišlo do protislovja med odločitvijo za pospešen razvoj materialnih proizvodnih sil družbe »prek industrializacije« ter nastajanjem novih socialističnih odnosov med ljudmi.

V daljšem časovnem obdobju (posebej med leti 1953–1965) je vse kazalo tako, da je praksa potrdila pričakovanja, namreč, da se lahko znotraj novih družbenih odnosov, utemeljenih na načelih socialističnega samoupravljanja, uspešno uveljavlja tudi proces industrializacije. Seveda pa bi podrobnejše analize tega »uspešnega obdobja« (1953–1965) pokazale, da je že tedaj prihajalo v razvoju proizvodnih sil do občasnih kriz in tudi do večkratnih posegov v družbeni sistem, da bi se ublažile nekatere neugodne posledice »industrializacije« in z njo spodbujene »blagovne proizvodnje«. Le to, da se te motnje niso širše razmahnile, da niso pustile globljih posledic – ker so bile na voljo dokajšnje »razvojne rezerve«, ki se jih je dalo relativno učinkovito mobilizirati – ni sprožilo potrebe po globljem ponovnem preverjanju sprejete globalne konceptije družbenega razvoja. Na žalost do takih proučevanj ni prišlo niti kasneje, ko so

postajala krizna gibanja v družbi vse bolj zaostrena in razločna. Zato si lahko upravičeno zastavimo vprašanje: ali obstaja protislovje med *logiko* socialističnega družbenega razvoja in *logiko* razvoja družbe kot moderne in razvite »industrijske« družbe?

Mnogo je namreč dejstev, po katerih lahko sklepamo, da so današnje najbolj razvite industrijske družbe še vedno razvijajo predvsem po »logiki kapitala«; da razvijajo tehnologije, ki sicer zvečujejo obseg proizvodnje blaga, vendar neodvisno od specifičnih uporabnih vrednosti proizvodov in avtentičnih potreb, ki bi jih ti proizvodi morali zadovoljevati; da težijo k rentabilnosti vloženega kapitala, pa četudi za ceno poslabševanja položaja človeka – proizvajalca v delovnem procesu; da vzpostavljajo celo vrsto institucij, katerih naloga je izoblikovati in spodbujati »povpraševanje« le po določeni strukturi in obsegu proizvodnje; da človeške potrebe izenačujejo s potrebami »potrošnikov«. Industrijske družbe težijo k izoblikovanju človeških potreb le po meri obstoječe proizvodnje, v katero je vložen kapital, vse druge človekove zmožnosti pa ostanejo »zasebna zadeva«, stvar posameznikov. Organizacija teh družb je zasnovana na ločenosti ustvarjalno-umskih in upravljaljskih funkcij od celotnega delovnega procesa – in tudi na nadrejenosti nosilcev teh funkcij ter podrejenosti izvrševalcev delovnih nalog. Družbeno neenakost, ki se poraja v takem razmerju, obravnavajo kot normalen pojav in za odpravljanje te neenakosti sploh ne iščejo rešitev. Družbeni razvoj je podrejen gmotnemu napredku in vse kar takemu napredku koristi, ima družbeno legitimnost in institucionalno podporo.

Zdi se, da se je morala tudi jugoslovanska družba soočiti z resnimi družbenimi motnjami, posebej če je bilo že v uveljavljeno koncepcijo družbenega razvoja zasidrano protislovje med *logiko* socialističnega družbenega razvoja in *logiko* razvoja po vzoru razvitih industrijskih družb. Institucije družbenega razvoja so dejansko razglašale nehierarhične odnose v procesu dela, enotnost upravljaljskih in izvajalskih funkcij; družbena neenakost bi se mogla kazati le skoz načelo »delitve po delu«; glavni namen izpopolnjevanja proizvodnje naj bi bilo kar najbolj popolno zadovoljevanje avtentičnih človekovih potreb. V stvarnosti pa sta se ohranjali in se še nadalje razvijali tehnologija in organizacija dela, ki sta bili zasnovani na hierarhičnih odnosih, ki sta spodbujali ozko specializacijo delovnih vlog, podpirali veliko moč upravljaljskih struktur; poglobljale so se družbene neenakosti s »tiho« institucionalizacijo različnih privilegijev; proizvodnja je bila vse bolj naravnana k »maksimiranju dohodka«, medtem ko je imelo zadovoljevanje realnih potreb članov družbe v poslovni politiki delovnih kolektivov vse manjšo vlogo. Svoboda uveljavljanja posameznika se je vse izraziteje preseljevala v sfero »zasebnosti«, v sfero porabništva; zato so ljudje svojo moč oz. ugled vse bolj presojali po »kupni moči«, torej po možnostih, da si nabavijo tisto, kar si želijo, ali pa da se v nakupovanju merijo z drugimi. Zdi se, da so prav to globlji vzroki »porabniškega« ponašanja vse številnejših segmentov

družbe in trajnega pritiska, da se v delitvi družbenega proizvoda zvečuje delež osebne porabe. To razhajanje med logiko socialističnega razvoja in logiko »modernizacije« je po vsej verjetnosti tudi bistveno zoževalo motivacijsko in mobilizacijsko moč usmerjevalnih institucij družbenega sistema; zato so se tudi dejanska družbena gibanja vse izraziteje razhajala s politično sprejetimi usmeritvami družbenega razvoja.

II

Ob mnogih drugih okolnostih je prav premajhna sposobnost usmerjevalnih mehanizmov v družbenem sistemu, da preoblikujejo razvojne procese, tisti dejavnik, s katerim lahko pojasnimo dolgotrajno navzočnost neugodnih trendov v družbenem razvoju; zato bi po vsem sodeč morali tudi »vozlišče« aktualne družbene krize iskati v realnih družbenih odnosih in v politični sferi (ki bistveno vpliva na oblikovanje teh odnosov), ne pa prvenstveno v utesnenih materialnih možnostih za razvoj jugoslovanske družbe.

Zdi se tudi, da je premajhna učinkovitost institucij družbenega sistema rezultanta realnih političnih odnosov v jugoslovanski družbi, ki dopuščajo in občasno tudi regenerirajo dokajšnjo stopnjo *birokratizacije* vseh odločujočih elementov političnega sistema: predstavniških institucij, partije, drugih družbenopolitičnih organizacij, državnih organov, vodstvenih »struktur« v delovnih organizacijah, pa tudi samoupravnih organov. Najbolj usodna posledica birokratizacije je v tem, da omrtviči *ustvarjalnost* v vseh njenih mnogoterih oblikah; brez ustvarjalnosti pa ni resničnega družbenega razvoja, saj brez nje usiha kreativno odzivanje na probleme, s katerimi se družba v razvoju sooča. Birokratizacija prispeva k temu, da indentifikacija članov družbe z globalnimi družbenimi cilji vse bolj slabi, prihaja do prevladovanja parcialnih ciljev nad skupnimi cilji, do usihanja motivacijske in mobilizacijske moči usmerjevalnih institucij družbenega sistema. To pelje k vse večjemu razhajanju med družbenim »projektom« in družbeno stvarnostjo, k upadanju »legitimnosti« projekta; tako stanje pa spet kliče na pomoč *ideološko* zaščito oz. utemeljevanje »projekta«, kar posredno ali neposredno utira pot zbirokratiziranim strukturam sistema.

Seveda je moč brez temeljitejših znanstvenih dokazov zagovarjati oceno, da je dejanska stopnja birokratizacije v Jugoslaviji relativno manjša kot v drugih sodobnih družbah, zlasti v tistih, v katerih sta socialistična država in komunistična partija institucionalno opredeljeni kot »poglavitno jamstvo« socialističnega razvoja. Vendar pa je treba opozoriti, da imajo lahko tudi manj razvejane oblike birokratizacije daljnosežne neugodne posledice za razvoj jugoslovanske družbe, ker so v *absolutnem nasprotju* z najširše sprejeto vizijo »samoupravnega socializma«, posebej s poudarjenimi vrednostnimi opredelitvami najštevilnejših

delov družbe (predvsem delavcev) za družbeno enakost, pravičnost, poštenje, ustvarjanje materialnega in družbenega položaja zgolj na podlagi resničnega dela in rezultatov tega dela. Če ta spoznanja strnemo, lahko rečemo, da terja dolgoročneje odpravljanje sedanje krize v jugoslovanski družbi odločno družbeno akcijo proti vsem oblikam birokratizacije v slehernem okolju in na vseh ravneh družbene organizacije. *Da bi lahko sprostiti notranje rezerve za nadaljnji razvoj, mora jugoslovanska družba zagotavljati sorazmerno višjo stopnjo stvarne demokracije, kot pa druge sodobne družbe.* Bojazen pred »pretirano demokracijo« postaja – posebej če ima kakršnokoli institucionalizirano spodbudo – dejavnik zaustavljanja družbenega razvoja in objektivno krepilno moč birokracije v družbi.

Če upoštevamo vzpostavljene *institucije* samoupravnega odločanja in proklamirano ideologijo ZK kot vodilne politične sile v jugoslovanski družbi, se lahko utemeljeno vprašamo: kje so globlji vzroki za trdoživost »birokratskih struktur«?

Dovolj razlogov je za podmeno, da v daljšem obdobju po izvedeni socialistični revoluciji, v razmerah, ko delavstvo v družbeni strukturi še vedno predstavlja manjšino (četudi je v strukturi najmočnejša skupina) in ko je avantgarda delavskega razreda še premalo učinkovita v snovanju širokega in ideološko relativno homogenega ter za akcijo mobilnega *socialnega gibanja* delovnih plasti družbe, ki so usmerjene k socialističnemu družbenemu razvoju – da v tem obdobju morejo birokratske strukture prevladovati nad samoupravnimi strukturami. V takih družbenih razmerah naraščata vloga države in partije kot »porokov socializma«; izoblikujejo se realni družbeni odnosi, v katerih dobivajo *organi* države in partije svojevrsten monopol v odločanju – in sicer v imenu »zgodovinskih interesov delavskega razreda«.

Zaradi izredno povzdignjene *vloge organov* države in drugih ključnih teles v političnem sistemu, prihaja tudi do institucionalizacije pravic nosilcev »najodgovornejših funkcij«, tako da imajo ti mnogo ugodnejši položaj kot drugi, ki opravljajo podobne vloge na drugih področjih; za njih so določene »posebne pravice« (recimo, da imajo bistveno večja družbena stanovanja, kot pa jih dodeljujejo drugim, ki imajo enako število članov gospodinjstva); zagotovljena jim je bistveno večja socialna varnost, predvsem pa pravica, da se o njihovem položaju in delu odloča brez vpogleda širše javnosti. Povsem razumljivo je, da postane opravljanje takih vlog privlačno, da si nosilci takih vlog prizadevajo, da jih bodo opravljali kar najdlje, to pa utemeljujejo z nujnostjo »profesionalizacije« upravljaljskih poslov. Tako se izoblikujejo v družbi socialne skupine, ki so *zainteresirane* za ohranjanje birokratiziranih oblik družbene organizacije in za krepitev vloge profesionalnih upravljalcev v družbi.

Ta »strukturalna« razlaga nastanka birokracije v socialistični družbi pa je le delen odgovor na prej zastavljeno vprašanje. Povedati je namreč treba, da lahko trdoživost birokratizma v družbi pomeni tudi to, da »vplivni krogi« znotraj avantgarde delavskega razreda nimajo resničnega

»zaupanja v stanovitnost odločitev in zainteresiranost večine delovnih slojev družbe za socialistično naravnost družbenega razvoja; iz tega nezaupanja se kajpak lahko porajajo razlage, češ da je potencialna nevarnost odpora družbenemu sistemu ali celo kontrarevolucije še vedno velika. Tam, kjer postanejo take ocene prevladujoče, je seveda možno brez težav zagovarjati institucionalizacijo tistih ukrepov, ki dejansko pomenijo zoževanje svobodnega, demokratičnega in javnega oblikovanja najvažnejših družbenih odločitev in objektivno širijo prostor za uveljavljanje birokratskih struktur v družbenem sistemu. Zaradi daljnosežnih posledic, ki jih imajo take ocene na *razmerje sil v družbi*, je nujno potrebna tudi večja znanstvena utemeljenost takih ocen in bolj demokratičen postopek pri njihovem oblikovanju. To je po našem mnenju tudi ena od obćih predpostavk za obvladovanje aktualnih kriznih procesov.

III

Če imamo zdaj pred očmi celoten sklop doslej naštetih predpostavk za razreševanje aktualne krize v razvoju jugoslovanske družbe, lahko ugotovimo, da terjajo predvsem *preoblikovanje družbene zavesti* in v skladu z njo tudi drugačno delovanje usmerjevalnih institucij družbenega sistema. Ta teza se opira na domnevo, da bi take spremembe spodbudile resnično voljo in prizadevanja, da ob večjih *delovnih naporih* (tudi v razmerah objektivno utesnenih materialnih možnostih za nadaljnji razvoj) ustvarimo na vseh področjih tako raven proizvodnje, ki bo vendarle omogočala zadovoljevanje osnovnih potreb vsem članom družbe in tudi stabilen razvoj socialističnih družbenih odnosov.

Četudi ne podcenjujemo pomena racionalne porabe *materialnih sredstev* v vseh oblikah proizvodne dejavnosti, se nam vendar zdi, da so največje *stvarne rezerve v domeni dela* – in to ne le dela »proizvodnih delavcev«, marveč tudi vseh drugih, ki so vključeni v opravljanje različnih vlog v celovitem sistemu družbenega dela. Te rezerve vidimo v spreminjanju dokajšnjega fonda časa, ki ga »delovni ljudje« prebijejo na »delovnih mestih« – v *čas dela*; rezerve so v spreminjanju *delovnih zadolžitvev* v dejansko *izvrševanje delovnih nalog*, v izkoriščanju *delovnega izkustva* slehernega delavca za izpopolnjevanje delovnega procesa, kar bi omogočilo, da se z manj delovnega napora doseže enak ali še celo večji učinek kot prej; da se vsakemu delavcu zagotovi možnost za *inovativno ponašanje v procesu dela*, kar mora prispevati k štednji sredstev in delovnih naporov.

Družbena predpostavka za aktiviranje te ključne rezerve pri iskanju izhoda iz sedanjih neugodnih trendov razvoja je v pravilnejšem ocenjevanju resničnega dela in v radikalnem odpravljanju možnosti, da bi bil lahko kdorkoli udeležen v delitvi materialnega bogastva družbe, družbene moči in družbenega ugleda ne glede na njegov resnični delovni prispevek.

Namesto zdaj prevladujočega načela; po katerem se ljudje ravnaajo: »Delaj čim manj in zasluži čim več« – bi morali z vsemi sredstvi, ki so nam na voljo, spodbujati ponašanje, ki sledi načelu: »Delaj čimveč in najboljše kot moreš, zasluži pa toliko, kot je dejansko priznana družbena vrednost tvojega dela«.

Seveda so mnogi še zdaj prepričani, da je vse tisto, kar sprejmejo kot osebni dohodek (ali v kaki drugi obliki), denarni izraz družbeno priznane vrednosti njegovega dela. Povsem jasno ali pa vsaj na tihem je pri nas sprejeto stališče, po katerem se (v razmerah blagovno-denarnega gospodarstva, kakršno prevladuje v jugoslovanski družbi) meri družbena vrednost vsakega dela s količino denarja, ki ga izvajalci določenega dela prejemaajo na trgu blaga in storitev. Racionalnost take oblike družbenega vrednotenja dela je v brezosebnostni naravi trga kot mehanizma za vrednotenje, s čimer je izločena arbitrarnost (pa tudi moč birokracije) v določanju vrednosti posameznih del, ki so glede na mnogotere zvrsti »konkretnega dela« različne; racionalnost naj bi se izražala v pozitivnem vplivu takega vrednotenja na zviševanje produktivnosti dela, pa tudi na »selitev« sredstev in dela v tista področja, v katerih trg omogoča dobre zaslužke. Na žalost pa pride ta prednost trga kot mehanizma družbenega vrednotenja dela do veljave samo v razmerah tako imenovanega popolnega trga; ta pa je seveda le teoretska konstrukcija, od katere realnost bolj ali manj odstopa. Kadarkoli je ponudba nekih določenih proizvodov ali storitev v daljšem obdobju manjša od povpraševanja (to pa je domala pravilo v vseh nezadostno razvitih družbah), potrebe, ki naj bi jih ti proizvodi ali storitve zadovoljili, pa so »neelastične«, tedaj tudi višje cene ne sprožajo spontanega in naglega preusmerjanja sredstev in dela na druga področja in tudi ne vzpostavljajo ravnotežja med ponudbo in povpraševanjem – pač pa omogočajo monopolno pridobivanje dohodka, s tem pa tudi občutno višje vrednotenje dela v neki določeni panogi. V družbi, kakršna je jugoslovanska, pretežni del ljudi (zlasti tistih, ki si samo z delom pridobivajo sredstva za življenje) priznava načelo nagrajevanja po delu; zato tako pridobivanje dohodka, ki je zasnovano izključno na »pripravljenosti« anonimnega potrošnika, da plača za proizvod ali storitev višjo ceno, presoja kot nepravilno; zato se poskuša v imenu pravičnosti zmanjšati razlike med tistimi, ki pridobivajo dohodek praktično »po potrebah« – in tistimi, ki si pridobivajo dohodek zgolj na podlagi resničnega dela.

To popraviljanje nepravilnega vrednotenja konkretnih del pa postaja nekakšen *stihijen proces*, v katerem se skuša občasno (predvsem z zviševanjem cen) popravljati nepravilno vrednotenje dela v neki dejavnosti ali organizaciji. Seveda pa je kaj kmalu – zaradi skoka cen drugih proizvodov in storitev – ta prvotni popravek v vrednotenju dela delno ali v celoti zničen. Namesto pozitivnih učinkov pospešuje to »pohabljenost« tržno vrednotenje dela prizadevanja vse večjega števila ljudi, da se zaposlijo v tistih organizacijah in institucijah, ki imajo objektivno monopolni položaj

v pridobivanju dohodka; s prehodom v te organizacije si bodo bistveno izboljšali materialni položaj. Tisti pa, ki jim to ne uspe in so prisiljeni delati v organizacijah, katerih dohodek je odvisen od odločitev drugih, ne pa od njihovega stvarnega dela, si bodo prizadevali, da bodo delali čim manj; to pa zato, da bi zmanjšali razliko med družbenim nadomestilom za vloženo delo – v primerjavi s tistimi, ki zaradi ugodnejših pogojev pridobivanja dohodka prejmejo za enako delo znatno več sredstev. S tem se širi vzdušje nedela, v mnogih organizacijah se objektivno znižuje realno možna in bistveno višja raven produktivnosti dela.

Dokler bodo v jugoslovanski družbi organizacije, ki imajo objektivne možnosti za pridobivanje *dohodka* praktično po svojih potrebah (med katere lahko štejemo tudi določeno raven osebne porabe zaposlenih v teh organizacijah, določeno raven zadovoljevanja skupnih potreb – pa tudi potrebo, da pred družbo prikrijejo nedelo in nesposobnost vodilnih in drugih »struktur« v teh organizacijah) – bodo obstajale tudi organizacije, v katerih nagrajevanje ne bo teklo v sorazmerju z vloženim delom; bo prevladovalo tudi prepričanje, da materialni položaj ljudi ni odvisen od dela, marveč od tega, *kje je kdo zaposlen*.

Mobilizacijske akcije, ki bodo uporabljale staro reklo »Delati več, da bomo imeli vsi več«, bodo ostale brez odmeva, če ne bo že pred njimi izvedena družbena akcija proti vsem oblikam monopolnega prilasčanja dohodka v gospodarstvu in zunaj gospodarstva; če ne bo že prej vpeljan *celovitejši sistem družbenega vrednotenja različnih zvrsti dela* – z zanesljivejšimi merili za objektivno določanje *pravične nagrade* za sleherno konkretno delo.

Lahko bi rekli, da smo že dojeli pomen pravičnejšega vrednotenja dela za splošni dvig produktivnosti dela, ki je nujen pogoj, če se hočemo rešiti iz sedanje ekonomske in socialne krize in da se bomo lahko spet oprli na lastne sile; nekaj družbenih akcij v tem duhu je že steklo. Pa vendar imamo še vedno opraviti pri dobršnem delu zaposlenih z dosedanjim odnosom do dela, z nadaljnjim upadanjem produktivnosti dela, s pritiskom na zaposlovanje v tistih organizacijah, ki so bile doslej v pridobivanju dohodka v privilegiranem položaju. Vse to dokazuje, da bo moralo do radikalnih ukrepov za drugačno, pravičnejše vrednotenje rešničnega dela šele priti.

Seveda je treba tu poudariti, da pravičnejše vrednotenje dela ni možno brez neposrednih posegov v *obstoječo delitev globalnega fonda osebnih dohodkov*; ne brez odpravljanja klavzul v pravilnikih in določilih o delitvi, ki omogočajo, da poteka nagrajevanje vrste vlog po »posebnih določilih«, neodvisno od splošno veljavnih kriterijev delitve; ne brez zniževanja ravni najvišjih osebnih dohodkov, ki so jih doslej opravičevali s pomembnostjo nekaterih funkcij in s posebno odgovornostjo kot sestavnim delom te funkcije; s primerjanjem teh dohodkov z dohodki nosilcev podobnih funkcij v drugih državah (pri čemer pa se ni nikoli omenjalo, da bi morali vsem kategorijam zaposlenih v jugoslovanski družbi odmerjati

dohodke po »svetovnih merilih«); ne brez najširšega, demokratičnega in odprtega dialoga o stvarnih merilih, po katerih se bo ocenjevalo vsako konkretno delo in sklepala nova soglasja o relativni vrednosti povprečno uspešnega dela na vsakem posamičnem področju družbene dejavnosti.

Če je v tem trenutku tvegano ponujati enostaven in neposredno uporaben recept za radikalno reformo sistema pridobivanja osebnega dohodka, pa je prav tako očitno, da so s sedanjo prakso delitve osebnih dohodkov skaljena poprejšnja relativna razmerja v osebnih prejemkih različnih kategorij zaposlenih; da stihijno izpeljane prerazdelitve niso naletele na širšo družbeno podporo in da so mnoge motnje v gospodarstvu in v družbi v celoti posledica prizadevanj številnih socialnih skupin, da si v dosedanjih stihijnih procesih prerazdeljevanja ponovno izborijo poprejšnjo relativno raven osebnih prejemkov ali pa vsaj zadržijo sedanjo raven. Brez radikalnega in zavestnega posega v te stihijne procese je ekonomsko in družbeno stabilizacijo skoraj nemogoče napovedovati. Ker pa take intervencije nujno prizadenejo materialne interese mnogih družbenih skupin, je realno pričakovati odpor proti vsakršni akciji, ki bi hotela dolgoročneje in trajneje zavreti stihijni proces prerazdeljevanja oz. onemogočiti prakso, da si v taki prerazdelitvi ustvarjajo največjo korist najmočnejše socialne skupine v organizacijah, ki imajo monopolne pogoje za pridobivanje dohodka – bodisi na tržišču, bodisi s sklepi organov, ki razpolagajo s sredstvi za splošne družbene potrebe.

Družbena akcija, ki naj bi odpravila dosedanjo prakso stihijnega prerazdeljevanja globalnega fonda osebnih dohodkov in drugih oblik družbenega bogastva, bo uspešna le tedaj,

1. če bo razprava o ustreznejši delitvi osebnih dohodkov potekala v delovnih organizacijah na globalni družbeni ravni;

2. če bodo te razprave pripeljale do ugotovitve, da dejanski problemi v delitvi osebnih dohodkov niso posledica slabih internih pravilnikov za nagrajevanje, marveč posledica tega, da nimamo splošnih, družbeno priznanih konkretnih norm, s katerimi bi v posameznih panogah dejavnosti lahko ugotavljali pravično pridobljeni dohodek za dano količino in kvaliteto dela;

3. če bomo namesto prakse občasnih kampanj odvzemanja »neupravičeno« visokih osebnih prejemkov in zaviranja nekaterih oblik porabe vgradili v sistem ukrepe, ki bodo sploh preprečevali pridobivanje neupravičeno visokih osebnih dohodkov – ob tem pa dajali vsakemu človeku popolno svobodo, da tista sredstva, ki si jih je pridobil v obliki družbeno priznanega nadomestila za neko določeno delo, uporabi za zadovoljevanje tistih potreb, ki jih sam najvišje ceni;

4. če bomo natančno identificirali tiste konkretne oblike dela (kot so na primer delo funkcionarja, delo organizatorja, delo posrednika, delo svetovalca, delo v denarnem prometu itn.), ki so praviloma vedno preplačane; če bomo znali utemeljeno zavriniti bojazen, da bi zniževanje osebnih

prejemkov izvajalcev teh vlog utegnilo vnesti v normalno opravljanje teh oblik dela hude motnje oz. da je to pot k »uravnalovki v nagrajevanju«;

5. če se družbena nadomestila za delo ne bodo izražala zgolj v denarju, torej če bomo opuščali enostransko zasnovane *motivacije za delo* le skoz denarno obliko, v kateri se grobo zrcali miselnost, da se ni vredno spet vračati k neugledni »moralni stimulaciji«. Sicer pa je možno tako imenovano materialno stimulacijo zagotavljati tudi v drugačnih oblikah (npr. z uveljavljanjem pravice do izbire drugačnega, bolj privlačnega dela, z izkoriščanjem daljšega letnega dopusta, s predčasnim odhodom v pokoj, z možnostjo šolanja za pridobitev višje kvalifikacije, s tem, da se delavcu poveri vodenje neke pomembnejše dejavnosti, da se pomaga delavcu z družbenimi sredstvi uresničiti neko inovacijo, da lahko delavec prek sredstev javnega obveščanja sporoča svoje zamisli, ki so pripomogle k večjim delovnim rezultatom itn.);

6. če se bomo zavestno spopadali s trenutno dokaj vplivno »socialno psihologijo«, ki spodbuja vse oblike boja za »večmilijonske osebne dohodke«, kajti to naj bi bila nekakšna karta za vstop v krog tistih, ki so uspeli; rezultat tega pa je, da se ljudje v vsakodnevnem soočanju ocenjujejo po tem, kaj kdo ima, ne pa po tem, kaj novega je kdo prispeval za lastno, človeško bogatejše življenje kot tudi za človeško bogatejše življenje drugih članov družbe.

Naštete družbene predpostavke trajnejšega premagovanja aktualne krize v razvoju jugoslovanske družbe vsekakor niso edine predpostavke »družbene stabilizacije«. Tu so nekoliko obsežnejše razgrnjene zaradi našega prepričanja, da bo družbena akcija, ki bi jih skušala uresničevati, kaj naglo dobila podporo predvsem pretežnega dela zaposlenih v proizvodnih dejavnostih, velikega dela ustvarjalcev na vseh področjih družbenega dela in vseh tistih, ki iskreno verjamejo v možnost graditve socializma na temelju samoupravljanja; podporo tistih, ki rešitev iz sedanje krize ne vidijo v modelu »prosvetljenškega neokapitalizma« niti v modelu »socializma z močno državo«. Na tej podlagi je možno relativno hitro vzpostaviti drugačno družbeno ozračje in drugačno razmerje družbenih sil, kar bi omogočilo, da se prebijemo iz sedanjega stanja splošnega nezadovoljstva pa tudi iz praktične blokade za vsakršno akcijo, ki posega v temeljne povzročitelje sedanje krize. V nasprotju z jasno usmeritvijo k temu, da ugotovimo in potem tudi odpravljamo najgloblje družbene vzroke za motnje v gospodarskih gibanjih in načinu življenja pretežnega dela ljudi v jugoslovanski družbi, lahko kratkoročne poteze v razreševanju najbolj perečih družbenih problemov pripeljejo sicer do navidezne slike, da »se stvari obračajo na bolje«, dejanski problemi pa bodo ostali nedotaknjeni, kriza v razvoju jugoslovanske družbe pa se utegne še poglobiti. Odkrita, strokovna in kritična razprava o teh vzrokih je ena od predpostavk družbene akcije, ki teži k temeljitemu razreševanju sedanje družbene krize. S tem namenom je bil napisan tudi ta prispevek.

VEKOSLAV GRMIČ

Razmerje med religijo in marksizmom

Dr. Vekoslav Grmič se je rodil leta 1923 v Dragotincih pri Vidmu ob Ščavnici. Gimnazijo je obiskoval v Mariboru in Ptuj, teološko fakulteto pa v Ljubljani, kjer je leta 1961 tudi doktoriral. Na tej fakulteti je začel predavati leto dni kasneje; docent je postal leta 1964, izredni profesor leta 1967 in redni profesor za dogmatično teologijo leta 1972. Od 1951. do 1968. leta je služboval kot duhovnik na Vranskem, potem je postal mariborski pomožni škof. Sedaj je naslovni škof in profesor za dogmatiko na mariborskem oddelku Teološke fakultete v Ljubljani. Predava tudi teologijo dialoga in moderne oblike ateizma.

Dr. Grmič je znanstveni sodelavec Slovenske akademije znanosti in umetnosti ter uveljavljen teolog in publicist. Svoje razprave objavlja v Bogoslovnem vestniku, v Crkvi u svijetu, v Naših razgledih, predvsem pa v reviji Znamenja.

Pri Mohorjevi družbi v Celju sta izšli njegovi knjigi: *Med vero in nevero* in *Mali teološki slovar*. Slovensko duhovniško društvo je izdalo štiri zvezke njegovih razprav pod skupnim naslovom *Iskanje in tveganje*,

razen tega pa še knjigi *Resnica iz ljubezni* in *Življenje iz upanja*. Njegova najnovejša knjiga *Humanizem – problem našega časa* je izšla pred nekaj dnevi pri Založništvu tržaškega tiska v Trstu.

Avtorja posebej pritegujejo vprašanja modernega ateizma, dialoga med marksisti in kristjani ter socialistične teologije. Že vrsto let prispeva k prerodu slovenske teološke misli, k osveščanju vernikov in neverujočih ter k razvijanju odnosov med Cerkvijo in socialistično družbo. Zaradi dobrega poznavanja svetovne teološke misli prispeva tudi k prevajanju tistih del v slovenski jezik, ki so pomembna za razvoj teološke misli kot tudi kulture nasploh.

UREDNIŠTVO: V teoloških in marksističnih razpravah v zadnjih desetletjih je bilo malo tem, a tudi malo tako spornih vprašanj, kot je razmerje med religijo in marksizmom. Kako ocenjujete zgodovino teh razprav-

ljanj? V čem vidite poglavitne premike v teoloških in teističnih gledanjih na marksizem? Kako, po drugi strani, gledate na rezultate marksističnih razprav o religiji, posebej pri nas in v novejšem času?

V. GRMIČ: Razprave o razmerju med religijo in marksizmom so bile v zadnjih desetletjih dokaj pogoste zunaj meja naše domovine in tudi pri nas.

V svetovnem merilu so bile znane razprave o tem predvsem na forumu »Paulusgesellschaft«. Sodelovali so tudi jugoslovanski misleci, med njimi profesor teološke fakultete v Ljubljani dr. Stanko Cajnkar. Ta razpravljalni forum je bil ustanovljen leta 1955 v Nemčiji. Vanj so bili včlanjeni znanstveniki, umetniki, teologi, publicisti, gospodarstveniki in politiki. Forum je bil svetovnonazorsko odprt za vsako stvarno stališče in za vsako versko prepričanje. Teme, ki so jih udeleženci teh srečanj obravnavali, so bile zelo pestre, a znova in znova so se dotikali tudi razmerja med religijo, krščanstvom in marksizmom. Teologi in marksistični misleci so ob poglobljanju svojih pogledov v obliki dialoga gradili mostove med obema nazoroma in njunimi zagovorniki. Ta srečanja so prenehala po nekaj letih uspešnega dela. To pa seveda ne pomeni, da so pogovori med krščanskimi misleci in marksisti utihnili. Morda jih je danes v drugih oblikah še več in je skušnja tako za vse še bogatejša. Pri tem se spomnimo samo različnih oblik sodelovanja kristjanov in marksistov pri številnih gibanjih in skupnih nastopih. Skupni cilji človeka in človeštva jih tako navdušujejo, da niti ne mislijo na razlike in različice pri odgovoru na zadnja vprašanja človeškega življenja.

Pri nas je bilo prva leta po osvoboditvi malo razprav o razmerju med religijo in marksizmom, ki bi gradile mostove medsebojnega razumevanja in zblíževanja. Obe strani sta poudarjali predvsem razlike, tisto tedaj, kar kristjane in marksiste ločuje zaradi njihovih nazorov. To je razumljivo, če pomislimo na polpreteklo obdobje medsebojnih odnosov, posebno na narodnoosvobodilno borbo in obnašanje večjega dela uradne Cerkve v tem usodnem času zgodovine našega naroda ali sploh narodov Jugoslavije. Kristjani in marksisti so zaradi tega gledali drug drugega predvsem kot tujek in so tudi drug drugega zavračali kot tujek. Psihološko gledano je bilo težko najti izhod iz začaranega kroga. Čim bolj namreč gleda kdo drugega kot tujek, tem bolj se sam počuti ogroženega in kot tujek za drugega. In čim bolj se sam počuti tujek, tem bolj ima drugega za tujek. To je zares vražje okolje, ki ga ustvarja občutek medsebojnega ogrožanja in zavračanja.

Nekoliko drugačen je bil le odmev izkustva s krščanskimi socialisti, frontovskega gibanja in osvobodilne fronte. Verni ljudje so namreč s svojim obnašanjem dokazali, da je mogoče sodelovati z marksisti kljub različni svetovnonazorski usmeritvi, zato so jih tudi marksisti imeli za resnične zaveznike in ni tako nenavadno, da se je razmerje med religijo in marksizmom kljub vsemu razvijalo drugače, kakor bi na prvi pogled mogli

pričakovati. Skupno življenje in delo po osvoboditvi pri obnovi domovine in zidanju socialistične družbe, premiki v Cerkvi po 2. vatikanskem cerkvenem zboru in premiki v marksističnih vrstah in njihovih pogledih doma in po svetu, so bili dejavniki, ki so močno vplivali na spremembo odnosov med vernimi in marksisti, med krščanskimi in marksističnimi misleci pri nas. Resne sociološke in delno filozofske razprave o religiji v revijah in knjigah na marksistični strani, prav tako pa umirjene in resne razprave o marksizmu na krščanski strani so nedvomno veliko prispevale k novim pogledom in novim razmeram. Sem spadajo tudi okrogle mize v Idriji, na fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo ter v Cankarjevem domu. Seveda imajo za te spremembe posebne zasluge posamezniki.

Ni težko ugotoviti, v čem so opazne spremembe. Marksisti vedno dosledneje gledajo na religijo zgodovinsko in konkretno. Zato ne vidijo v njej le opija ljudstva in odtujitve. Cenijo tudi njeno pozitivno vlogo in revolucionarnost. V Cerkvi vidijo tudi njeno moralno moč. Ne govorijo več o smrti religije kot o nečem, kar bi bilo treba za vsako ceno pospeševati. Dotikajo se tudi filozofskih in psiholoških korenin in osnov religije, čeprav morda še ne toliko, kolikor bi bilo potrebno. Seveda pa se včasih še pojavijo predvsem negativni pogledi in enostranske presoje religije, ki vidijo v njej zgolj odtujitev in opij ljudstva, a pri resnih razpravah takšne miselnosti skoraj ni.

Teološka misel hodi v razmerju do marksizma pri nas še vedno različna pota. Ena smer v naši teologiji marksizem popolnoma odklanja. V njem vidi le ateizem in pobudnika za kolektivizem v najslabšem pomenu. Druga smer ga odklanja kot filozofski nazor, zato tudi vedno omenja ateizem in materializem, pripravljena pa se je vsaj delno sprijazniti z gospodarskim sistemom marksističnega socializma. Tretja smer pa sprejema temeljna marksistična spoznanja, teološko utemeljuje vrednote (marksističnega) socializma in gradi mostove med krščansko in marksistično vizijo človeka. Ta tretja smer je pri teoretično teološki misli sicer v manjšini, ima pa močno zaslonbo med vernimi ljudmi, ki so se pozitivno včlenili v našo socialistično družbo.

UREDNIŠTVO: Kot profesor teologije predavate študentom bogoslovja tudi problematiko marksizma. Kateri so motivi za obravnavanje te tematike v učnem načrtu, ki oblikuje bodoči duhovniški poklic? Kakšen je delež marksizma pri tem? Kaj v marksizmu posebej ocenjujete kot rezultat, ki je sprejemljiv za teologijo, v čem pa (morda) vidite navzkrižje med njima?

V. GRMIČ: Mislim, da sta obravnavo marksizma pri predmetu »moderne oblike ateizma« na teološki fakulteti zahtevala predvsem dva razloga: zavračanje marksističnega ateizma in dialog z marksisti. Oba razloga sta zapisana v dokumentih 2. vatikanskega cerkvenega zbora.

Osebnostno se zavzemam predvsem za to, da bi bodoči duhovniki spoznali poglobljeno marksistično misel in njene razsežnosti, da bi spoznali zgodovinske in sociološke korenine marksistične kritike religije, da bi odkrili vrednote, ki jih marksizem zagovarja, da bi uvideli, kaj pomeni izraz »ateizem zaradi humanizma«, da bi prav ovrednotili stične točke med krščanstvom in marksizmom in da bi gledali v marksizmu tudi izziv za krščanstvo.

Kolikor mislimo na ateizem in teizem, je med obema nazoroma seveda razlika, ki je ne smemo omalovaževati. Vendar stvari niso tako preproste, ker se s kategorialnim (izrečnim) ateizmom lahko družijo transcendentni (skriti) teizem in nasprotno. Dobro poznamo tudi razliko med teoretičnim in praktičnim ateizmom ali teizmom, tako da je večkrat s teoretičnim ateizmom povezan praktični teizem ali s teoretičnim teizmom povezan praktični ateizem. Podobno velja za materializem ali spiritualizem. Stvari tedaj res niso tako preproste, kakor jih prikazujejo tisti, ki takoj vse spremenijo v dogmo.

Takšno odprto in poglobljeno obravnavanje marksizma je pomembno za bodoče duhovnike, ki bodo delovali v socialistični družbi in se v njej sami srečavali z marksisti ter z njimi sodelovali, hkrati pa bi naj tudi verne ljudi usposabljali za takšno srečavanje in sodelovanje.

Vendar to še ni vse. Pomembno je tudi teološko osvetljevanje marksistične vizije človeka in človeške družbe. Še posebej je treba poudariti načelo upanja (E. Bloch), ki je prisotno v krščanski in marksistični misli, pa tudi revolucionarnost in humanizem obeh nazorov. To pa je že tisto, kar imenujemo teologijo socializma.

Pri tem mi prihaja na misel, da bi najbrž podobno odprta obravnava krščanstva bila potrebna tudi za marksiste, v osnovnih in srednjih šolah, saj to ne bi pomenilo spreobračanja ali indoktrinacije, temveč pospeševanje bratstva in sodelovanja vseh ljudi dobre volje v naši samoupravni socialistični družbi.

UREDNIŠTVO: Kako ocenjujete dialektiko zgodovinskih odnosov med katolicizmom in socializmom na Slovenskem? Tu mislimo tako na stališča institucionalizirane Cerkve do socializma kot tudi na tista gledanja in gibanja med verniki (intelektualci in deli množic), ki so se v vrednotenju socialističnega gibanja pri nas razlikovali od uradne linije?

V. GRMIČ: Tudi pri nas ni bilo in ni uradno stališče Cerkve do socializma edino, povsem in povsod odločilno. Stališče krščanskih socialistov je bilo drugačno že tedaj, ko je bilo cerkveno stališče še popolnoma negativno. Danes pa bi smeli reči, da je stališče vernih množic, še posebej posameznih skupin, in stališče posameznikov drugačno, kakor je večkrat stališče uradne Cerkve, pa tudi uradne teologije. Vse to seveda tudi vpliva na uradno Cerkev. A ta vpliv je pozitiven, kolikor ga mora uradna Cerkev upoštevati in se po njem ravnati. Lahko pa je tudi negativen, kolikor

postaja zaradi njega cerkvena institucija vznemirjena in se še bolj zapira vase. Pri nasprotnem vplivu je nekoliko drugače. Čim bolj skuša Cerkev »na vrhu« uveljaviti med verniki svoje stališče, tem bolj odbija vernike, vsaj večino, čeprav pri manjšini dosega svoj namen, in čim manj je vsiljiva s svojimi nazori, tem bolj je za nekatere privlačna, za druge pa zopet tem manj, ker se jim zdi, da je premalo odločna.

V glavnem pa smemo reči, da je tudi uradna Cerkev v Sloveniji vsaj vedno manj antisocialistična in da ima za to zasluge vse tisto, kar se že nekoč ni strinjalo z uradnim cerkvenim stališčem in se prav tako danes ne strinja z njim, kolikor je to stališče še vedno preveč negativno. Vsekakor vernih ljudi ni mogoče vedno in v vsakem pogledu presojeti po uradni Cerkvi in njenih nazorih. Zato je pomembno, da znamo ljudi razlikovati in da jih ne pehamo zaradi povprečnih sodb tja, kamor ne spadajo. S svojim napačnim ravnanjem lahko iz koga naredimo tisto, kar mu je sicer popolnoma tuje, iz prijatelja lahko naredimo sovražnika. Dokler imamo seveda opraviti z nezrelo vernostjo z ene in s paternalizmom ali avtoritarizmom z druge strani v Cerkvi, je posploševanje in so povprečne sodbe o vernikih na podlagi znanih stališč uradne Cerkve večkrat upravičene in pravilne. A previdnost je kljub temu potrebna, ker se lahko komu zgodi velika krivica. Včasih je prav tam velika razlika med uradnim stališčem Cerkve in posameznim vernikom, kjer bi to najmanj pričakovali, saj življenjske razmere vernikov tudi neopazno oblikujejo njihovo miselnost.

Iz povedanega uvidimo, kako potrebno je nenehno razčiščevanje nekaterih pojmov, da ne bodo postali krivične nalepke za nekatere skupine ljudi. A to ne velja samo takrat, kadar imamo v mislih verne ljudi, temveč tudi, kadar mislimo na neverujoče.

UREDNIŠTVO: V čem vidite naloge teologije v socialistični družbi? Tudi sami ste že uporabili izraza »socialistična teologija« in »teologija samoupravnega socializma«. Kako bi bralcem Teorije in prakse na kratko predstavili vsebino prizadevanja, ki ga označujeta in morda, kako teh izrazov ne gre razumeti?

V. GRMIČ: Naloga teologije v socialistični družbi je predvsem, da odgovori na vprašanje, kako je mogoče biti kristjan in živeti kot kristjan v tej družbi. Vsako okolje, v katerem veren človek živi, je namreč znamenje časa, na katerega mora odgovoriti.

Teologija mora tedaj najprej osvetliti in ovrednotiti vrednote, ki jih socialistična družba skuša uresničiti. Vse resnične vrednote so vrednote tudi za vernega človeka, za kristjana. Verne ljudi je torej treba usposobiti za dialog in sodelovanje z neverujočimi pri skupnem premagovanju življenjsko pomembnih težav in zidanju socialistične družbe, v kateri naj bi vsak človek imel možnost, da se uresniči kot človek, da postane vedno bolj človeški. Da, to je dejavno, kritično in ustvarjalno včlenjevanje vernih v socialistično družbo, kajti samo tako se bodo verni ljudje kot

verni mogli v tej družbi uresničiti, in to mora biti danes naloga teologije pri nas. Naposled pa je njena naloga tudi, da s pomočjo marksistične filozofske misli in njenih pojmov osvetljuje in pogloblja misel sv. pisma in versko izkušstvo, ki je v njem, da tedaj zavzame stališče do marksistične filozofije in z njo razpravlja, da se znebi vsakega tabuja v tem pogledu.

Prav to je nasplošno mišljeno z izrazom »socialistična teologija« ali »teologija (samoupravnega) socializma«. Med obema izrazoma je sicer razlika. Medtem ko prvi izraz poudarja bolj dejstvo, da se tudi teologija more in mora učiti od socializma, drugi izraz predvsem teološko osvetljevanje socialističnih vrednot in teološko vrednotenje socialistične vizije človeka. Vendar ju je mogoče uporabljati tudi brez razlike. Socialistična teologija ali teologija socializma je tedaj teologija, ki ima v socializmu »Sitz im Leben« in je v tem pogledu »kontekstna teologija«, kakor smo to nakazali v prejšnjem odstavku. Če pa bi hoteli biti natančnejši, bi morali omeniti še nekatere naloge takšne teologije. Gre namreč tudi za teološko osvetlitev in ovrednotenje sekularizacije in emancipacije človeka, za osvetlitev in ovrednotenje resničnega humanizma, ki upošteva vse razsežnosti človekove biti, za osvetlitev in ovrednotenje človekove transcendentnosti v različnih izraznih oblikah in upanja kot temeljne razsežnosti človeškega življenja. Gre za skupno iskanje – vseh ljudi dobre volje – odgovora na žgoča nerešena vprašanja, ki danes vznemirjajo človeštvo, iskanje tega odgovora v krščanski in marksistični viziji o človeku in človeški družbi in pri medsebojnem oplajanju in bogatenju različnih nazorov o zadnjih vprašanih človeškega bivanja.

Teologija socializma ali socialistična teologija nikakor noče dokazovati, da marksizem ne pomeni nič izvirnega pri razvoju človeške misli, da gre samo za »sekularizirano krščanstvo« in »sekularizirano eshatologijo«. Ne gre ji za to, da bi zavračala možnost obogatitve krščanske misli z marksistično, da bi zavračala vsak izziv, ki prihaja tudi od marksističnega ateizma, marksistične kritike religije in materializma. Seveda pa tudi ne želi povsem nekritično prilagajati krščanske misli marksističnim pogledom. To ni teologija anátome ali spreobračanja, temveč teologija resničnega dialoga, teologija angažmaja za svet in človeka, za spreminjanje človeka in sveta v duhu socializma, ki je hkrati najvišja oblika humanizma.

UREDNIŠTVO: Ali vidite svoje delo kot nadaljevanje, kot kontinuiteto, v razvoju slovenske teološke misli ali kot prelom, diskontinuiteto v tem razvoju? Ali morda ustrezneje: nadaljevanje časa in prelom s čim?

V. GRMIČ: V svoji teološki misli (ki pa ni samo moja) vidim nadaljevanje tiste teološke misli, ki je bila navzoča pri nas v vseh resničnih teologih, ne zgolj »učiteljih teologije«, od Primoža Trubarja dalje. V novejšem času najdemo to misel predvsem pri Stanku Cajnkarju, Vladimiru Truhlarju, Janezu Janžekoviču, Antonu Trstenjaku in sodelavcih Znamenja. Navzoča pa je bila in je tudi v slovenski literaturi in umetnosti nasploh, v

nekaterih delih slovenskih filozofov, v nekaterih gibanjih, ki so se vedno znova pojavljala v življenju našega naroda in so izpovedovala svojo izvirno in preroško usmeritev. Moral bi omeniti marsikatero ime, saj teologi niso bili in niso samo poklicni teologi, temveč so vsi, ki razmišljajo o verskih vprašanjih in o presežnih razsežnostih človeškega bivanja, o globinah človeškega življenja. V teološki misli, ki jo razvijam, gre tedaj za kontinuiteto.

Lahko bi rekli, da ta teološka misel pomeni tudi prelom, in sicer ne samo kolikor so name vplivale in vplivajo teološke misli in smeri od zunaj, temveč tudi kolikor hoče ta teologija odgovoriti na revolucionarne spremembe pri nas, se pravi zavestno in dosledno odgovoriti na socializem, socialistično družbeno ureditev, morda ne samo za sedanjost, temveč tudi za prihodnost. Sicer pa je resnična teološka misel vedno oboje že zaradi tega, ker je vsak človek nekaj izvirnega in je zato tudi izvirno njegovo versko izkustvo in je prav tako izvirna njegova teološka misel, kolikor je veren in o svoji veri resno razmišlja. Razmere, v katerih veren človek živi, pa s svojimi spremembami nedvomno dodajo temu še svoj poseben delež, da o Cerkvi in spremembah v njej niti ne govorimo.

UREDNIŠTVO: Doktorirali ste prav v letu začetka 2. vatikanskega koncila. Kako je koncilski dogajanja zaznamovalo vaše delo? Katera koncilská in pokoncilská iskanja in opredelitve v svetu so lahko v pomoč iskanju in opredeljevanju kristjana (in teologa še posebej) v socialistični družbi.

V. GRMIČ: Doktoriral sem eno leto pred začetkom 2. vatikanskega cerkvenega zbora. Priznati pa moram, da je zame 2. vatikanski cerkveni zbor pomenil nekakšno prelomnico v mišljenju. Prenova bogoslužja, posebej še uvedba materinskega jezika v bogoslužje, novi pogledi na Cerkev kot božje ljudstvo, ki je vedno na poti, grešna in svéta hkrati, potrebna nenehne prenove in stalnega spreobrnjenja, ki je del sveta in zato stopa vedno v zgodovino, svetu služi in daje, pa tudi marsikaj od njega sprejema, ekumenski poudarki, dialoške smernice za življenje in delovanje Cerkve ter poseben poudarek na avtonomiji zemeljskih resničnosti, to so bila spoznanja, ki so me navduševala in odgovarjala na nekatera žgoča vprašanja ali omogočala takšne odgovore. Cerkev se je dobrotno odprla spremembam v svetu in poskušala spregovoriti ljudem našega časa v sodobni govorici, hkrati pa se odločno oklenila novega načela »aggiornamenta« – posodabljanja.

Sam sem med cerkvenim zborom nekaj mesecev bival v Rimu in doživljal ob srečanju z različnimi teologi in škofi svežino duha, ki je zajela mesto tisočletnih tradicij. Nedvomno je takrat name posebej vplival Vladimir Truhlar, profesor na Gregorijanski univerzi. Rekel bi lahko, da je veliko upanje zajelo vso Cerkev. V meni se je dobesedno prebudil revolucionarni duh, ki mi je veleval, da je treba o vsem na novo razmisliti

in iskati nova pota v teološkem razmišljanju, da je treba s teologijo osvetliti tudi razmere v domovini, sekularizirano in socialistično družbo, v kakršni Cerkev pri nas živi in deluje in katere del je. V ta čas pada razprava »Teologija dialoga Cerkve s svetom«. A to je res samo začetek mojega delovanja, ki se je popolnoma pokazalo in razvilo šele, ko sem postal pomožni škof v Mariboru.

Za kristjana in teologa v socialistični družbi so koncilna spoznanja izredno pomembna, posebno še poudarki na dialogu, posodabljanju, sodelovanju med Cerkvijo in svetno družbo, avtonomiji zemeljske resničnosti in pomenu zgodovinskosti tudi za tisto, kar naj bi bilo absolutno. Še večji pomen pa imajo razvojne smeri teologije po 2. vatikanskem cerkvenem zboru in nov odnos cerkvenega vodstva do socialističnih dežel, ki sta ga uveljavila papež Janez XXIII. in Pavel VI. V teologiji je začela postavljati svoje zahteve svoboda znanstvenega raziskovanja in razmišljanja, prevladali sta ekumenska in dialoška usmeritev. Zaradi posebnih razmer in zahtev časa so se uveljavile teološke smeri, kot so: teologija sveta, teologija osvoboditve in revolucije, politična teologija, teologija upanja itn. Vsa ta teološka iskanja in prizadevanja lahko kristjana in teologa v socialistični družbi navdihujejo, da razmišlja o teologiji socializma ali socialistični teologiji.

Izreden pomen v pokoncilski teološki misli so imela in imajo pri nas dela: Cajnkarjeve Misli o koncilu, revija Nova pot, prevod Holandskega katekizma Krščansko oznanilo, Truhlarjevi knjigi Pokoncilski katološki etos in Katolicizem v poglobitvenem procesu in še posebej revija Znamenje.

UREDNIŠTVO: *Redno spremljate zelo raznovrstno teološko misel v svetu. Na kratko: kaj vas priteguje, kaj vas odbija, kaj puščate, da gre mimo vas?*

V. GRMIČ: Po svojih močeh, kolikor mi pač dopušča čas, se res zanimam za raznovrstno teološko misel. Posebej pa me privlači vse, kar dokazuje zavzeto iskanje, kar utira nova pota in premošča težave našega časa, kar je kritično in preroško, kar je usmerjeno v prihodnosti. Zato je razumljivo, da se zanimam za teologe, kot so: K. Rahner, E. Schillebeeckx, H. Küng, B. Häring, J. B. Metz, G. Gutiérrez, D. Sölle, H. Gollwitzer, J. Moltmann, L. Boros, F. Böckle, P. Schoonenberg, P. Tillich, J. Blank, F. Belo itn. Nobenega zanimanja pa ne čutim za teološko misel in teologe, ki hočejo za vsako ceno zagovarjati, kar je Cerkev kdaj v zgodovini odločila in storila, kar je kdaj zagrešila, ki jim je tuja misel o resničnem razvoju v Cerkvi, ki se izživljajo v abstraktni in »papirnati« teologiji, ki povsod razodevajo meščansko miselnost in spreminjajo evangeljsko gibanje za spremembo človeka in sveta v ideologijo za obrambo cerkvene institucije, ki prisegajo na »edino pravilno sholastično filozofijo«, ki so neekumenski in nedialoški v odnosu do veči in Cerkvi nenaklonjenje misli. Vse to me pušča ali neprizadetega ali pa me še bolj usmerja drugam.

Ob tem razmišljanju pa ne smem pozabiti omeniti različnih filozofov in literatov, ki me zanimajo pri teološkem iskanju in sploh »stikanju« za resnico. Sem spadajo še posebej nekateri marksistični misleci doma in po svetu (K. Marx, Fr. Engels, A. Schaff, R. Garaudy, E. Bloch, M. Machovec, E. Čimić, E. Kardelj, Z. Roter, M. Kerševan) in prav tako umetniki besede – pisatelji in pesniki, ki večkrat na izredno globok način izražajo svoja izkustva, svetovnonazorske in še posebej verske poglede. Žal so človeku postavljene meje njegovih zmožnosti in je zato prisiljen izbirati. Morda je tudi prav tako, da potem laže poleg dreves vidimo še gozd.

UREDNIŠTVO: V Sloveniji in Jugoslaviji je prisotno stališče o idejni nevtralnosti znanosti. Ali vidite v tem kakšno vzporednico za opredeljevanje idejne družbenopolitične nevtralnosti religije, ko nekateri zagovarjajo stališče: ne desnica ne levica, temveč Cerkev. Ali ne izhaja iz takšne nevtralnosti tudi etična nevtralnost. Ali ne izhaja iz tega tudi nevtralnost do razredne neenakopravnosti in zatiranja. Komu koristi takšna nevtralnost do konservativnega in naprednega?

V. GRMIČ: Je sploh lahko znanost idejno povsem nevtralna? Znanost sama po sebi že. Toda vsaka znanost je znanost neke zgodovinske dobe, nekega časa in nekih določenih razmer, nekih ljudi, ki imajo svoje nazore o svetu in človeku. Zato v nekem pogledu idejnost vpliva na znanost in se temu ni mogoče popolnoma izogniti. Res pa je, da ni prav, če idejnost omejuje znanost, če predpisuje, da se tako izrazim, kaj znanost sme in česa ne sme odkriti ali priznati itn. A dogajalo se je tudi to v zgodovini in se dogaja ponekod še danes po svetu, čeprav bolj prikrito kakor nekoč. Torej popolne neidejnosti v znanosti ni. Sicer pa bi smeli reči, da je idejnost zgodovinsko gledano pred znanostjo in je lahko tudi posebna spodbuda za znanost.

Religija ne more biti družbenopolitično nevtralna. Religija naj bi namreč celostno oblikovala človeka in zato nujno zavzema stališča do družbenopolitičnih razmer, izrečno ali skrito (latentno). Če je povezana z etiko, velja tedaj to še posebej. Poudarjanje nevtralnosti Cerkve pomeni največkrat opredelitev po načelu oportunitizma, da se ne bi bilo treba »izpostavljati«, da si ne bi bilo treba kakorkoli »umazati rok«, da ne bi bilo treba ničesar tvegati. Predvsem pa se za takšnimi opredelitvami v Cerkvi skrivata konservatizem in nedejavnost, nerevolucionarnost. »Apolitična« Cerkev je največkrat še posebej politična, na videz si sicer prizadeva za »tretjo pot«, v resnici pa za »staro (kapitalistično, meščansko) miselnost«. Nevtralnost in apolitičnost sta na strani pravice močnejšega, brezobzirnejšega, vladajočega, konservativnega.

UREDNIŠTVO: Naravoslovne znanosti so do vprašanja boga indifrentne. Uveljavljen je tako imenovani metodični ateizem, ki pomeni, da naravoslovje boga niti ne potrjuje niti ne zanikuje. Če naravoslovna

znanost nima nobene potrebe govoriti o bogu, mar ni to implicitni ontološki materializem znanosti, ne pa samo metodični. Kako si razlagate očitno nesorazmerje v interesih naravoslovcev kot naravoslovcev za teološko razumevanje naravoslovnih odkritij in interes teologov za utemeljevanje religije tudi s pomočjo naravoslovnih spoznanj?

V. GRMIČ: Dokler naravoslovec ostane povsem na svojem področju, ga naravoslovje samo po sebi ne bo niti potrjevalo o veri niti odvrčalo od nje, kolikor odmislimo tudi latentno in podzavestno delovanje njegovega teističnega ali ateističnega prepričanja. Kakor hitro pa naravoslovec dalje razmišlja, se pravi, da filozofira na podlagi svojih spoznanj, o svojih spoznanjih in jih sooči s svojim svetovnim nazorom, je seveda drugače. Takrat se odloča tudi za Boga ali za nasprotno stališče. Metodični ateizem se zato lahko druži z ontološkim ateizmom ali teizmom, materializmom ali spiritualizmom, posebej še, ker se znanstveniku materija hoče razbliniti in se mu javlja v različnih pojavnih oblikah, hkrati pa se mu tisto, kar naj bi bilo duhovno, javlja v materialnem. Konec koncev gre v tem primeru za takšno ali drugačno odločitev na podlagi znanstvenih izsledkov, a največkrat predvsem na podlagi razlogov, ki ne temelje na izsledkih in se jih znanstvenik niti prav ne zaveda.

Naravoslovje lahko tudi povsem osvoji zanimanje naravoslovca kakor teologija teologa. A teologija je po svoji naravi celostni pogled na svet ali si vsaj prizadeva, da bi bila takšna. Zato je razumljivo, da se naravoslovec manj zanima za teološko razumevanje naravoslovnih odkritij kakor teolog za utemeljevanje religije tudi s pomočjo naravoslovnih spoznanj. Ker je vera »gotovost v negotovosti«, teolog bolj čuti potrebo po utemeljevanju religije tudi s pomočjo naravoslovnih spoznanj kakor naravoslovec potrebo po teološkem razumevanju naravoslovnih odkritij. Ne smemo pa tudi pozabiti, da odsotnost izrečnega teološkega razmišljanja pri naravoslovcih še ne pomeni odsotnosti takšnega zanimanja nasploh. In naposled je res, da je lažje teologu osvetljevati naravoslovne izsledke s pomočjo teologije, saj ostane pri svoji metodi, kakor naravoslovcu prehajati na teološko področje, ko mora svojo metodo tako rekoč zapustiti in sprejeti drugo.

UREDNIŠTVO: Preseganje nasprotja med materializmom in idealizmom ima lahko različne oblike. To izoblikovano ideološko nasprotje, ki ima svoje družbeno razredne temelje, sta Marx in Engels preseгла z zgodovinskim materializmom. Z razvojem družbenih odnosov, družbene zavesti, naravoslovnih in družbenih znanosti se zgodovinsko spreminja tudi pojem materije, ki postaja vse bolj splošen in tudi pojmovno bogat. Prisotno je stališče, ki z ozkega zornega kota »naravoslovnih spoznanj« zagovarja preseženost nasprotja med filozofsko materialistično in idealistično pozicijo, češ, da je materija v svojih osnovnih gradnikih hkrati duhovna in materialna. Mar to že govori v prid teoloških stališč?

V. GRMIČ: Preseganje nasprotja med filozofsko materialistično in idealistično pozicijo, češ da je materija v svojih osnovnih delcih hkrati duhovna in materialna, ne govori naravnost niti v prid materializmu niti v prid spiritualizmu ali idealizmu v določenem pomenu. Vsekakor odpravlja nasprotje med obema nazoroma v nekdanji, jasni in izključevalni obliki. Od te ugotovitve do vere v osebnega Boga ni premočrtne poti, še manj pa je takšna pot do vsega tistega, o čemer govori sv. pismo, pa naj ga razumemo bolj dobesedno ali bolj kot šifro. Rekli bi lahko, da sploh ne gre za sklenjeno pot, temveč za skoke, da se izrazim v podobi. Zakaj nekdo te »skoke« naredi, drugi pa ne, za to so razlogi konec koncev drugje, ne v jasnih dejstvih in nujnih sklepih ali odločitvah. Niti eno niti drugo svetovnonazorsko stališče se ne da znanstveno, z jasnimi in povsem prepričljivimi dokazi utemeljiti. Prav zaradi tega pa moramo biti skromni, upoštevati mnenja drugače mislečih in komplementarnost različnih nazorov ter dialektiko kot zakon in metodo našega iskanja resnice.

Mnogi znanstveniki se sploh nočejo odločiti niti za eno niti za drugo usmerjenost v filozofiji, ostanejo dosledno pri naravoslovju in njegovih ugotovitvah, se pravi, da so sicer agnostiki. Res pa je seveda, da so teologi in tudi nasprotno usmerjeni misleci, ki za vsako ceno hočejo dokazati s pomočjo naravoslovnih znanosti, da imajo le sami prav in da so tedaj drugi v zmoti. Takšno stališče vodi v nestrpnost, totalitarizem in nasilje, kakor to dokazuje zgodovina. Žal tudi v naših časih takšni pojavi niso neznani.

UREDNIŠTVO: Srečujemo se z vztrajnim zamolčevanjem slovenskih iskušenj, ki so nastale v preteklih, domala že petdesetih letih, z nastankom Osvobodilne fronte. Vi ste kot napredni intelektualec najodločneje zahtevali distanciranje od narodnega izdajstva v določenih cerkvenih krogih na Slovenskem, kar je bilo ne samo osebno pogumno dejanje, ampak je imelo in ima velik zgodovinski pomen za sožitje ljudi različnih nazorov, zlasti pa za sožitje vernih in neverujočih ter za graditev novih odnosov.

V. GRMIČ: Ob zahtevi po distanciranju od narodnega izdajstva se znova in znova sliši ugovor, češ naj se tudi druga stran distancira od tistega, kar je zagrešila. Takšen ugovor je po mojem prepričanju iz več razlogov kot pogoj za distanciranje od narodnega izdajstva neupravičen. Prvič, narodno izdajstvo je povsem nekaj drugega kakor nepravilnosti, ki jih je kdo zagrešil v narodnoosvobodilnem boju, kakor to priznava celo E. Kocbek. Drugič, verni ljudje in Cerkev nasploh se ne bi smeli izgovarjati na druge, češ, da se bodo distancirali od nečesa, ko bodo to storili tudi drugi. Distanciranje je za spreobrnjenje nujno potrebno, a spreobrnjenje mora biti za verne samo po sebi umevno. Tretjič, so tudi podobne ali vsaj podobne nepravilnosti zagrešili nasprotniki Osvobodilne fronte kot narodno izdajstvo v imenu vere, ljubezni in usmiljenja, kakor so jih zagrešili drugi zaradi svojega ateističnega pogleda na svet in življenje in nekoliko

drugačnih etičnih načel ali vsaj v osvobodilnem boju. Zato je res takšen ugovor in izgovor, kakor smo ga omenili, prazen. Sprenevedanje je, za katerim se skriva neutemeljeno mnenje, da so »narodni izdajalci« ravnali prav, saj so bili prisiljeni k narodnemu izdajstvu in so odgovarjali na nasilje drugih, da se tedaj sploh ni treba od ničesar distancirati in ni treba ničesar obžalovati.

Dokler se uradna Cerkev na Slovenskem ne bo jasno in izrečno distancirala od tistega, kar je njen del počel med narodnoosvobodilnim bojem, ne more uživati tolikšnega zaupanja socialistične družbe, kot nekateri to pogrešajo in ponovno zahtevajo. Da, tako dolgo je upravičen sum latentnega klerikalizma in antisocializma, opozicije sedanje družbene ureditve in revanšizma. Iz vsega tega pa izvirajo še druge posledice, pa naj mislimo pri tem na besede ali dejanja, ki dajejo nekaterim povod za govorjenje o Cerkvi kot »tujku« v naši družbi ali o »drugorazrednosti« vernih v isti družbi, na pojave resničnega klerikalizma ali sektaštva, integrizma in fanatizma takšne ali drugačne barve. Reči bi smeli, da bi imela Cerkev od omenjenega distanciranja največ koristi, ki ga ima E. Kardelj v mislih, ko pravi: »Cerkev sama sebi določa dimenzije svoje svobode.«

UREDNIŠTVO: Mimo povsem izključujočega in sovražnega odnosa do marksizma je med katoliškimi avtorji že od nekdaj poznano tudi (navidez?) odprtejša stališče, da je marksistična teorija družbe za kristjana lahko sprejemljiva, da pa kristjan ne more sprejeti marksistične teorije in prakse razrednega boja, saj da nasprotuje temeljni krščanski usmerjenosti v odnosih med ljudmi (nenasilje, dialog, ljubezen itd.). Kako na to danes odgovarjajo katoličani, ki so sami zavestno vključeni tudi v zaostren, obojestransko nasilen razredni boj (Nikaragua) in kakšno težo sploh ima tak ugovor proti marksizmu spričo dejstva, da za marksiste razredni boj ni nekaj poljubnega in postranskega, ampak nekaj, kar v razredni družbi obstaja ne glede na to, ali se zanj zavestno opredeljujemo ali ne.

V. GRMIČ: O razrednem boju ne govorimo samo takrat, kadar včlenjuje ta boj nasilje v ožjem pomenu ali nasilne metode za spreminjanje družbenih razmer. Razredni boj pozna različne stopnje in oblike boja, različna področja, na katerih se ta boj bije ali na katerih lahko opazimo odsev tega boja. Razredni boj je dejstvo, pa naj je komu vseč ali ne, in v resnici ga priznava nasplošno celo uradna Cerkev v svojih dokumentih. Ne priznavati razrednega boja bi se reklo zatiskati si oči pred dejstvi ali ne imeti želje za resnična dejstva.

Nekaj drugega pa je pospeševati razredni boj in uporabljati silo zaradi čim hitrejši ali sploh uspešne spremembe družbenih razmer. V tem pogledu se uradne izjave Cerkve razhajajo z marksističnimi nazori. Le papež Pavel VI. v okrožnici *Populorum progressio* dopušča v izjemnih primerih uporabo sile za spreminjanje ali odpravo nečloveških razmer.

Vsekakor seveda moramo priznati, da marksizem ne zagovarja boja in nasilja zaradi boja in nasilja, temveč zaradi odprave boja in nasilja, kakršna je mogoča v brezrazredni družbi. In tako gledajo na razredni boj in nasilje tudi mnogi teologi danes, mnoga gibanja v Cerkvi in mnoge krajevne Cerkve, zaradi česar dopuščajo nasilje zaradi odprav nasilja, zaradi preprečevanja še hujšega zla, iz ljubezni tedaj, iz ljubezni do zatiranih in brezpravnih množic. Seveda se »siti« kristjani in »siti« predstavniki Cerkve težko vživijo v miselnost obubožanih, lačnih in zatiranih vernikov, kristjanov v Srednji in Južni Ameriki ali kje drugje po svetu. Zato je marsikomu tudi tuja teologija osvoboditve ali revolucije, čeprav je še tako v skladu z evangeljskim sporočilom in njegovo razlago, ki ne pozna predsodkov. Govoriti zatiranim množicam o lepšem življenju na drugem svetu in poudarjati, da je dolžnost duhovnikov v nemogočih družbenih razmerah samo skrbeti za zveličanje ljudi, je licemerstvo in potrjevanje marksistične teze o religiji kot opiju ljudstva.

Zavračanje marksizma zaradi njegovih nazorov o razrednem boju in revoluciji, ki vključuje tudi nasilje, je tedaj v resnici odsev zlagane ljubezni, površnega poznavanja evangelija in meščanske, kapitalistične miselnosti, ne da bi se tisti, ki tako ravna, vsega tega res vedno tudi zavedali. Včasih pa morda kdo tudi dobro pozna neutemeljenost takšnega zavračanja marksizma, a ga kljub temu znova in znova zaradi posebnih razlogov, ki nimajo nič skupnega z resnico, uporablja in brani. Veliko je vsekakor kriva pomanjkljiva razlaga sv. pisma, enostranska in površinska razlaga, razlaga kot obramba cerkvene institucije in njenih koristi, razlaga, ki jemlje evangeliju njegovo revolucionarno moč in zatemnjuje njegovo tostransko in družbeno razsežnost.

UREDNIŠTVO: Vaša prizadevanja so pri nekaterih deležna tudi nerazumevanja in kritike. Na primer, da gre za ponovno, tokrat »levo« politizacijo religije in teologije (češ: komaj smo se v Cerkvi otresli povezanosti z desnimi, konservativnimi političnimi silami, ali naj se zdaj povežemo z levimi?).

V. GRMIČ: Glavni namen mojih prizadevanj je spodbujanje vernih k doslednemu življenju po evangeliju in s tem tudi k včlenjevanju v našo samoupravno socialistično družbo, v prizadevanja za njene cilje pri graditvi čim popolnejšega, humanističnega socializma. Takšno delo je pomembno, saj je vendar dejstvo, da to družbo sestavljajo v veliki meri verni ljudje in so zato njeni uspehi ali neuspehi odvisni tudi od vernih in njihovega sodelovanja. Pri tem mojem prizadevanju ne gre tedaj za usposabljanje vernih za tekmece, ki bi imeli drugačne cilje pred seboj, kakor jih ima naša družba, ki bi se zavzemali za bistveno drugačen socializem in bi skušali svoje cilje uveljaviti, kolikor bi pač mogli, tudi z delnim sodelovanjem z marksisti. Moja prizadevanja zidajo mostove in rušijo pregrade med kristjani in marksisti v naši družbi, saj pomagajo

vernim sprejemati tiste osnove marksizma, na katerih sloni naša socialistična družba, ki pa izrečno ne včlenjujejo ateizma, pomagajo pa tudi marksistom sprejemati kristjane kot enakopravne sodelavce in brate.

Zato je potrebno teološko osvetliti socialistične vrednote, pokazati na resnična spoznanja marksizma in soočiti konkretne zamisli in uresničitve socializma z marksističnim spoznanjem in priznanjem humanizma ter pospeševati poglobljanje istih marksističnih spoznanj ter njihovega uresničevanja. To je ustvarjalna in kritična dejavnost vsakega člana naše družbe in zanjo naj bi verne spodbujala moja prizadevanja. To pa ne pomeni zavezništva različnih partnerjev, temveč skupno zidanje iste socialistične družbe, ki je hamanistična in sekularizirana v smislu avtonomije zemeljskih resničnosti in naših ustavnih načel, družbe tedaj, ki jo sprejemajo tudi verni in so njen del, čeprav imajo kot verni še svoje posebne interese in potrebe. *Conditio sine qua non* vernih v socialistični družbi je tedaj priznanje temeljev naše socialistične družbe.

Posebej je treba poudariti, da pri svojem prizadevanju ne mislim predvsem na Cerkev kot institucijo in njeno vlogo v socialistični družbi, temveč imam v mislih v prvi vrsti vernega človeka in njegovo vlogo v tej družbi. Ta vloga mora biti taka, kakor jo imajo neverujoči člani, saj je (ne)vera konec koncev le osebna zadeva vsakega člana socialistične družbe. To pa zopet ne pomeni, da bi se vloga vernega človeka v socialistični družbi ne prepletala s položajem, ki ga ima Cerkev kot institucij, v isti družbi, če gre za verske interese vernega človeka. A veren človek je predvsem samoupravno in brez posrednikov uresničuje tudi svoje verske interese, uresničuje jih kot enakopraven član socialistične družbe, ki ji pripada. Za to enakopravnost si mora prizadevati in jo s svojim delom opravičevati.

Tako ni nobene nevarnosti »leve politizacije« v tem smislu, da bi Cerkev, da bi verniki hoteli imeti svoj politični program in bi zaradi sorodnosti tega programa s programom socialistične družbe bili pripravljene z marksisti sodelovati tako dolgo, dokler bi to bilo nujno, sicer pa bi stremeli za tem, da sami prevzamejo politično vodstvo in tako uveljavijo svoj program v integrističnem klerikalnem duhu, ali bi hoteli vsaj kot verniki s svojimi posebnimi interesi posamično in s Cerkvijo usmerjati (socialistično) družbo. Vse to je popolnoma tuje mojemu prizadevanju. Kristjani naj bi bili res »kristjani za socializem«, kristjani za socialistični humanizem, kristjani za samoupravni socializem.

UREDNIŠTVO: Med neverujočimi včasih podobno srečamo vprašanja: ali nimamo opravka z (bodočim) »klerikalizmom« in »integrizmom« na socialistični osnovi? Cerkev naj bi se tako prilagodila socialističnim strukturam, da bo spet lahko z njihovo pomočjo zajela vse ljudi v svoje okvire.

V. GRMIČ: Po vsem tem sem že delno odgovoril tudi na vprašanje o nevarnosti bodočega klerikalizma na socialistični osnovi. Če namreč kdo

sprejema načela avtonomije zemeljskih resničnosti, sekularizacije in osnov marksizma za graditev nove družbe, sploh ne more težiti za klerikalizmom in verskim ali cerkvenim integrizmom, ker bi to bilo v popolnem nasprotju z uresničevanjem omenjenih načel, med katere spada tudi ločitev Cerkve od države in poudarka na osebni in vsaj delno zasebni naravi vere ter na pluralizmu interesov naše družbe. Res pa je, da integrizem na strani marksistov, če vključuje marksizem tudi ateizem in nekatere svetovnonazorske nadrobnosti, izziva integrizem tudi pri vernikih in jih naravnost peha v »tabor opozicije«.

Tisto, kar je odločilno in o čemer se moramo spraševati, je zavzeto delo v duhu socializma, zavzeto prizadevanje za čim popolnejši socializem, vse drugo je manj pomembno. Takšni pogledi so morda kdaj bolj ideal kakor resničnost. Zato pa si moramo tem bolj prizadevati zanje in biti pripravljeni tudi kaj tvegati v tem pogledu. Klerikalizem in sektaštvo sta kot dve obliki integrizma vsekakor v recipročni zvezi in medsebojni odvisnosti, sta tedaj zaveznika, kljub temu da stojita na nasprotnih bregovih. Zato klerikalizem v resnici najbolj škoduje enakopravnemu vključevanju vernih v našo družbo, čeprav morda še toliko govori o enakopravnosti in jo zahteva. Iz istega razloga pa je tuj klerikalizem tistim, ki si prizadevajo za enakopravno vključevanje vernih v socialistično družbo, saj to pomeni hkrati priznavanje socialistične usmeritve in socialističnega sodelovanja kot odločilnih človekovih kvalitiet v naši družbi ne glede na vero ali nevero.

UREDNIŠTVO: Kako bi odgovorili na kritike, ki se sklicujejo tudi na Lenina pri zatrtjevanju, da je vsaka teologija (in religija) navsezadnje konservativna: bolj ko je sodobna, bolj ko je (zato) odmevna pri ljudeh, bolj je uspešna pri ohranjanju statusa quo, sodobnega »sprevrnjenege sveta« (blagovnih in kapitalskih odnosov itd.), katerega obraz in izraz da je?

V. GRMIČ: Ta Leninova trditev bi držala, če bi vsaka religija bila vedno in povsod le odsev in produkt »sprevrnjenege sveta«, odtujitev in opij ljudstva, če bi odsevala z ene strani stanje zatiranih množic, z druge strani pa interese vladajočega izkoriščevalskega razreda, če bi vse njene korenine bile le v nezdravih ekonomskih in družbenih razmerah.

Tako pa je religija nekaj, kar opravičujejo na svoj način tudi psihološki dejavniki in filozofska spoznanja. V religiji se na poseben način kaže in izraža človekovo preseganje sebe in religija daje tudi odgovore na zadnja vprašanja človeškega bivanja, na zadnja vprašanja bivanja sveta, ki bi sicer ostala brez odgovora. Naposled je religija lahko prav tako močno revolucionarna in spodbuja k spreminjanju sveta in človeka, k delu za novo, boljše, ne k ohranjanju starega za vsako ceno. Dejstva v Srednji in Južni Ameriki so zgovorne priče za revolucionarno razsežnost krščanstva, če res sloni na evangeljskem sporočilu.

Teologija, ki odkriva takšne razsežnosti vere, ne more biti konservativna, kakor npr. ni konservativna teologija osvoboditve ali revolucije. Kakor evangeljska vera tako je tudi teologija, ki na njej sloni, v resnici v oporo samouresničevanja človeka, ne pa odtujitve, v oporo spreminjanja sveta in človeka, ne pa v oporo ohranjanja starega. Lahko bi rekli, da takšni veri in teologiji ne gre predvse n za spreobračanje k Bogu, ampak za spreobračanje k človeku, saj je Bog postal človek. Pot h Kristus, k Bogu vodi samo prek človeka in službe človeku. Ni pa nujno, da bi ta pot vedno privedla človeka k izrečni veri v Boga. Lahko se ustavi ob človeku in je tako vera v Boga samo latentno in anonimno navzoča. Kristus je v evangeliju ponovno pokazal na to drugo možnost in jo hkrati ovrednotil kot pot v življenje, kakršno je sam prinesel in ljudem pokazal s svojim oznanilom in delom.

Nedvomno pa je prav, če tudi marksisti poglobljajo svoja spoznanja o veri in ustvarjalno nadaljujejo misli klasikov marksizma, saj ti o veri niso mogli povedati vsega in izreči o njej zadnje sodbe.

UREDNIŠTVO: Ob podelitvi odlikovanja je bilo poudarjeno, da je vaš dosledno (samo)kritičen odnos do nestrpnosti, za neverujoče žaljivih, ozkosrčnih nazorov in ravnanja med vernimi, spodbujal in spodbuja tudi samokritičen odnos do predsodkov nestrpnosti, zaprtosti med neverujočimi, ateisti in marksisti. Kje vidite – v načelih in v vsakdanjem življenju – pozitivne premike na nereligiozni »strani«, kateri premiki in spremembe so (bili) za vas v tej zvezi spodbudni, kaj pa se po vašem mnenju prepočasi spreminja?

V. GRMIČ: Sodbe o religiji in religioznih ljudeh so se na »nereligiozni strani« v naši družbi v marsičem spremenile. Te sodbe so postale pravičnejše in strpnejše, kakor so bile včasih v različnih revijah in časopisih. Večkrat so celo pozitivnejše, kakor so v nekaterih verskih publikacijah v tujini. Podobno velja za poročila o življenju in delovanju Cerkve doma in po svetu. Tudi govorjenje o cerkvenih praznikih in slovesnostih v javnosti ni več noben tabu.

Vedno bolj se uveljavlja presojanje človeka in njegovega dela ne glede na njegovo vernost ali nevernost. Samoupravno se odloča o posebnih interesih ljudi in njihovih zahtevah, kakor je pač mogoče glede na skupne interese vernih in neverujočih v neki skupnosti.

Socialistična zveza nadaljuje vedno bolj izrazito izročilo frontovskega gibanja pred vojno in Osvobodilne fronte med narodnoosvobodilnim bojem, se pravi, da hoče biti res množična organizacija vernih in neverujočih članov naše socialistične družbe.

Ponovno je bilo odločno izraženo odklonilno stališče našega vodstva do sektašev in njihovih nestrpnih stališč do vere in vernih ljudi. V šoli ni več čutiti ateistične propagande, če odmislimo ravnanje tega in onega posameznika. Ne moremo tedaj govoriti o indoktrinaciji ateizma.

Res pa je seveda, da nekateri neverujoči člani naše družbe še vedno mislijo, da morajo o religiji misliti in govoriti samo slabo, če hočejo ostati »na liniji«, kakor si jo zamišljajo kot edino pravilno. A prav tako ne smemo spregledati dejstva, da nekateri predstavniki Cerkve vidijo v marksizmu le ateizem in v socializmu »kolektivizem«, da tedaj s svojim odklonilnim stališčem izzivajo nasprotno odklonilno stališče. Želeti bi tedaj bilo, da bi se še popolneje uresničevalo vse tisto, kar je zapisano v Ustavi, tudi takrat, kadar to pomeni tveganje. In enako bi bilo želeti, da bi se verni vedno res tako obnašali, da dosledno izpolnjevanje načel Ustave o enakopravnosti vernih z neverujočimi ne bi pomenilo nobenega tveganja. Pravice in dolžnosti, obveznosti do družbe so pač v recipročni zvezi in odvisnosti v samoupravni družbi.

UREDNIŠTVO: Prof. Vranicki je v intervjuju za Teorijo in prakso – kot odgovor na (kritično) oceno, »da se marksistična teorija pri nas ni nikjer tako oddaljila od Marxa kot na področju teorije religije« – zapisal: (...) v marksistični razlagi religije, pa tudi v odnosu do nje, (smo) – v nasprotju z nekaterimi drugimi socialističnimi deželami – iskali lastno, avtonomno pot, ki je morda še nismo dovolj teoretsko afirmirali. Glede na to stališča do religije in verskih skupnosti niso le rezultat marksistične teorije religije, kot so jo dali klasiki, temveč tudi okoliščin, v katerih se je razvijal politični sistem socialističnega samoupravljanja. To seveda zahteva, da se tudi marksistična teorija religije pri nas bogati z lastnim izkustvom« (...) (prim. TiP 1983/2–3, str. 435). Ali soglašate z mnenjem prof. Vranickega, in ali lahko nekaj podobnega rečemo tudi za stanje in razvoj slovenske (in jugoslovanske) teološke misli.

V. GRMIČ: Mislim, da lahko pritrdimo mnenju prof. Vranickega, če odmislimo posamične izjeme, ki pa splošnega dejstva ne morejo ovreči. Vsekakor pa bi si smeli želeti še več poglobljenega razpravljanja o religiji s filozofskega in psihološkega vidika, še več poglobitve Marxove misli v tem pogledu, čeprav ne trdim, da takšnih razprav sploh ne bi bilo med našimi marksisti. Več omenjenih razprav bi namreč utemeljilo in spodbudilo ustrezno praktično ravnanje marksistov nasploh v odnosu do religije in religioznih članov naše družbe. A res je tudi, da je izkustvo lahko kdaj izredno negativno in zato ne more dobro vplivati na razvoj marksističnih pogledov na religijo in na presojanje vernih ljudi in njihove dejavnosti v naši družbi. Pomembno je tedaj skrbno razlikovanje med posamičnimi pojavi v religioznih okoljih in tistim, kar jih res splošno določuje in oblikuje.

O teologiji v Sloveniji (in Jugoslaviji) bi smeli reči, da je podobnost med njo in marksistično mislijo, če presojam o njun razvoj. Nedvomno se je v teološki misli marsikaj spremenilo, če mislimo na teološko vedo v ožjem pomenu ali celo na nekatere izrazite pojave teološkega razmišljanja v vidno napredni smeri. Pri teološki misli, kakršno najdemo v množičnih

cerkvenih publikacijah, pa bi težko govoril o nekih vidnih premikih, čeprav jih zopet ni mogoče povsem zanikati. To pa seveda ni čudno, če pomislimo na splošen trend, ki se danes skuša v Cerkvi za vsako ceno uveljaviti in hoče tako rekoč zadušiti prizadevanja za »aggiornamento« ter povsem uskladiti današnjo teološko misel s starimi spoznanji.

Skupno življenje in delo vernih in marksistov v naši družbi je vsekakor že doslej rodilo dobre sadove v medsebojnih odnosih in prepričan sem, da bo ob dobri volji obojih razvoj naše družbe napredoval. Vedeti pa moramo, da ni mogoče sledov preteklosti izbrisati v nekaj letih in da si je treba za to z vsemi močmi prizadevati, če hočemo, da bodo ti sledovi čimprej izginili, če so negativni. Eno je nadvomno res; kakor teorija vpliva na prakso, tako tudi praksa oblikuje teorijo.

UREDNIŠTVO: Sodobni svet – in tudi naša družba v njem – se s hitrimi koraki bliža letu 2000. Bila so leta, ko so mnogi zelo optimistično pričakovali novo stoletje. Toda v novejšem času je svet soočen z dejstvom, da bodo v dobi, ki prihaja, problemi morda še mnogo večji, kot so bili doslej. Svetovna gospodarska kriza in kriza posameznih družb, čedalje večji prepad med razvitimi in nerazvitimi, upočasnitev rasti in omejevanje socialnih pravic celo v najbolj vzornih »državah blaginje«, kriza vrednot in moralne zavesti itd. – to so problemi, ki smo jim priča. Tudi socializem kot svetovni proces doživlja številne pretrese in je tako rekoč povsod pred novimi, doslej neznanimi ali vsaj še nezaznanimi vprašanji novega, kakovostnejšega razvoja.

Kako gledate na svet, ki prihaja? Ste pesimist ali optimist? Kaj bo lahko človek XXI. stoletja sprejel kot vredno dediščino, kaj pa bo moral čimprej zavreči? Kaj pričakujete od sodelovanja kristjanov in marksistov, od skupnega prizadevanja obojih za socializacijo družbe in politike, za večjo srečo in mir na zemlji? Kako, v tem sklopu, ocenjujete izzive, ki jih novi časi postavljajo pred samoupravno vizijo socializma?

V. GRMIČ: Najprej bi dejal, da bi se težko imenoval preprosto optimist, a še teže bi rekel, da sem pesimist. Sem realist in zato sem najbrž kljub vsemu tudi optimist. Verujem v človeka zaradi zgodovinskih dejstev in zaradi vere v učlovečenega Boga, ki se je solidariziral s svetom in človekom, ki zato deluje po človeku.

Zaskrbljujoče pa je danes, da so ljudje močno podredili resnično moralne vrednote osebnim materialnim koristim, da je porabništvo dokaj zaslužnjilo ljudi, da je tedaj njihov ideal postal »čim več imeti«, ne pa »čim bolj biti človek«. Zato bi bilo treba nekoliko spremeniti lestvico vrednot, ne da bi se seveda kakorkoli poskušali vračati v nekdanje čase, ko porabniška miselnost sploh ni bila mogoča. V lepo zamišljenem socialističnem redu smo si vsekakor prilastili nekatere oblike obnašanja »brezobzirnih in nenasitnih kapitalistov« in postali sužnji težnje za »čim več imeti«. Mislim pa, da pri spremembi lestvice vrednot, pri premikih poudarkov na

posameznih vrednotah lahko verni in neverujoči še posebej uspešno sodelujemo. In prav tako lahko uspešno sodelujemo pri uveljavljanju načela solidarnosti in pri ohranjanju miru doma in po svetu. V tem pogledu lahko postanemo še bolj pobudniki v svetovnem merilu, kakor smo bili doslej. Miselnost med mladimi v naši družbi (pa tudi po svetu) nas lahko navdaja prej z optimizmom kakor s pesimizmom.

Na poti v prihodnost lahko marsikaj vzamemo s seboj iz preteklosti. To so predvsem dosedanje skušnje, ki smo si jih pridobili tudi v najtežjih in hkrati najveličastnejših trenutkih naše zgodovine, osvobodilnega boja in revolucije, samostojne poti v čim popolnejši socializem v bratstvu in enotnosti naših narodov. Kar nas doslej ni varalo, temveč nam je vlivalo moč in pogum, v tem je utemeljeno tudi naše upanje za prihodnost. In to je vera v dobro v človeku, če so le razmere takšne, da se to dobro lahko uveljavi, in če si skupno za to tudi prizadevamo.

Marsikaj pa bo treba na poti v prihodnost tudi spremeniti, ker bodo to zahtevale razmere z novimi težavami, pa tudi tistimi, ki se že danes pojavljajo, a bodo v prihodnosti postale še bolj žgoče. Pomislimo samo na ekološke probleme in gospodarsko krizo, prav tako pa tudi krizo vrednot, ki naj bi oblikovale človeka. A ob misli na prehojeno pot v preteklosti, na vse tisto, česar smo bili zmožni doslej, lahko z zaupanjem gledamo v prihodnost. Seveda to je zaupanje, ki nas zavezuje in hkrati navdušuje. Kristjani in marksisti moramo gojiti trdno upanje za prihodnost in ga prinašati vsemu svetu, saj smo vendar ljudje upanja, neustrašni zidarji novega sveta, ki ga izražamo s pojmom »božje kraljestvo« in »brezrazredna družba«.

Uvodni zapis uredništva

Pretekle in še trajajoče živahne teoretske razprave o vlogi in perspektivah blagovne proizvodnje v socializmu in o »socialističnem samoupravnem blagovnem gospodarstvu« med jugoslovanskimi politekonomisti, gospodarstveniki in javnimi delavci je naše uredništvo spodbudilo, da pritegne k pisanju o tej temi številne priznane strokovnjake iz vseh jugoslovanskih republik. Razprava ni zanimiva le za jugoslovanske razmere, pač pa tudi iz vidika teorije in prakse drugih socialističnih dežel, ki so krenile na pot zavestnega in pospešenega razvoja novih produkcijskih odnosov v razmerah relativne zaostalosti oz. nerazvitosti materialne osnove družbe; konec koncev priteguje ta tematika tudi marksistično misel na Zahodu in še zlasti v »tretjem svetu«.

Posebej so nas zanimala sodbe o ohranjanju oz. odpravljanju (negaciji) blagovne proizvodnje kot prehodni obliki med dvema produkcijskima načinoma, zlasti iz vidika postuliranih načel socializma oz. njegove prakse.

Dodatni – in ne najmanj pomemben – razlog za odpiranje te teme na straneh naše revije so razprave, ki so potekale na znanstvenih srečanjih ob stoletnici Marxove smrti in snovanju dokumentov tako imenovane Kraigherjeve komisije (in odmevih nanje).

Iz odgovorov na naša vprašanja je moč ugotoviti, da obravnavajo avtorji mesto blagovne proizvodnje v socializmu dokaj različno (po čemer lahko govorimo celo o obstoju več »ekonomskih šol« pri nas), so pa povsem enotni v ocenah, da sta blagovno gospodarstvo in tržišče nezamenljiva instrumenta tudi v socialističnem planskem gospodarstvu; za njihovimi trditvami stoje tudi obsežne ekonomske teorije, študije in analize, napisane knjige in učbeniki.

Prostor, ki smo ga določili avtorjem za pisanje, jim seveda ni omogočal, da bi snov predstavili poglobljeno in celovito; zato so odgovori tu in tam »okleščeni«, posebej pri tistih, ki so se potrudili odgovoriti na vseh 22 vprašanj.

Odziv na povabilo je bil naravnost razveseljiv (do zaključka redakcije 10. številke smo dobili šestnajst prispevkov), tako da bomo morali gradivo razporediti v nekaj zaporednih zvezkov. Prispevke so poslali: *dr. France Černe*, *dr. Viljem Merhar*, *dr. Cveta Mlakar*, *dr. Oto Norčič* (z Ekonomske fakultete v Ljubljani); *dr. Branko Horvat* (z Inštituta za zunanjo trgovino v Zagrebu), *dr. Marijan Korošič* in *dr. Dragomir Vojnić* (z

Ekonomskega inštituta v Zagrebu); dr. Dragutin Marsenić, dr. Milovan Pavlović in dr. Ivan Stojanović (z Ekonomske fakultete v Beogradu); dr. Žarko Papić (s Komiteja za znanost in znanstveno informatiko v Beogradu); dr. Hasan Hadžiomerović (z Ekonomske fakultete v Sarajevu); dr. Risto Vukčević (z Ekonomske fakultete v Titogradu); dr. Branislav Šoškić (z Akademije znanosti in umetnosti v Titogradu); dr. Mitra Šarowska (z Ekonomske fakultete v Skopju) in dr. Dragoje Žarković (s Pravne fakultete v Novem Sadu).

VPRAŠANJA:

1. Zakaj se je o tem vprašanju toliko razpravljalo in se še razpravlja – pri nas in v svetu?
2. Ali lahko govorimo o »socialistični blagovni produkciji«. Kako razmišljati o ekonomski teoriji klasikov marksizma glede tega vprašanja?
3. Kakšno vlogo prepustiti blagovnim zakonom v prehodnem obdobju? Mar njihovo večje uveljavljanje ne blokira razvoja produkcijskih odnosov v socialistični smeri?
4. Kaj je po vašem mnenju temeljni vzrok za obstoj (ohranjanje) blagovne proizvodnje nasploh in pri nas posebej? Ali je družbena lastnina (pojmovana kot nelastnina) tisti produkcijski odnos, ki zahteva (omogoča) obstoj – zlasti pa učinkovitost funkcioniranja blagovne proizvodnje?
5. Koliko je blagovna proizvodnja neizogibno tudi tržno konkurenčna proizvodnja? Kakšno družbeno usmerjanje-planiranje je možno na temelju blagovne proizvodnje?
6. Kdo je blagovni proizvajalec v našem družbenem sektorju? Ali je en sam ali pa jih je več? Katere sklepe moramo ob tem povzeti zlasti glede tveganja (rizika), odgovornosti itn.?
7. Ali naj bi bila trgovinska dejavnost v samoupravnem gospodarstvu osamosvojena dejavnost ali pa ne? Enako vprašanje velja za denarnobančno dejavnost! Ali naj bi imel denar vse tiste funkcije kot v kapitalizmu?
8. Ali naj mehanizem dogovarjanja in sporazumevanja izhaja iz tržnega mehanizma ali pa naj bo le okvir za njegovo funkcioniranje? Recimo, ali naj trg oblikuje cene ali pa naj jih oblikujejo sporazumi?
9. Ali je možno govoriti o tem, da bi obstajali v razvitem samoupravnem blagovnem gospodarstvu vsi trgi: trg naravnih virov oz. nepremičnin, produktov, denarja oz. kreditov, kapitala, dela, deviz?
10. Ali je zakon vrednosti (v obliki neke normalne [ravnotežne] cene) še oblika zakona proporcionalne razdelitve družbenega sklada dela? Kaj menite nasploh o tim. normativni ceni pri nas?
11. Ali naj zakon vrednosti potemtakem ureja namensko pa tudi personalno delitev?
12. Ali ni npr. taka delitev v nasprotju z načelom delitve po delu?
13. Ali je dohodkovni motiv oziroma težnja po maksimalizaciji do-

hodka na zaposlenega v skladu z nekaterimi drugimi postulati socialističnega proizvodnega načina?

14. Ali so tim. dohodkovni odnosi izrazito blagovno-denarni odnosi ali pa so že njihovo nasprotje?

15. Kaj je s tveganjem (rizikom) v samoupravni blagovni ekonomiki, katere temelj je družbena lastnina? Kdo naj riziko nosi?

16. Kakšen je v družbi s samoupravno blagovno proizvodnjo položaj države? Ali samoupravni sistem zmanjšuje ali zvečuje potrebo po državni intervenciji?

17. Ali je upravičeno, da tržni mehanizem izvaja (re)alokacijo produkcijskih faktorjev ali pa je pri tem le soudeležen? Ali naj bo združevanje sredstev (in dela) tudi podrejeno tržnim zakonom – ali pa obratno, planu?

18. Ali lahko pričakujemo, da bo večje spoštovanje blagovnih zakonitosti že samo po sebi zagotovilo bolj enoten jugoslovanski trg in zmanjšalo razmak med tim. »nacionalnimi ekonomijami«?

19. Ali ne bo večje uveljavljanje tržnih zakonov povzročilo še večje nezaposlenost, večja nihanja v gospodarski rasti in še večjo diferenciacijo prebivalstva – ki ni posledica dela?

20. Ali vsebuje samoupravno blagovno gospodarstvo enaka protislovja kot kapitalistično blagovno gospodarstvo? Kdo naj jih rešuje in kako?

21. Ali je možno postaviti dilemo (tako, kot jo nekateri javno izpovedujejo): ali bolj razvito blagovno gospodarstvo in s tem dosegati doma in v mednarodnih odnosih večjo učinkovitost gospodarjenja – ali obratno, še bolj razviti »socialističnost« gospodarstva in s tem dosegati manjše gospodarske učinke?

22. Večkrat slišimo tudi trditve, da se ekonomisti iz razvitejših območij ogrevajo za bolj tržno gospodarstvo, oni iz manj razvitih pa za bolj centralizirano, plansko gospodarstvo. Kaj mislite o tem?

Teze in protiteze o »socialističnem« samoupravnem blagovnem gospodarstvu

Logičnost in zgodovinskost blagovnega gospodarstva nasploh

1. Vsaka produkcija – tudi blagovna – je najprej produkcija zaradi nekih produktov – dobrin, ki zadovoljujejo neke človeške potrebe (uporabne vrednosti). Blagovno-denarna oblika produkcije je (dandanes) posebna oblika produkcije sodobne civilizacije, za katero je posebej značilno tole:

a) da obstoji samostojnost (samoupravnost) producentov (prodajalcev) in kupcev v tem pomenu, da kot organizatorji produkcije ali kot kupci samostojno (proti)razpolagajo, zaposlujejo, kombinirajo, substituirajo s sredstvi v širšem pomenu besede (kot gospodarskimi viri, dejavniki) in s končnimi rezultati produkcije oziroma da organizirajo prodajo in nakup s samoniklo družbeno delitvijo dela na temelju gospodarskega tekmovanja (konkurence), bodisi kot pravno titularni lastninski razpolaganci ali pa kot upravni razpolaganci z dobrinami – denarjem na podlagi gospodarskega (finančnega) računa, s čimer tudi sami tvegajo, odgovarjajo za poslovne akcije – (s tega vidika je vsaka blagovna produkcija tudi »samoupravna«, čeprav ne »delavsko kolektivno samoupravna«);

b) da je temeljni smoter gospodarskega delovanja pridobitnost, bodisi kot težnja za pridobitev drugih dobrin z delitvijo dela, z menjavo pa s tem zaradi povečanja zadovoljstva (standarda), ali pa kot težnja po pridobivanju večje denarne vrednosti, in sicer z večanjem inventivno-podjetniške dejavnosti, to je ekonomije dela in sredstev *in valore*, se pravi z zniževanjem individualnih produkcijskih stroškov (ali lastne cene) pod poprečje v panogi ali pod individualno produkcijsko ceno mejnih producentov;

c) da je denarna enota pridobivanja premoženja sintetična merska enota (producirane, prodajne ali nakupne) vrednosti, zaradi česar je denar merilo življenjskega uspeha oziroma sredstvo za življenje.

V klasični blagovni produkciji – kjer vlada samonikli zakon vrednotenja oziroma cenjenja produktov (to je dvostranskega [proti-]vrednotenja po prodajalcih in kupcih na temelju njihovega nasprotnostnega koristnostno-vrednostnega računa) – so blago praviloma vse gospodarske dobrine. Končne dobrine ne morejo biti rezultat trženja (blago), produkcijski faktorji, ki jih producirajo, pa brez vrednosti. Poslednji dobivajo svojo

vrednost (ceno) dejansko iz dveh virov: a) s ponudbo in povpraševanjem po njih ter b) s tržno vrednostjo blaga, ki ga ti faktorji producirajo.

Poskusi, da bi razvili t. i. papirnati trg na podlagi računske igre ponudbe in povpraševanja brez vpliva realnih tržnih sil, so se pokazali kot izključna akademska zamisel.

Bolj realistična in zgodovinska je teza, da mora blagovno-denarne procese uravnati in »racionalizirati« neka družbena avtoriteta (recimo država) tudi na podlagi plana. Stopnja te »socializacije« oziroma racionalizacije blagovnega gospodarstva je odvisna a) od spoznanja negativnih protislovij, ki jih producira blagovni način gospodarjenja, b) od stopnje podružbljenosti produktivnih sil in pa c) od razvoja novih, neposredno družbenih metod upravljanja, kar pa je zopet odvisno od razvoja znanosti.

2. Blagovne oblike gospodarjenja ne smemo zamenjavati z zgodovinskim družbenim produkcijskim načinom, ki je kombinacija (uskaljevanje) produkcijskih odnosov z razvitostjo, z naravo objektivnih in subjektivnih sil. V svetu kot celoti in v posameznih (nacionalnih) družbah obstoji (artikulirajo) praviloma več produkcijskih načinov, od katerih pa je eden poglaviten. Ta potem pretežno določa, koliko bo gospodarstvo blagovne ali neblagovne oblike. Kajti blagovna oblika gospodarstva je različno združljiva z različnimi produkcijskimi načini; z nekaterimi sploh ni, nekateri produkcijski načini pa neposredno zahtevajo blagovno gospodarjenje (npr. kapitalistični produkcijski način).

Iz povedanega sledijo naslednji sklepi:

– prevladujoči tip objektivnih in subjektivnih produktivnih sil določa okvirno prevladujoč produkcijski način v neki družbi;

– ta pa kot dosežena stopnja razvoja »izbira« tip (obliko) in intenzivnost blagovne oblike gospodarstva;

– politično gibanje, politični sistem lahko s svojo ideologijo vpliva, bolj kratkoročno kot dolgoročno, na intenzivnost in smer razvoja blagovne produkcije (odvisno od njegove moči v totalni zgradbi družbe), čeprav omenjene zgodovinske logike na daljši rok ne more zanikati, ne da bi tvegali tudi obstoj samega prevladujočega družbenega sistema.

Zgodovinsko problematiziranje blagovne oblike gospodarjenja pri nas

Vse to, kar smo povedali nasplošno o blagovni produkciji, velja tudi za naše razmere. Obstoj (ali odpravljanje) blagovne produkcije moramo reševati v okviru splošnega vprašanja, koliko blagovna oblika reprodukcijskih odnosov še ustreza, to je spodbuja nadaljnji razvoj produktivnih sil; koliko lahko v Jugoslaviji (izolirano, sami) odločneje ukinjamo blagovno obliko, upošteva Marxovo tezo: »de te fabula narratur«; koliko zahteva vrednostni sistem pretežnega dela našega prebivalstva še institucionalno obliko sistema kot blagovni sistem (to so konkretno tiste tri institucije, ki smo jih navedli kot pogoj za obstoj blagovne oblike gospodarstva).

S tega vidika »duha« blagovne ekonomije (to je uresničevanje stroge ekonomije stroškov in maksimizacije vrednostnega učinka) ni potrebno razvijati samo v gospodarstvu, ampak tudi v drugih, negospodarskih dejavnostih; se pravi, da ga je potrebno razširiti tudi na nadstavbo, ki jo je načeloma potrebno podrediti tudi produkciji blagovne vrednosti.

Drugače povedano, izhodišče za ohranjanje ali ukinjanje blagovne produkcije mora biti tudi pri nas nadaljnji učinkovit razvoj produkcijskih sil. To ni le vzrok za ohranjanje blagovne produkcije, ampak tudi merilo za njeno dimenzioniranje, za njeno intenzivnost oziroma za njeno aktivno vlogo.*

Zato je za nas učinkovit razvoj produkcijskih sil primarni kriterij za stopnjo socializacije gospodarskih oziroma vseh družbenih odnosov, tudi socializacije blagovnih odnosov. Ali ožje, razvoj politično načrtovanega socialističnega sistema ne more biti pred ekonomsko učinkovitostjo, čeprav gre pri tem za dialektično povezanost dveh zgodovinskih procesov.

Zaradi takšnega splošnega spoznavanja je potrebno imeti stalno pred očmi, da naše gospodarstvo ni homogeno po lastninski strukturi, po kompleksni razvitosti, po medsebojni odvisnosti, po koncentraciji, po integriranosti itd., torej neenotno za globino podružbljanja blagovne oblike produkcije. So različna področja, sektorji, od tod tudi različne možnosti za ohranjevanje ali omejevanje (preoblikovane) blagovne oblike gospodarjenja. Ne bomo enako organizirali velikih sistemov, kot na primer tekstilno panogo. Zaradi tega bi morali, ne čisto takšativno, konkretno določiti, katere dobrine so v našem gospodarstvu lahko klasično blago, delno blago, lažno blago in ne več blago. Ali naj bodo blago tudi produkcijski faktorji in finančna sredstva? Kaj naj rešuje trg in česa trg ne more reševati?

In še nekaj. Ugotovitev na temelju izkustva ter znanstvenega spoznanja, da samonikla tržna (*laissez-faire*) družbena delitev dela ne more dati najboljših rešitev, nas sili k sklepu, da mora obstajati neka družbena avtoriteta, ki dopolnjuje blagovno koordinacijski mehanizem z *ex ante* družbenim (planskim) uravnavanjem. Osebnost sem za družbeno organizirani trg, za družbeno socializacijo in racionalizacijo blagovne produkcije. Če je deloma ta družbeni regulacijski organ še vedno država, je neogiben spremljevalec blagovne produkcije, seveda pri nas kot demokratična država delovnih ljudi.

O socialističnosti samoupravnega blagovnega gospodarstva

Samoupravno urejeno gospodarstvo vsebuje dve sestavini samoupravljanja: neposredno družbeno samoupravljanje kot neblagovno kategorijo (na temelju družbene lastnine) ter blagovno samoupravljanje, ki temelji na samostojni produkciji vrednosti na podlagi še samonikle družbene delitve dela. Govorimo lahko o neblagovnem in blagovnem tipu samoupravljanja.

Pri nas običajno dodajamo pridevniku »samoupravno« še »socialistično«. Kot da je ta (»naša«) blagovna produkcija zato »socialistična«, ker je samoupravna. To pa lahko tudi pomeni, da obstoji tudi nesamoupravna »socialistična« blagovna produkcija.

Čeprav ne zanikam sprememb v blagovni produkciji z drugimi institucionalnimi spremembami, moram zatrditi, da je blagovna produkcija blagovna, pa če ji dodajamo naziv »socialistična« ali pa ne.

Po bistvu blagovna produkcija sploh ni »socialistična«. Celo bi si upal trditi, da kolikor je neka produkcija bolj blagovna, je tudi bolj kapitalistična oziroma manj socialistična (ne da bi dajali tema terminoma strogi ideološki prizvok). Družbeno lastninsko, asociativno samoupravno planiranje, delitev po delu itd. – to so vse institucije neblagovne produkcije, torej kategorije, dejansko nasprotno blagovni (vrednostni) obliki gospodarjenja.

Drugo vprašanje je, koliko je mogoče neko blagovno produkcijo »socializirati«. Vsekakor je sporna trditev (kar trdi M. Korać), da »socialistična« samoupravna blagovna produkcija temelji na družbeni lastnini kot nelastnini. Brez neke lastnine, predvsem v ekonomskem pa tudi v pravnem pomenu, ni blagovne produkcije. O tem jasno govori Marx (glej 1. knj. Kapitala, str. 98, 99).

Zato tudi ne moremo klasificirati blagovne produkcije kot izključno »protisocialistične«, pa zopet je preprosto prekrstiti v »socialistično«. Blagovno obliko gospodarjenja je potrebno soditi konkretno, po njenih funkcijah, koliko spodbuja ali pa zavira razvoj produktivnih sil in produkcijskih odnosov kot socialističnih odnosov. S tem da s socializmom pojmujeemo tisti družbeni sistem (red), ki omogoča večjo enakopravnost vsem delovnim ljudem v funkciji producentov, porabnikov in političnih bitij ter njihovo večjo možno ustvarjalnost v okviru svobodnega tekmovanja po sposobnosti – kot katerikoli do sedaj (znani) sistem (red).

Združeno delo, organizirano kot blagovna oblika gospodarstva

Že sam naziv združeno delo (širše: združevanje dela in sredstev) pomeni, da je gospodarstvo organizirano kot neblagovna, naturalna produkcija, nekako v stilu Marxove asociacije svobodnih producentov. Blagovna asociacija dela in sredstev pomeni dejansko kombinacijo produkcijskih faktorjev v obliki vrednosti, torej še vedno kot proces ustvarjanja vrednosti oziroma večvrednosti, zapisano v Marxovem obrazcu kot: $c=(v+m)$.

Če sedaj pri nas sproščamo, bolj upoštevamo blagovne zakonitosti (vsaj teoretično oziroma ideološko), pomeni to sproščanje blagovne oblike gospodarjenja tudi sproščanje zakona vrednosti v najširšem pomenu besede. Torej ne le kot zakona vrednotenja rezultatov dela, ampak tudi vrednotenja zaposlenih produkcijskih faktorjev. V tem primeru

produkcijska sredstva niso samo materialni pogoj za delo, ampak tudi vrednost. Delo ne nastopa *in natura* v obliki sklada delovnega časa, ampak v obliki sklada (kalkulirane) vrednosti dela (delovne sposobnosti) oziroma v obliki sklada kalkulativnih osebnih dohodkov.

Moram ugotoviti, da se dejansko spoštovanje t. i. blagovnih (tržnih) zakonitosti pri nas spreminja vse bolj v spoštovanje normativnih predpisov (zakonov); torej se seli iz trga v kuloarje skupščin in izvršnih svetov; da v današnjih razmerah pomeni spoštovanje tržnih zakonov pospeševanje špekulativnih dejavnosti. To dokazuje, da je nova doktrina o uveljavljanju spoštovanja tržnih zakonitosti bolj »kurtoazija« ali pa »fasada« za še večje administrativno upravljanje z gospodarstvom (kajti t. i. sistemski zakoni zame niso objektivne zgodovinske invariantne odvisnosti, ampak »iz glave« zasnovani predpisi (glede na situacijo), kot bi dejal Marx (glej »Bedo filozofije«!).

Druga posledica blagovno (vrednostno) pojmovanega združenega dela in sredstev pa je, da se pojavlja delo v širšem pomenu kot ustvarjalec vrednosti, torej ne v pomenu produktivnega dela v materialni produkciji, kot ga je razumel Smith, ampak v Marxovem pomenu, kot tisto delo, ki prispeva k povečanju vrednosti ali k produkciji presežne vrednosti (širše narodnega dohodka).

Po tej zasnovi se seveda v združeno delo kot ustvarjalec blagovne vrednosti za družbo vključuje tudi delo v prometu (v mejah objektivne nujnosti), nadalje izobraževalno, znanstveno raziskovalno delo, pa tudi delo v nekaterih družbenih dejavnosti, kot npr. v delu zdravstvenih dejavnosti itd.

Blagovno gospodarstvo in subjektivne socialistične sile (socialistično gibanje)

Eno temeljnih vprašanj, ne samo pri nas, ampak v svetu, je, ali naj se subjektivne sile (recimo socialistične, komunistične stranke) postavijo na čelo blagovne produkcije (kot njeni zagovorniki, kot njeni upravitelji itd.), ali pa naj bi bile (ostale) v »opoziciji« – proti njej (jo dopuščati kot nujno »zlo«, ki naj bi ga čimprej odpravili)?

Po našem prepričanju je takšna dilema problematična oziroma netočna. Socialistično gibanje, socialistične subjektivne – kot napredne – sile so vedno le del totalne (globalne) družbe. Vsaka takšna družba ima za celokupno upravljanje svojo upravo družbe, ki skrbi za celovito, tekoče reševanje problemov; ki torej ne more biti vedno socialistična. V tem pogledu so lahko socialistični postulati urejanja družbe, ki jih zagovarja neko socialistično gibanje, v nasprotju z nujnim, objektivnim (optimalnim) reševanjem problemov, z vidika temeljnih preferenc večine članov neke družbene skupnosti (državljanov). Če npr. večina ljudi preferira danes čim večjo košaro materialnih dobrin, ki jo lahko omogoča le

družbeno urejena blagovna oblika gospodarstva, potem je ta zahteva za subjektivne socialistične sile (za določen čas) demokratična zahteva, ne glede da so doktrinarni postulati socialističnega gibanja v nasprotju s takšno zahtevo. To še ne pomeni, da se morajo zaradi tega subjektivne socialistične sile preprosto solidarizirati s takšnimi zahtevami ali celo zaradi tega spremeniti svoj socialistični program (kot je to npr. napravila socialna demokracija). Socialistične sile so lahko v tem primeru dolgoročno gledano v demokratični »opoziciji« – ob spoštovanju omenjenih zahtev kot volje večine. Razumljivo, da v tem času te idejno delujejo v korist svoje doktrine, kar pa mora zgodovina potrditi kot pravilno delovanje.

Ali Marxova teorija blagovne produkcije ne velja več za naše razmere?

Marx nam je zapustil (kritično) teorijo blagovne, posebej kapitalistične blagovne produkcije, s kategorijami vrednost (in njenimi sestavnimi: c , v , m), ki jo je nadalje spremenil v produkcijsko ceno, to pa nadalje v tržno ceno. Ves ta proces je t. i. Marxov transformacijski proces vrednosti v ceno kot proces transformacije zakona vrednosti. Vprašanje se glasi, ali je ta teorija »veljavna« tudi za naše razmere?

Če se strinjamo, da so tudi pri nas produkti I. in II. oddelka pretežno blago, torej da imajo neko vrednost (ceno), da tudi pri nas obstoji takšna samostojnost delovnih organizacij, da so lahko blagovni producenti, potem tudi ni razloga, da ne bi zakon vrednosti v širšem pomenu veljal prav tako za naše gospodarstvo, torej tudi za vrednotenje produkcijskih faktorjev (virov). Med te vključujem tudi delo, vrednoteno že v okrnjenem znesku (vrednosti), kot (po Marxu) le »plačano delo«. To pa pomeni, da vrednost produkcijskih sredstev postaja podobna Marxovemu » C « (konstantnemu kapitalu), vrednost dela (kot kalkulativni osebni dohodki ali stroški dela) pa podobna Marxovemu » V « (variabilnemu kapitalu). Posledica takšne aplikacije Marxove teorije vrednosti bi bile večstranske:

prvič, to bi pomenilo, da se mora celotni sklad produkcijskih faktorjev (približno kot sklad minulega in tekočega dela) vrednostno oploditi v neki večvrednosti; ali, vsi faktorji bi morali prispevati s produktivnostjo dela k njenemu povečanju, kar bi bilo tudi kriterij za razdelitev novo ustvarjene vrednosti mednje;

drugič, donosnost naloženih denarnih (finančnih) sredstev bi se računala na enoto v katerikoli faktorski obliki in naloženo kamorkoli;

tretjič, »kapitalizacijo« avansirane vrednosti v naložene produkcijske faktorje bi lahko razumeli kot nekakšno »obrestovanje družbene proizvodnje (poslovne) glavnice«, ki je originalno v dvojnem lastništvu: a) produkcijska sredstva *in valore* v lasti družbe, b) delo v lasti posameznih delavcev.

Tako lahko sklepamo, da nam Marxova teorija vrednosti lahko pomaga razložiti proces ustvarjanja in razdelitve vrednosti tudi pri nas.

Ugotovili smo že, da brez neke lastnine ni blagovne produkcije. Blago, pravi Marx, ne more samo hoditi na trg; mora imeti svoje varuhe, posestnike – lastnike. V tem pomenu je družbena lastnina lahko družbena v samoupravnem blagovnem gospodarstvu samo v posrednem, pravno titularnem pomenu besede, v ekonomsko razpolagalnem pa tudi v lasti (kot razpolaganju) delavcev oziroma delovnih kolektivov, kar šele omogoča obstoj prave blagovne oblike gospodarstva. Zato družbena lastnina še ne more biti neposredna družbena lastnina – kot nelastnina, kar lahko postane samo v neblagovni asociaciji svobodnih producentov (po Marxu). In zakaj ne? Ker je delo, vloženo v produkt v blagovni produkciji, najprej potrošeno kot »privatno« delo, to je pri nas kot delo posameznih kolektivov; ker se šele naknadno (post festum), to je na trgu, priznava kot družbeno koristno in potrebno delo.

To praktično pomeni, čeprav v družbenem pravnem pomenu ni lastninskega monopola (posameznikov ali posameznih skupin), da imajo kolektivi delavcev delno le »lastno« ekonomsko pravico razpolaganja z vsemi poslovnimi sredstvi, da bi tako odgovornost točneje razporedili oziroma da bi OZD lahko poslovale po ekonomskem računu. Družba je torej institucionalni lastnik, medtem ko so delovne organizacije samostojni ekonomski subjekti, ki v imenu družbe gospodarijo z družbenimi sredstvi tudi na svojo odgovornost oziroma račun. Tako imajo produkcijska sredstva v naši družbi družbeno, kolektivno in individualno naravo, zaradi česar se mora odgovornost oziroma tveganje tudi trodelno razporediti: med delovne organizacije oziroma širšo družbo, med delovne kolektive ter posamezne delavce.

Kdo je blagovni producent – organizacija združenega dela ali delovni kolektiv?

Če bi bila samo organizacija združenega dela blagovni producent, potem bi morala ona nositi vso materialno in finančno odgovornost pred lastnikom, to je družbo. V tem primeru bi bil kolektiv zaradi finančne neodgovornosti za poslovanje pasiven v samoupravni poslovni funkciji. Če bi bili blagovni producenti delovni kolektivi, bi morali oni finančno odgovarjati. S čim? Z osebnimi dohodki? To je seveda praktično nemogoče, saj delavci nimajo naloženih v delovni organizaciji posebnih prihrankov, kot jih imajo delničarji npr. v delniških podjetjih.

Dvojnost našega gospodarskega sistema: družbena lastnina in blagovna narava zahteva, da so blagovni producenti »kombinirani« – (deloma) delovne organizacije, pa tudi (deloma) delovni kolektivi (oziroma posamezni delavci). Delovni kolektivi so v TOZD lahko samo deloma in

posredno blagovni producenti, saj TOZD ni bila organizirana zato, da bi postala blagovni producent, ampak po tehnični delitvi dela, da bi delavci čim bolj neposredno upravljali z materialnimi, tehničnimi, produkcijskimi in socialnimi procesi. Zato TOZD ne more biti neposredno blagovni producent, ampak samo posredno, kolikor so kolektivi TOZD tudi udeleženi pri tveganju delovnih organizacij. Če bi bili TOZD temeljni blagovni producenti, bi to ne pomenilo samo (neoptimalnega) atomiziranja naše blagovne produkcije, ampak tudi zanikanje samoupravljanja kot novega produkcijskega odnosa.

Blago-denar v samoupravni blagovni produkciji

Čim bolj je razvito blago, tem bolj je razvit denar. Razvito blagovno gospodarstvo je praviloma denarno, finančno gospodarstvo. Najboljši dokaz za to je kapitalizem, ki je kot razvito blagovno gospodarstvo najbolj vsestransko razvil funkcije denarja, posebej knjižni denar v funkciji kredita (glej 3. knjigo »Kapitala«). Zaradi tega tudi mi ne moremo omejevati denarja ali ga celo ukinjati, dokler moramo imeti razvito obliko blagovnega gospodarstva (dokaze za njen obstoj smo že navedli). Ne moremo torej razvijati nekega delovnega denarja ali naturalnega denarja, brez obresti itd. In ne samo to, brez aktivnega denarja je družba brez pravega vzvoda, s katerim vpliva na vse procese reprodukcije.

Mnenja sem, da je naša družba na tem področju napravila največ napak in najmanj uspela. Po eni strani je omogočala razvoj denarja kot kapitalistične kategorije, zlasti z neurejeno politiko, tako da je cvetelo celo zelenaštvo, po drugi strani pa ni spoštovala temeljnih zakonov denarno-finančnega gospodarstva (recimo ponudbe in povpraševanja po denarju, finančne discipline itd.).

Objektivno vrednotenje produkcijskih faktorjev ter primarna delitev

Po Marxu se družbeni produkcijski načini razlikujejo med seboj po lastnini nad produkcijskimi sredstvi ter po lastnini nad delovno silo.

Pri nas je s tega lastninskega vidika delavec v dvojni funkciji: je solastnik družbenih produkcijskih sredstev, je pa tudi lastnik svoje delovne sile oziroma svoje delovne sposobnosti. Ko se po svoji odločitvi združuje z družbenimi sredstvi v delovni kolektiv in tako v združeno delo, se združuje v tej dvojni funkciji (njegova tretja funkcija je porabniška). Tako to ni mezdni odnos, ampak zaposlitveni odnos (delovno razmerje) z določeno, že ustanovljeno ali pa na novo ustanovljeno OZD in tako posredno z družbo kot celoto.

To pomeni, da se v produkcijsko-poslovni funkciji spajata dva lastninska vira (funkciji): materialno-finančni ter personalni – kot kooperativni,

neantagonistični odnos, kar mora vplivati na ustvarjanje in na strukturo vrednosti, na oblikovanje normalne cene ter na strukturo in delitev dohodka.

Ob predpostavki, da eden kot drugi faktor morata prisvajati del dohodka zaradi njune nadaljnje ekonomsko racionalne alokacije (reprodukcije), moramo najti neki objektivni kriterij za njun delež v dohodku.

To naj bi bila normalna cena enote faktorja, ki bi bila okvirno plansko izračunana iz *ex ante* proporca delitve narodnega dohodka na akumulacijo ter porabo, ki bi bila potem ob morebitni korekturi trga kriterij za objektivno razdelitev dohodka na osebne dohodke ter na akumulacijo in sklade.

Normalna cena (ki ni tržna-prodajna cena) bi bila tako sestavljena iz normalnih cen posameznih produkcijskih faktorjev oziroma produktivnih storitev, kar bi omogočalo narodnogospodarsko normalno vrednotenje vseh produkcijskih faktorjev (tudi storitev), ne glede, kje so zaposleni, s čimer bi dobili tudi objektivni mehanizem za primarno razdelitev dohodka.

To bi bil dokaz, da zakon vrednosti pri nas deluje v njegovi transformirani obliki, po moje, kot zakon družbeno (plansko) regulirane reprodukcijske cene – kot normalne cene našega plansko usmerjenega blagovnega gospodarstva.

Regulirano funkcioniranje družbeno organiziranega trga

Če bi imeli normalno razvit trg potrošnih dobrin, potem bi že tudi imeli trdno podlago za oblikovanje normalnega povpraševanja po vseh gospodarskih virih (tudi po delu oziroma po delovni sili), s čimer bi bile ustvarjene razmere za oblikovanje normalnih cen, bodisi na realnem trgu ali kot priračunane (obračunske) cene. Pri računanju slednjih bi si še posebej pomagali z medsektorskimi tabelami.

Trg bi tako – neposredno in posredno – izoblikoval najpreprostejši, najcenejši in učinkovit informacijski sistem, naravno ob potrebnih družbenih regulativnih funkciji.

Ta družbena regulativa pa je potrebna zato, ker trg ne daje (celo, če je stabilen) vseh in pravočasnih informacij (zlasti ne *ex ante*), ker ne reagira takoj in vedno družbeno racionalno itd. To pomeni, da ima družba v našem gospodarskem sistemu dve funkciji, dodatno k neposrednemu delovanju trga: *prvič*, družba po eni strani oblikuje dodatni informacijsko regulacijski mehanizem (dodaten ali celo nasproten trgu), *drugič*, družba razpolaga z delom sredstev, ki jih ne razporeja po čisto tržnih kriterijih ali samo deloma, čeprav so ta tudi potrebna za učinkovito funkcioniranje trga.

Trg in problem monopola

Družbena lastnina v tržnem gospodarstvu sama po sebi ne onemogoča porajanja monopolov, monopolnih situacij oziroma monopolnega obnašanja dela gospodarstva: posameznih grupacij, večjih gospodarskih organizacij in njihovih združenj. Povzročča neke privilegirane strukture, nenormalne tržne situacije, posamezne gospodarsko politične ukrepe, ki deformirajo trg, tako da omogoča nekaterim, da se monopolno (oligopolno) obnašajo oziroma da vodijo monopolno politiko.

Zaradi tega bi morali zlasti zvezni organi s posebno protimonopolno politiko onemogočati monopolno obnašanje, če že monopolov ne moremo popolnoma odpraviti.

Trg nasproti plana in ob planu

Mnogi ekonomisti 1. ne razlikujejo planiranja v bazično tržnem gospodarstvu ter planiranja v bazično netržnem gospodarstvu; 2. med sistemom poslovnega planiranja gospodarskih organizacij in njihovih združenj (za njihove potrebe) in tistim planiranjem gospodarskih organizacij, ki služi kot informacija za širše družbeno planiranje, ali širšim regionalnim ter zveznim družbenim planiranjem.

Moram ugotoviti, da danes pri nas nimamo zadovoljivega poslovnega planiranja, ali pa je zastarelo, neznanstveno, neracionalno; družbenega planiranja pa je preveč (posebej tistega, ki ni nikomur potrebno, ki pa stane veliko), še posebej v občinah.

To pa pomeni, da bi morali zmanjšati število planov oziroma število elementov plana na teritorialni ravni ter razviti učinkovitejše družbeno planiranje za uresničevanje strategije dolgoročnega razvoja našega gospodarstva oziroma družbe kot celote.

Iz povedanega sledi, 1. da je poslovno planiranje dejansko element sodobnega blagovnega gospodarstva, torej ni protitržna kategorija. Poslovno planiranje krepi sodobno tržno gospodarstvo, kar je že značilnost sodobnega kapitalizma (glej J. K. Galbraitha); 2. da mora biti t. i. družbeno teritorialno planiranje po eni strani v službi same blagovne produkcije – kot dodatna (ex ante) informacija, ki je ne more dati trg sam, po drugi strani pa je tudi v dialektičnem nasprotju z blagovno produkcijo, ker vgrajuje v sistem instrumente kot regulatorje, redistributorje, torej kot korektorje trga. Vse to z namenom, da bi upravljali gospodarstvo v smeri ravnotežja ter uresničevanja dolgoročnih družbenih ciljev.

Tako je med poslovnim in družbenim teritorialnim planiranjem dialektična enotnost, ne čista skladnost, ne pa tudi čisto nasprotje.

Seveda zahteva eno kot drugo planiranje visoko strokovnost (da ne rečem znanstvenost) in demokratičnost. Vsa ta procedura naj bi se pri nas po ustavi opravila v obliki samoupravnega sporazumevanja ter družbenega dogovarjanja.

Čeprav sem mnenja, da je takšna demokratična usmeritev v planiranju pravilna (čeprav bi morali del te demokratične procedure le racionalizirati), pa vendar menim, da bi morali bolj upoštevati: *prvič*, da so ti novi mehanizmi preveč v nasprotju s tržnim mehanizmom ter *drugič*, da bi zahtevali strožji pravni red, plansko disciplino, pa tudi ostrejšje sankcije za vse tiste, ki kršijo državne ali samoupravne norme planiranja.

Razdelitev produkta (dohodka) po delu v blagovni produkciji

Marx je razvil za socializem namesto kriterija razdelitve po kapitalu, ki je značilen za kapitalistično gospodarstvo, načelo razdelitve po delu, to je za enako delo enaka sredstva za življenje delavcev. V tem Marxovem načelu delitve po delu ni minulega dela kot sokriterija za delitev. Za uresničevanje takšne delitve Marx predpostavlja plansko organizirano, neblagovno gospodarstvo.

1. Naša družba še ni organizirana kot neblagovno združenje dela in sredstev, ampak kot blagovna asociacija. To pa pomeni, da ni mogoče neposredno uresničevati načela delitve po delu iz dveh razlogov: a) ker se delo ne meri neposredno, v naturalnih, delovno-časovnih enotah in pa b) ker se produkt dela ter poraba produkcijskih elementov merita v denarno vrednostnih (cenovnih) enotah, a to je v obliki prihodka oziroma dohodka in stroškov. Zato je temeljni kriterij delitve med posamezne veje dejavnosti, kolektive pa s tem nadalje med delavce, načelo delitve po realiziranem (prisvojenem) dohodku. Ta pa, kot smo že ugotovili – v cenovni ekonomiji ni kot pravilo enak novo dodanemu (tekočemu, živemu) delu. Ta delitev dohodka bo toliko bolj delitev po delu, kolikor bo sam dohodek deloven, to je, kolikor bo temeljil na obsegu vložnega dela in na temelju produktivnosti, ekonomičnosti, inovativnosti.

2. Drugo vprašanje je, ali je potrebno spremeniti Marxovo načelo delitve po (tekočem) delu v načelo delitve po tekočem in minulem delu.

Če se spomnimo, zakaj smo uvedli minulo delo kot delitveno kategorijo, potem moramo ugotoviti, da to ni potrebno za delitev dohodka med panogami in delovnimi organizacijami oziroma nadalje med delavci, če dopolnimo dosedanjo delitev dohodka. Namreč, takšno spreminjanje delitvenega načela bi celo pomenilo uvedbo skupinsko lastninske pravice v delitev, kar ne bi premostilo temeljnega problema, zaradi česar je bilo minulo delo uvedeno, a to je zaradi spodbujanja delavcev (delovnih kolektivov) k učinkovitejšemu gospodarjenju z vsemi gospodarskimi viri, tudi z akumulacijo. Menim namreč, da bi mogli to rešiti a) z bolj objektivizirano delitvijo dohodka s pomočjo normalnih cen faktorjev, o čemer sem že govoril ter b) z načelom delitve osebnih dohodkov po obsegu in kakovosti dela, to je s produktivnostjo, ekonomičnostjo ter (deloma) donosnostjo.

Blagovni produkcijski proces je treba razumeti kot dvojni proces dela, zaradi česar bi imeli osebni dohodki dva vira. En vir bi bil konkretno

opravljeno delo delavca na delovnem mestu, v obratu, drugi vir bi bilo družbeno (tržno) priznano delo kot obče (abstraktno) delo, to je kot vrednost (dohodek). Z vidika kompletne ekonomije moramo oba procesa spodbujati oziroma nagrajevati, kadar sta nadpovprečna (nad normiranim).

Oblikovati bi morali: a) sredstva za normalne osebne dohodke na temelju konkretnega dela (operacij) delavcev ter kot delež donosnosti, to je na temelju ustvarjene vrednosti – dohodka (kot tržno priznano, družbeno potrebno delo), b) sredstva za normalno akumulacijo po neki »normalni ceni družbenega kapitala« oziroma po planski akumulacijski stopnji ter c) sredstva za normalno skupno in splošno porabo zopet po neki normalni (planski) stopnji po drugi strani – na koncu bi ostal neki preostali, ekstra dohodek (ki bi vseboval tudi konjunkturni dobiček, rento itd.), ki bi ga uporabili za hitrejši razvoj gospodarskih organizacij, panog, celotnega gospodarstva ter za dodatno financiranje skupne ter splošne porabe.

Akumulacija v procesu reprodukcije v samoupravni blagovni produkciji

Družbena planska intervencija pri razdelitvi dohodka je po svoje tudi že intervencija družbe v razširjeno reprodukcijo, kar je prva naloga vsake socialistične družbe, da bi se gospodarstvo čimbolj normalno razvijalo (o tej nujnosti intervencije govori že sodobni kapitalizem). Ugotovili smo, kako bi morali s plansko stopnjo akumulacije ali z »obrestovanjem družbenega kapitala« zagotoviti normalni (planirani) obseg akumulacije za planirano stopnjo razvoja, pri čemer se osebno zavzemam za diferencirano plansko sektorsko in (ali) panožno stopnjo akumulacije.

Prav gotovo bi se zaradi tega tudi obrestne mere na bančna dolgoročna in srednjeročna sredstva prilagajale tej planirani (kalkulativni) stopnji (obrestni meri na investirani »družbeni kapital«). Ta pa bi zopet temeljila (zelo poenostavljeno povedano) na planirani stopnji gospodarske rasti ter na planiranem povečanju (stopnji) družbene produktivnosti dela. Šele na podlagi takšne normalne stopnje (produktivno razvojne) družbene donosnosti »družbenega kapitala« bi potem oblikovali tudi »vsakodnevno« obrestno mero, ki bi upoštevala še vsakodnevno ponudbo in povpraševanje po prostih denarnih (finančnih) sredstvih.

Logično je, da bi moral biti ob tej tržni alokaciji (cirkulaciji) akumulacije (»družbenega kapitala«) še drugi del akumulacije, čigar alokacija ne bi temeljila na tržnih kriterijih ali le na poltržnih (ki že danes obstoji, npr. v obliki obveznih prispevkov za razvoj različnih dejavnosti, v obliki subvencij, kompenzacij itd.).

Nisem posebej govoril o akumulaciji (varčevanju) prebivalstva, ki postaja vse pomembnejša za naš nadaljnji gospodarski in družbeni razvoj in vsebuje tudi mnogo problemov. Podobno je z uvozom tujega kapitala.

Vsaka blagovna produkcija vedno vsebuje blagovna protislovja, kot npr. nasprotja med uporabno vrednostjo in menjalno vrednostjo, med konkretnim in abstraktnim delom, med blagom in denarjem itd. Blagovna protislovja so po eni strani pogonska, razvojna sila, po drugi strani pa tudi vzrok za zastoje, družbene konflikte itd. Samoupravno blagovno gospodarstvo bo bolj »socializirano«, če bo čimbolj zmanjšalo negativna protislovja, to pa je, če bo tako institucionalno opremljeno, da bomo protislovja učinkovito in čim hitreje reševali v zadovoljstvo vseh ali vsaj večine delovnih ljudi.

Blagovna oblika gospodarstva je namreč tip gospodarstva, ki neprestano diferencira (razslojuje) producente, porabnike, prebivalstvo, družbenopolitične skupnosti, delovne organizacije »na boljše« in »na slabše«. Po eni strani je takšna socialno-ekonomska diferenciacija upravičena in napredna, če spodbuja ustvarjalno delo, če spodbuja gospodarski in družbeni razvoj, po drugi strani pa je z zgodovinsko in situacijsko mero (in mejo) povzročitelj za takšne konflikte v družbi, ki lahko ovirajo hitrejši in učinkovit razvoj produktivnih sil ter povzročijo neupravičene deformacije produkcijskih oziroma družbenih odnosov.

Blagovna produkcija sicer mora temeljiti na motivu dohodka, toda hkrati ustvarja pri prebivalstvu posebno »denarno«, »pridobitno«, »špekulativno« moralo. Iz tega razloga mora imeti družba ne samo dobro izdelano socialno ekonomsko politiko, marveč tudi trajno aktivirano gibanje naprednih subjektivnih sil proti socialni, moralni, kulturni itd. dekadenci, ki je neogiben sopotnik blagovnega načina gospodarjenja.

Perspektive blagovnega gospodarstva nasploh ter »socialističnega« samoupravnega blagovnega gospodarstva posebej

Blagovna oblika gospodarstva je po eni strani vezana na industrijsko razvito produkcijo, še z množično tovarniško zaposleno delovno silo (kot produkcijskim faktorjem), po drugi strani pa na t. i. zahodno civilizacijo (vrednostni sistem življenja), ki ga je razvil pozni kapitalizem, v kateri prevladuje materialna plat življenja (sodobni »panem et circenses«).

Zaradi nadaljnjega tehnično-tehnološko-znanstvenega revolucioniranja produkcijskih, distribucijskih, transportnih procesov kot novih informacijsko-komunikacijskih procesov, pa tudi pojavljanja zasičenja s t. i. zahodnim načinom življenja, vsaj v razvitih deželah, postaja vprašljiva prihodnja usoda blagovnega gospodarstva. Seveda je ta domneva pod vplivom današnjih trendov.

Svoje poglede na nekatera vprašanja bi strnil v nekaj tez:

– Zmanjševanje pomena ekonomskega faktorja v življenju vsaj zahodnega človeka bi lahko pomenilo dvojje: a) postopno umirjanje novih

materialnih želja, s čimer bi se b) po eni strani lahko razvilo bolj dolgoročno planirano, manj konkurenčno inovativno gospodarstvo, po drugi strani pa bi se lahko del zmogljivosti preusmeril na planirano produkcijo za ljudstva, ki so še na ravni življenjskega minima.

– To pa bi pomenilo, da bi se zmanjšale vloga (ego) pridobitnosti, vloga denarno-dohodkovnega motiva kot pogonske sile, vloga konkurence za učinkovito gospodarjenje, za ustvarjalno delovanje itd.

– Vse kaže, da se bo bodisi zaradi prej omenjenega procesa, pa tudi zaradi razvoja računalništva pri cirkulaciji gospodarskih dobrin denarna enota nadalje spreminjala v preprosto tehnično-kreditno («kibernetsko») enoto informacij, s čimer bi klasični denar in njegov obračun kot denarnega premoženja ne bila več tako pomembna za človeka.

– Vse večje zavedanje ljudi »enakosti ob rojstvu«, težnja človeka po enakopravnosti pa celo po enakosti bosta terjali vse bolj masovno, standardno produkcijo. Ljudje ne bodo pripisovali tolikšnega pomena pridobivanju posebnih, novih dobrin, kar je povzročala in lahko zadovoljevala edino razvita tržno konkurenčna produkcija.

– Ne smemo tudi prezreti, da je naš planet vse bolj poseljen, da je vse manj razpoložljivih naravnih virov za življenje vseh, pa bo zato potrebno vse bolj racionalno upravljati z naravnim okoljem, česar tržno gospodarstvo ne omogoča.

– Vse to in še kaj nas sili k sklepu, da se bo namesto blaga, blagovne vrednosti kot temeljne kategorije in enote bogastva pojavljala neka nova (kombinirana) enota: tehnološko gledano kot kibernetična enota informacij, socialno kot novi socialni odnos, življenjsko kot enota zdravja ter enota prostega časa za individualno ustvarjalno delovanje, estetsko kot nova estetska enota itd., to je kot enota nove kvalitete življenja.

– Zaradi razvoja kibernetično računalniško podprtega informacijskega sistema vodenja, razvoja »samoupravne robotike« bosta izgubila veljavo menažersko poslovodno upravljanje in delavsko samoupravljanje. Upravljanje z gospodarstvom se bo vse bolj spreminjalo v računalniško odprto, planimetrično informacijsko-komunikacijsko tehnologijo. Samoupravljanje kot socialna kategorija se bo »umikalo« v družbo (zunaj tovarn) kot totalno celoto vseh družbenih dejavnosti, (v t. i. samodejno in samoudejanjeno družbeno) pluralistično samoupravljanje na temelju pluralizma interesov in gibanj.

Seveda je vse to le okvirna, možna skica prihodnosti. Vsako prehitavanje s prihodnostjo je lahko usodno za sedanost. A sedanost je za nas (najmanj) 20 milijard dolarjev dolga tujini ter najmanj 1500 milijard dinarjev notranje zadolženosti. V imenu te sedanosti je pa še kako pomembno razvijati učinkovito blagovno-denarno obliko gospodarstva pri nas (da bi preživel).

Racionalno usmerjanje in igra zakona vrednosti

1. Vzrok tega, po mojem mišljenju, leži predvsem v tem, ker je to vprašanje vsilila praksa socialističnih dežel. Postavilo se je, dejansko, vprašanje, v kakšnem položaju je dejanskost te proizvodnje v teh deželah glede na teoretska načela socializma. Odgovor na to daje hkrati tudi odgovor na vprašanje mesta in narave ter proizvodnje v socializmu.

2. Seveda se lahko govori o socialistični blagovni proizvodnji. O njej se sicer govori kot o določeni dejanskosti v realnih okvirih današnjih socialističnih dežel. Ta njena dejanskost se na takšen ali drugačen način poskuša tudi teoretsko oblikovati.

Toda, za kaj tukaj v bistvu gre?

Ta proizvodnja je lahko socialistična po dveh bistvenih temeljih: prvič, po tem, ker imajo proizvodni odnosi znotraj njenih subjektov značaj socialističnih odnosov glede na to, da počivajo na družbeni lastnini sredstev za proizvodnjo, in drugič, ker so odnosi menjave med temi subjekti – posredno ali neposredno – usmerjeni v skladu z osnovnimi vrednostmi in cilji socialistične družbe in to tudi v funkciji družbene lastnine teh sredstev.

Iz tega se izpeljuje sklep, da je ena bistvenih značilnosti te proizvodnje v tem, da je – na omenjeni osnovi in z omenjenimi motivi – racionalno usmerjevana proizvodnja.

Vendar je jasno, da je ta proizvodnja – tolikanj, kolikanj se ji pušča prostor, da je blagovna proizvodnja, a da bi to lahko dejansko bila, se ji ta prostor mora pustiti – tudi v tem primeru kot vsaka druga blagovna proizvodnja, z vsemi tistimi njenimi elementarnimi zakoni. Kajti, kolikor ne bi delovala po njih, ne vemo, kako bi jo in po čem lahko jemali kot blagovno proizvodnjo.

3. Tu je treba takoj reči, da blagovna proizvodnja pripada naravi kapitalistične družbe in privatne lastnine, na kateri ta družba temelji.

V socializmu se sprejema kot pogojna in prehodna.

Nikakor kot njegov cilj in njegova idealna osnova.

Razume se, kolikor imamo pred očmi komunizem kot skrajni cilj in kriterij socializma, kot nekaj, k čemur se mora le-ta z vsakim dnem približevati.

Kolikor prostora pa se lahko dá v določeni konkretni dejanskosti te ali one socialistične družbe blagovni proizvodnji, vzeti tudi v njenem socialističnem okviru, je odvisno od niza dejavnikov, predvsem pa od dveh

osnovnih: od ravni razvitosti proizvodnih sil in od tega, kako na to stvar gledajo glavni nosilci izgradnje socialistične družbe.

Toda ne glede na to, kako se gleda na to v tem ali onem primeru, je znano, da je glavna korist od vključevanja zakonov blagovne proizvodnje v ekonomsko osnovo socialistične družbe v tem, da ta proizvodnja dinamizira razvoj te osnove in ga potencira do maksimalne učinkovitosti. Vendar tudi ob njenih neizbežnih protislovjih, ki gredo skupaj s tem. Njena narava ne more iz svoje dialektičnosti.

V tem smislu je ta proizvodnja v določeni meri vedno v spopadu z avtentično naravo socialističnih proizvodnih odnosov, to je, s tisto njihovo naravo, ki je, v skrajni liniji, določena s komunizmom kot ciljem.

Nikakršni pragmatični učinki blagovne proizvodnje ne morejo biti pomembnejši od tega cilja.

4. Glavni vzrok njenega obstajanja pri nas je nizka raven proizvodnih sil, ki njeno vključevanje dela racionalno, in drugič to, da so avantgardne sile socializma, torej subjektivni dejavnik, ocenile, da je to nujno in racionalno.

Spomnimo se, kako je to v svojem času posebno dobro teoretsko pojasnjeval Boris Kidrič.

5. Razen če se ni izgubila v nekem totalnem monopolu, se pod blagovno proizvodnjo v njeni naravi razume tržno konkurenco.

Če je spoznana narava zakona vrednosti in vsi maksimalni ekonomski učinki, ki jih povzroča njegovo delovanje, se po njegovi logiki lahko seveda tudi racionalno ravna, kar pomeni, da se lahko planirajo tudi pogoji, ki povzročajo te učinke.

V tem smislu je lahko blagovna proizvodnja, vzeta v svoji totaliteti, racionalno usmerjevana oziroma planirana.

To ni več nikakršna utopija.

Vzemimo samo primer sodobnih multinacionalnih družb in njihovih ogromnih ekonomskih potencialov, ki jih v svojih notranjih okvirih hkrati obračajo tako plansko kot po načelih maksimalnih ekonomskih učinkov, na katere napeljuje tržišče.

Gledano iz tega zornega kota, bi se lahko tako usmerjala tudi družbena ekonomija socialistične družbe.

Vendar pa je v vsem tem bistven moment racionalnega usmerjanja, ne pa elementarna blagovna proizvodnja oziroma tržišče.

6. V našem družbenem sektorju so »blagovni producenti« temeljne organizacije združenega dela.

Takšna njihova vloga je tudi ustavno definirana.

Vendar niso skupinsko-lastniški subjekti.

Z gledišča totalitete družbene lastnine sta lahko njihov rizik in odgovornost v tej vlogi delna.

Meje rizika in odgovornosti organizacij združenega dela so stvar družbene konvencije kot funkcije udejanjanja totalne oziroma globalne družbene lastnine.

7. Da bi trgovska dejavnost čim konsekventnejše izpolnila vse tiste pozitivne ekonomske učinke »trgovskega kapitala«, bi morala biti čim samostojnejša; morala bi se pravzaprav približevati samostojnosti proizvodnih organizacij.

Pri monetarno-bančni dejavnosti je stvar malo občutljivejša.

Namreč, družbena lastnina začinja svoje življenje na poziciji »denarnega kapitala«. Če bo prepuščena uradnikom in funkcionarjem, oddaljenim od baze proizvodnega dela, so na tej poziciji največje možnosti, da bo uzurpirana in obrnjena v svoje nasprotje.

Ključne odločitve o usmerjanju tega kapitala morajo sprejemati delegati iz te baze.

Kako to organizirati, je zares težko reči.

Jugoslovanski primer najboljše ilustrira, s kakšnimi ogromnimi težavami se srečuje težnja, da bi se to udejanilo.

Kar se tiče ozko ekonomskih mehanizmov, po katerih bi ta element lahko funkcioniral, bi sicer le-ti lahko bili analogija kapitalističnih, vendar z omejenim usmerjevanjem, ki zagotavlja tudi skrajne socialistične razvojne učinke.

8. Za mene gre dejanje »dogovarjanja« in »sporazumevanja« kot dejanje demokratskega usmerjanja socialističnega razvoja vselej pred tržiščem.

Kajti to dogovarjanje in sporazumevanje zagotavlja socialistične kriterije in cilje razvoja.

Ti kriteriji in cilji se ne morejo izpeljati iz samega tržišča ali prioriteto iz njega.

Če bi se to sicer lahko storilo, bi bila Marxova kritika kapitalizma in blagovne proizvodnje kot njegove osnove povsem nepotrebna, zgrešena operacija.

Koliko prostora bo dogovarjanje in sporazumevanje pustilo tržišču, je stvar posebne ocene in gledanja na to stvar.

V tem smislu so cene – kot glavni indikator tržnih odnosov – določene v prvi vrsti z dogovori in sporazumi, šele na preostalem prostoru pa lahko izhajajo iz igre zakona vrednosti.

Kolikšen bo ta prostor, je spet stvar dogovora in sporazuma.

Pravzaprav stvar družbene konvencije.

9. Tudi to je stvar konvencije.

Vse se lahko, če se hoče, postavi v kriterij blagovne proizvodnje. Če se namreč želi, da njeni mehanizmi dosega maksimalne ekonomske učinke.

Vendar je sedaj vprašanje, kako vse to, v skrajni liniji, postaviti v socialistični okvir, namreč, da se s težnjo po ekonomskih učinkih, ki jih s sabo lahko prinese blagovno gospodarstvo, ne začenjajo oblikovati privatnolastniške tendence in mentaliteta ter realna razredna diferenciacija, ki jih to gospodarstvo na svojem svobodnem prostoru neizbežno proizvaja.

Da se z doseganjem maksimalnih ekonomskih učinkov na tej osnovi ne zgreši socializma.

10. Kolikor sem jaz razumel zakon vrednosti, ni bil nikdar zakon, ki je zagotavljal proporcionalno delitev družbenega dela.

To je zakon, ki proizvaja ravno nasproten učinek: neravnotežje in z njim tudi krizo.

To ravnotežje, skladne proporcije, o katerih govori Marx v svojih shemah reprodukcije celotnega družbenega kapitala, lahko vzpostavi šele racionalno vpletanje človeka v ta zakon.

Torej, po zakonu vrednosti ali na temelju le-tega ni niti »pravične cene«.

Kar pa se tiče tako imenovane »normativne cene«, je to dogovorjena cena, v vsakem primeru drugačna, kot bi jo določil sam zakon vrednosti. »Normativna cena« pomeni, da se od nekoga zavestno, po njegovi volji ali ne, odvzema nekaj, kar se dodaja nekemu drugemu, vse to pa spet v skladu z nekimi splošnimi cilji razvoja ali urejevanja odnosov v družbi.

Ta cena je ravno tako stvar konvencije, včasih pa – morda – tudi diktata. Ni nikaršen ekonomski zakon. Je stvar subjektivne odločitve, tistega subjekta, ki o tem odloča.

11. Ta cena je vselej v funkciji določenega racionalno postavljenega cilja oziroma namena.

12. Ta delitev stoji zunaj okvira »delitve po delu«, vsaj tako, kot to delitev razlaga Marx v svojem znanem delu »Kritika gothskega programa«.

13. Maksimalizacija dohodka po zaposlenem se dogaja na dva načina: prvič, z vplivom na odnose v cenah, ki se postavljajo na temelju dogovarjanja in sporazumevanja, in drugič, s konkurenčno pozicijo na tržišču.

Torej – kot tudi drugače v tržnem gospodarstvu – ni vse odvisno od lastnega dela.

Ta maksimalizacija je v mnogočem odvisna tudi od mnogih eksogenih dejavnikov, ki zagotavljajo »ekstra dobiček«, »ekstra dohodek«.

V tem smislu po »tržno priznanem delu« nikakor ne pomeni tudi po »lastnem prispevku v delu«.

Tu so možna razna odstopanja.

14. Po tistem, kar sem dosedaj rekel, tvorijo »dohodkovni odnosi« kombinacijo racionalnih vplivov in vplivov zakona vrednosti na tokove proizvodnje in menjave. Toda v skrajnem dometu so to tržni odnosi.

15. Pri nekem prejšnjem vprašanju sem že rekel, da v globalnih okvirih družbene lastnine rizika ne morejo nositi samo posamezni subjekti, temveč tudi družba v celoti.

16. Položaj države v samoupravni družbi je teoretsko in konstitutivno jasno definiran.

Država je »odmirajoča«.

Interventni vpadi države so sporadični in – kolikor razvoj samoupravljanja vse bolj napreduje – vse manjši.

Če pa je to v praksi drugače, pomeni, da z razvojem samoupravljanja nekaj ne gre, kot je treba.

17. Ko gre za razvoj socialistične družbe, tržišče, niti teoretsko vzeto, ne more biti glavni alokator proizvodnih dejavnikov.

Kajti, če bi to lahko bilo, potem bi se socializem izpeljeval iz avtomatizma tržnih zakonitosti in bi potreba po kakršnemkoli njegovem usmerjevanju izgubila svoj smisel.

Tržišče je lahko to šele v drugem planu, ko je racionalno postavljen osnovni koordinatni sistem, v katerem lahko deluje v skladu s temeljnimi cilji izgradnje socialistične družbe.

V samoupravnem sistemu, pomeni, postavljen na demokratski način.

18. Enotno jugoslovansko tržišče je urejeno tržišče.

Kakor hitro je urejeno, bodo na njemu tudi delovale blagovne zakonitosti.

Če se jim daje več prostora, bodo tudi bolj delovale.

V ideji tega tržišča je, da je čimbolj svobodno.

Toda svobodnejše delovanje teh zakonitosti ni v nasprotju z dejanskostjo »nacionalnih ekonomij«.

Le-te – kot izraz ekonomske podloge politične in pravne enakosti republik in pokrajin – obstajajo neodvisno od tega. Le-te se tudi formirajo v pogojih najbolj svobodnega enotnega jugoslovanskega tržišča in ne morejo biti negirane.

Ob splošno sprejetem socialističnem kriteriju, da se tiste, ki so v preteklosti zaostale v svojem razvoju, izkopljejo iz te zaostalosti, da vse »nacionalne ekonomije« – čimprej je mogoče – pridejo do neke ravnotežne ravni svoje razvitosti.

Seveda, ne verjamemo, da nas nekdo lahko prepričuje, da se to lahko doseže s »svobodnim delovanjem zakona vrednosti«.

19. Vse to povzročajo in odkrivajo tržni zakoni.

Njihova dobra stran je ravno v tem, da dajejo pravo sliko ekonomske dejanskosti.

Da v tej dejanskosti spreminja in korigira tisto, kar je mogoče in tisto, kar se – v tem primeru v skladu s socialističnimi okviri družbe želi in mora spremeniti, je stvar racionalnega vpliva subjektivnega dejavnika.

Te spremembe ne more opravljati tržišče kot tako.

20. Toliko, kolikor je blagovna, vsebuje ista protislovja.

Tisto, s čemer je uokvirjena in usmerjena, ne spada v njeno naravo. To spada v naravo tistega, kar imenujemo dejanje racionalnega usmerjevanja odnosov in razvoja v socializmu.

21. Mislim, da je treba prvenstveno in brez dileme vztrajati na »socialističnosti«, šele na tej osnovi pa na maksimalnih ekonomskih kriterijih, vključujoč v to tudi njihovo izganjanje s pomočjo vključevanja tudi same blagovne proizvodnje.

Namreč, ne obstajajo neki absolutni ekonomski učinki, ki bi lahko bili nad učinki »socialističnosti«.

V tem smislu mora »socialističnost« urejevati svojo lastno ekonomijo, z njenimi maksimalnimi učinki.

To pa pomeni tako svojo ekonomijo, ki se ne more neposredno, po svojih numeričnih učinkih primerjati in vrednotiti s kapitalistično.

Ona se lahko primerja in vrednoti samo sama s sabo.

Kajti temelji za primerjanje so v teh dveh primerih povsem drugačni.

Kot da je ekonomska misel v Jugoslaviji pozabila na ta moment in kriterij.

22. Možno je, da nekdo najde in vidi te stvari tudi tako.

Toda – če je to dejansko tako – potem je to lahko znak samo tega, da je ekonomska misel v tem vprašanju padla na zelo nizke veje.

Ali da se je izgubila kot znanstvena.

Prev. B. Kante

BRANKO HORVAT

Razmerje med trgov in planom

1. O blagovni produkciji največ razpravljajo tisti, ki ne vedo za kaj gre.

2. Vsaka družbenoekonomska formacija, ki je sledila prvobitni skupnosti, je imela svojo blagovno produkcijo, pa to velja tudi za socializem. Najbolj pogosta napaka je, da s *kapitalistično* blagovno produkcijo (privatna lastnina, komercializacija vseh vrednosti, laissez-faire trg), ki jo je analiziral Marx, mislimo na protitip blagovne produkcije in se po tem sklepa, da je nezdržljiva s socializmom. In res je nezdržljiva; ampak prav tako je nezdržljiva tudi z, recimo, fevdalizmom ali z antično

ekonomijo. Blagovna produkcija ne določa družbenoekonomske formacije, temveč nasprotno, družbenoekonomska formacija določa tip blagovne produkcije, ki ji ustreza. Nujnost blagovne produkcije v socializmu je posledica enostavnega dejstva, da samoupravljanje v sedanjih razmerah ni mogoče brez tržišča. Kaj bo v komunizmu in kasneje, sedaj ni pomembno.

3. Ekonomski zakoni niso stvar voluntarističnega dopuščanja ali nedopuščanja. Delujejo objektivno in so lahko spoznani ali pa ostanejo nespoznani. Gospodarska politika jih lahko izkoristi, lahko pa povzroči nenadomestljivo škodo. Sila teže deluje enako na padalca, ki na zemljo pade živ in na samomorilca, ki obleži zmaličen, kjer je padel.

4. Blagovna produkcija je produkcija za tržišče, v sedanjih razmerah pa je tržišče najbolj učinkovit (kratkoročni) alokator blaga, virov, denarja in delovne sile. Družbena lastnina omogoča, da je planiranje dopolnilo tržišču. S planiranjem se zagotavlja učinkovitost dolgoročne alokacije in preprečijo pomanjkljivosti nenadzorovanega trga. Zato velja skleniti: šele v socializmu lahko trg resnično dobro funkcionira in izpolnjuje teoretske zahteve učinkovite alokacije.

5. Kakor je planiranje prvi pogoj za učinkovit trg, tako je trg prvi pogoj za učinkovito planiranje. Planiranje in trg se medsebojno ne izključujeta – kakor to mislijo ljudje, ki prebirajo brošure vulgarnih sovjetskih ekonomistov, sociologov in filozofov – ampak se medsebojno dopolnjujeta. Ker je popolna povezava trga in plana mogoča šele v socializmu (ker so odstranjene vse institucionalne zapreke), je socializem učinkovitejši od vseh preostalih družbenoekonomskih formacij.

6. Kar zadeva subjekte blagovne produkcije v Jugoslaviji, je potrebno organizacije združenega dela ponovno združevati v podjetja. Natančna obrazložitev je v mojem članku »Reforma OZD« (Gledišta, 11–12, 1982).

7. Na vprašanje o organizaciji trgovine in bančništva je nemogoče odgovoriti z nekaj stavki. Očitno je, da današnji bančni sistem ni dober, saj je njegova teritorializacija neposredno odgovorna za razbijanje enotnega jugoslovanskega trga. Očitno je tudi, da nasilno omejevanje ali celo ukinjanje trgovine vodi v monopol, koncentracijo ekonomske moči in izkoriščanje. Trgovina in bančništvo nista kapitalistična izuma, pač pa rezultat delitve dela v procesu reprodukcije. Delitev dela bi morala imeti take organizacijske oblike, ki bodo pripomogle k učinkovitosti samoupravnega gospodarstva.

8. Razen v izjemnih točno določenih in kratkotrajnih razmerah so sporazumi o cenah gospodarska neumnost ali pa povzročajo karteliranje z

znanimi posledicami. Prav tako je dogovarjanje v gospodarstvu primarno samo v nekaterih določenih primerih. Npr. strateška osnova družbenega plana mora biti rezultat dogovorjenega soglasja republik. *Univerzalno dogovarjanje pomeni univerzalno etatizacijo.*

9. Med drugim je vloga trga, da zagotavlja mobilnost blaga, virov, kapitala in dela. Mobilnost pa omogoča uporabo na najbolj učinkoviti točki v procesu reprodukcije.

10. Zakon vrednosti je nenatančen izraz za delovanje več ekonomskih zakonov v različnih institucionalnih razmerah. Pri nas ni razčlenjena nobena teorija o normativni ceni in zato se o tem ne morem opredeliti.

11. Pogosta napaka je, da se alokativna cena ne razlikuje od distribucijske funkcije cene. V socializmu je alokativna, ne pa tudi distributivna funkcija. Npr. obresti alocirajo kapital na najučinkovitejšo uporabo, toda z ničemer vnaprej ne določajo delitve osebnih dohodkov.

12. Delitev po delu ni mogoča brez planiranja (s spremljajočo gospodarsko politiko), planiranje pa obsega nadzor nad trgom, med drugim tudi nad distribucijo. Razčlenjena teorija o tem je v moji knjigi *Politična ekonomija socializma*, Globus, Zagreb, 1983.

13. Vztrajanje pri dohodkovnih odnosih v ozko omejenem delu podjetja, ki kupuje in prodaja na trgu, je popolnoma v redu. Podjetje se tako in tako dohodkovno obnaša in z ideološkim voluntarizmom ne bi bilo moč nič spremeniti, medtem ko bi se učinkovitost poslovanja drastično zmanjšala (npr. Kuba, Kitajska, itd.). Uvajanje dohodkovne motivacije v šole, bolnice, znanstvene inštitute itd., t.j. komercializacija vseh vrednosti v družbi, pa je povzročilo veliko deformacij in degradacijo družbene morale. Zato je danes profesionalna etika na nižji stopnji kot v kapitalistični Jugoslaviji.

14. Ko se dohodek pridobiva s prodajo blaga in storitev (na trgu, državi ali SIS-om), potem so to blagovno denarni odnosi. Motiv je maksimalizacija dohodka (celoten dohodek zmanjšan za stroške), ki ne glede na obliko vedno pomeni privatni dobiček.

15. Rizik je razdeljen. Med minimalnimi osebnimi dohodki in dohodki, določenimi z ostro davčno progresijo, nosi riziko kolektiv podjetnik. Zunaj tega intervala je riziko (oz. renta) stvar družbe.

16. V samoupravnem socializmu se represivna in administrativna vloga države zmanjšujeta, regulativna in služna pa se povečujeta. Pri nas je taka težnja prevladovala od 1950. leta (uvajanje samoupravljanja) pa

do druge polovice 1960. leta (nacionalistični izpadi). Ni naključje, da je v tem obdobju Jugoslavija dosegla največje stopnje rasti v svetu kakor tudi najhitrejšo povečanje življenjskega standarda. Od konca 1960. l. pa do danes pa je težnja prav nasprotna. Ni naključje, da smo na tej nazadujoči poti zašli v globoko krizo.

Eliminiranje antagonističnih razredov zmanjšuje možnost represije, družbena lastnina pa omogoča uspešno neadministrativno regulativo, ki je razen tega osnova za kolektivne službe, kar razlaga zgornjo tezo.

17. Neumestno je spraševati, ali je upravičeno, da tržni mehanizem izvaja ali le sodeluje pri (re)alokaciji produkcijskih faktorjev. Ker je za realizacijo družbenih ciljev trg kontroliran, tržna alokacija tudi ni nič drugega kot realizacija teh ciljev. Pri združevanju dela in sredstev ni nobenih posebnih ovir, razen da se mora preprečiti monopolistična koncentracija.

18. »Spoštovanje blagovnih zakonitosti« brez natančnejše določitve, torej nekontrolirani trg, ne bi izboljšalo sedanjega stanja. Primer: Čile.

19. Na to vprašanje sem delno že odgovoril v vprašanju št 18.

20. Čeprav je v človeških odnosih protislovnost stalnica, je potrebno vedeti, da je gospodarstvo predvsem funkcionalni sistem in je zato metodološko pomembneje nameniti pozornost zahtevam funkcionalnosti. Z drugimi besedami, ker so v samoupravnem gospodarstvu institucije drugačne, je očitno, da bo tudi ravnanje gospodarskih subjektov drugačno. Tako ravnanje je potrebno preučiti in mu z iterativnim postopkom prilagoditi institucije in politiko.

21. Dilema je lažna. »Socialistično« gospodarstvo, ki ni učinkovito, ne more biti socialistično; to sodi v marksistično abecedo. Učinkovito vključevanje v mednarodne odnose in učinkovitost doma nista odvisni od posnemanja ravnanja na drugi strani meja, ampak izključno od izkoriščanja lastnih socialističnih zmožnosti. Še nihče ni uspel dokazati, da je socializem mogoč brez učinkovitosti ali da je maksimalna realizacija učinkovitosti možna brez socialističnih družbenih odnosov.

22. Točno je, da imajo *politiki* iz razvitih in nerazvitih območij različen odnos do tega in razlogi za to so očitni. Ekonomisti, zbrani v znanstveni sekciji, mislijo o tem isto.

Socialistična blagovna produkcija

Odgovarjam le na nekatera vaša vprašanja, ki ste jih zastavili z željo, da bi na straneh vašega glasila razpravljali o blagovni produkciji v socializmu. V naslovu sem zavestno napisal *socialistična* blagovna produkcija. V socializmu je namreč poseben zgodovinski tip blagovne produkcije, ki se po produkcijskih odnosih bistveno loči od enostavne, pa tudi kapitalistične blagovne produkcije.

Vse te vrste blagovne produkcije je torej mogoče opredeljevati po produkcijskih odnosih, značilnih za posamezne vrste blagovne produkcije. Medtem ko je

a) za enostavno blagovno produkcijo značilno, da je producent hkrati tudi lastnik produkcijskih sredstev, ki z njimi upravlja in vodi produkcijski proces, je

b) za kapitalistično blagovno produkcijo značilno, da je producent razredno ločen od produkcijskih sredstev ter da zato prodaja svojo delovno silo kot blago, ki omogoča prilaščanje presežne vrednosti lastnikom produkcijskih sredstev in življenjskih potrebščin – kapitala, ter je

c) za samoupravno socialistično blagovno produkcijo značilno, da se na temelju premagane razredne ločenosti med producenti in upravljalci ter voditelji produkcije na osnovi družbene lastnine produkcijskih sredstev ponovno združijo lastninske, upravljalске, vodstvene in neposredno izvedbene funkcije v produkcijskih asociacijah, ki jih povezujejo integracijski procesi planskotržnega gospodarskega sistema¹.

Čeprav so klasiki marksizma z nižjo fazo komunizma – socializem – negirali blagovno naravo produkcije, so zgodovinske izkušnje potrdile, da s socializmom še niso odpravljeni vsi vzroki, ki zahtevajo blagovno produkcijo in hkrati z njo posredno tržno verifikacijo dela posamičnih producentov kot družbeno potrebnega dela – vrednost. S socializmom namreč ni bila odpravljena družbena delitev dela in z njo posredno družbena narava produkcije, ki zahteva medsebojno vrednostno priznavanje posamičnega dela po družbeni delitvi dela razdeljenih blagovnih producentov kot družbeno potrebnega in s tem priznanega dela.

Blagovna produkcija je zato v socializmu še vedno poglobljena oblika spodbujanja razvoja produktivnih sil. Negacija te spodbude vodi lahko le v »sivi socializem«, kot je med prvimi jugoslovanskimi teoretiki in graditelji novega gospodarskega sistema s plansko tržno obliko premagovanja družbenoekonomskih težav ugotovil že Boris Kidrič.²

¹ Več o teh opredelitvah glej v avtorjevem prispevku: Družbena lastnina – temelj asociacije neposrednih producentov, objavljenem v zbirki – *Družba, znanost, tehnologija*, Delavska enotnost, Ljubljana 1982, str. 56–70.

² Boris Kidrič: *Socializem i ekonomija*, biblioteka Prometej, Globus, Zagreb 1979.

Med prvimi je tudi poudarjal specifičnost socialistične blagovne produkcije v primerjavi s kapitalistično. Povezoval jo je z družbeno naravo produkcijskih sredstev, ki omogočajo s kvalitetno novim družbenim planiranjem hkrati kvalitetno nov način premagovanja blagovnih protislovij³, ki se seveda z ohranjeno blagovno produkcijo prav tako ohranjajo še v socializmu. Zaradi tega, je poudarjal Boris Kidrič, je treba posredno tržne zveze med blagovnimi producenti še kvalitativno dopolniti z neposrednimi planskimi zvezami med njimi v plansko tržnem gospodarskem sistemu, ki je konsistenten z družbeno naravo produkcijskih sredstev in s samoupravljanjem na tem temelju.

Na temelju vseh teh ugotovitev je bila v naši družbi že na prehodu iz centralno planske v decentralizirano plansko tržno obliko obvladovanja družbenoekonomskih težav ugotovljeno, da se v socializmu blagovna produkcija še ohranja in da je treba njeno ohranjanje povezovati tudi z možnostmi in nujnostjo nadaljnjega razvoja produktivnih sil. V skladu s temi ugotovitvami je treba graditi tudi ustrezen gospodarski sistem, ki naj izrabi prednosti ohranjene blagovne produkcije pri razvijanju produktivnih sil in ki naj blagovna protislovja, povezana z ohranjeno blagovno produkcijo, premaguje z učinkovitim družbenim planiranjem.⁴

Hkrati je bilo poudarjeno, da kvalitetno novi produkcijski odnosi, ki jih omogoča družbena lastnina, katere reprodukcija načeloma ne dovoljuje odtujevanja presežnega produkta od njegovega ustvarjalca, na kvalitetno nov način združujejo objektivne pogoje produkcije (družbena produkcijska sredstva) z njihovimi subjektivnimi pogoji (delovno silo) v družbenih produkcijskih procesih. Prav ta nova kvaliteta združevanja objektivnih produkcijskih faktorjev s subjektivnimi, ki se protislovno uveljavlja, ker se tudi protislovno uresničuje reprodukcija družbene lastnine, je temelj za ločitev samoupravne socialistične blagovne produkcije od kapitalistične, pa tudi enostavne blagovne produkcije. To opravičuje, da blagovno produkcijo v socializmu ločimo od blagovne produkcije v kapitalizmu. In to tako, da jo tudi ustrezno imenujemo – socialistična blagovna produkcija, ki se bo uveljavljala na temelju socialističnih produkcijskih odnosov, to je z družbeno lastnino produkcijskih sredstev ter z njeno reprodukcijo.⁵

³ Gre za protislovja pojavljanja vrednosti v menjalni vrednosti med relativno in ekvivalentno obliko vrednosti – med menjalno in uporabno vrednostjo, abstraktnim in konkretnim delom ter posamičnim (individualnim) in družbeno prizanim (potrebim) delom. O blagovnih protislovjih glej K. Marx: *Kapital I*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1962, str. 66–71.

⁴ Zato ne preseneča, da je Kidrič največjo pozornost namenil planskemu elementu gospodarskega sistema in da je izdelal in praktično uporabil tudi ustrezno plansko metodologijo, ki pa smo jo, žal, po Kidričevi smrti opustili, ne da bi jo nadomestili z učinkovitejšo! Zato smo se morali nasloniti na metode in sredstva ekonomske politike, ki so jih za razvitejša blagovna gospodarstva razvili meščanski ekonomisti v krizi kapitalizma kot sistema. Uporaba teh sredstev in metod ekonomske politike pa je tudi našo ekonomijo pahnila v nestabilnost z inflacijo. Več o tem glej v avtorjevem predgovoru v že omenjeni knjigi B. Kidrič: *Socializem i ekonomija*.

⁵ Na protislovja uveljavljanja družbene lastnine je po Borisu Kidriču, ki jih je proučeval na prehodu iz centralno planske v decentralizirano plansko tržno gospodarjenje, ponovno opozoril Edvard Kardelj. Povezoval jih je z državnotlastninskimi ter skupnokolastninskimi deformacijami družbene lastnine in njenih razvojnih tendenc, ki onemogočajo nemoteno reprodukcijo družbene lastnine in z njo povezanih samoupravnih produkcijskih odnosov. E. Kardelj: *Protislovja družbene lastnine in sodobni socialistični praksi*, DES, Ljubljana 1972.

Pomembno vprašanje, ki ga je treba povezovati z ohranjeno blagovno produkcijo v socializmu in z novim socialističnim tipom združevanja družbenih produkcijskih sredstev z delovno silo, pa je, kakšna bosta nadaljnja usoda in razvoj blagovne produkcije v socializmu. To je vprašanje razvojnih tendenc socialistične blagovne produkcije oziroma vprašanje odpravljjanja – preseganja in odmiranja socialistične blagovne produkcije. Nanj je mogoče odgovoriti posredno s proučitvijo koordinacijskega plansko tržnega mehanizma socialistične blagovne produkcije.

Poudarili smo že, da socialistični blagovni produkciji ustreza plansko tržni koordinacijski mehanizem, ki na temelju družbene lastnine posredne tržne zveze med blagovnimi producenti kvalitativno dopolnjuje še z neposrednimi planskimi zvezami. Plansko-tržni koordinacijski mehanizem omogoča premagovanje in obvladovanje blagovnih protislovij, ki jih je treba povezovati z ekonomsko kategorijo blaga ne glede na vrsto oziroma tip blagovne produkcije.

Posredno tržna verifikacija blaga kot vrednosti in s tem individualnega, posamičnega dela delovnega kolektiva kot družbeno priznanega potrebne dela je bila učinkovita le v razmerah, ki so bile blizu modela popolne konkurence.⁶ Z razvojem blagovne produkcije na kapitalističnih temeljih smo se z zakoni koncentracije in centralizacije produkcije, ki jo je treba povezati s kapitalistično akumulacijo kapitala, progresivno oddaljivali od popolne konkurence in se čedalje bolj približevali oblikam monopolne konkurence. Vzporedno s temi procesi so se s progresivnim tehnološkim razvojem razvili tudi bolj specifični produkcijski faktorji, ki niso več mobilni na način, kot ga predpostavlja model popolne konkurence.

V teh procesih je končno morala tudi meščanska ekonomska znanost spoznati, da postajajo liberalistične posredno tržne oblike povezovanj po družbeni delitvi dela razčlenjenih blagovnih producentov čedalje manj uspešni koordinacijski in s tem integracijski mehanizem čedalje bolj poudarjene družbene narave produkcije.

S tem priznanjem se je meščanska znanost pod vplivom razvitejših produktivnih sil v kapitalizmu približevala marksističnim ugotovitvam, ki so že za prvo fazo komunizma – socializem – predvidevali neblagovno naravo socialistične družbe, s čimer naj se odpravita anarhija in stihija kapitalistične blagovne produkcije. Marksistična družbena znanost je to povezovala, kakor je znano, tudi z visoko razvitimi produktivnimi silami.

Na pot socialistične izgradnje pa so praviloma stopile družbe z zaostalimi produktivnimi silami. Socialistične revolucije so se namreč začele na

⁶ Z modelom popolne konkurence je opredeljeno tržno stanje, v katerem a) posameznik kot kupec ali prodajalec zaradi močno atomizirane ponudbe in povpraševanja nima vpliva na ceno, ki je zanj objektivno dana, in se ji s svojimi odločitvami prilagaja; b) smo soočeni s popolno mobilnostjo produkcijskih faktorjev, ker ni nobenih težav pri njihovem prenosu iz ene v katerokoli drugo uporabo; c) velja homogenost blaga oziroma storitev, ki opredeljuje odsotnost kakršnekoli diskriminacije; d) so udeleženci popolnoma seznanjeni s tržnimi dogajanjmi, pa se zaradi tega praviloma za neko blago izoblikuje ena sama cena v nacionalni ekonomiji; ter d) se ekonomski subjekti obnašajo racionalno, pomeni, da tudi ustrezno ukrepajo, če ugotovijo, da si lahko dohodek (profit) izboljšajo oziroma povečajo.

»kapitalistični periferiji«. Zaradi tega s socialističnimi revolucijami v teh družbah ni bil izpolnjen pogoj neblagovnega gospodarstva – visoko razvite produktivne sile. Zato so morale te družbe stopiti na pot prvotne socialistične akumulacije, da bi s pospešeno industrializacijo dohitevale najrazvitejše kapitalistične ekonomije.

Prav te okoliščine graditve socializma ob manj razvitih produktivnih silah, ki lahko zavrejo ali celo odpravijo pridobitve socialistične revolucije, ker so temelj za stalinistične deformacije socialističnih družb, so v naši družbi narekovale samoupravno premagovanje družbenoekonomskih težav. To pa je, kakor smo že opisali, zahtevalo pretvorbo socialistične državne lastnine v družbeno. S to pretvorbo, ki mora priznati blagovno naravo produkcije v socializmu, je treba uskladiti gospodarski sistem. Decentralizacijo gospodarskega odločanja, ki jo zahteva blagovno gospodarstvo in ki omogoča posredno tržne zveze med blagovnimi producenti, je namreč treba neposredno integrirati še z neposrednimi planskimi zvezami med po družbeni delitvi dela razčlenjenimi producenti. Tako se izoblikuje gospodarski sistem s plansko tržnimi mehanizmi⁷, ki povezujejo samostojne blagovne producente v sistem družbene reprodukcije kot celote. To sistem in posredno tržno narodnogospodarsko integracijo, s katero se seveda še ohranjajo blagovna protislovja, kvalitetno na temelju družbene lastnine dopolnjuje še z neposredno plansko integracijo družbenega gospodarstva. S tem pa smo še po drugi poti opravičili in potrdili plansko tržni sistem, ki ga moramo proučiti, kot smo nakazovali, še z vidika usode in zgodovinskega razvoja socialistične blagovne produkcije.

V naših razmerah socialistične blagovne produkcije neobhodno in nujno narodnogospodarsko integracijo omogočata posredni tržni mehanizem, ki ex post usklajuje družbeno produkcijo z družbenimi efektivnimi potrebami, in neposredni planski mehanizem, ki ex ante usklajuje družbeno produkcijo z družbenimi efektivnimi potrebami.

Takšna ureditev socialistične blagovne produkcije zahteva predvsem jasno razmejitev med elementoma gospodarskega sistema – med planom in trgom. Ta razmejitev nima zgolj teoretične, ampak tudi pomembno praktično veljavnost, čeprav smo jo v naših razmerah dokaj podcenjevali. Pri praktičnih rešitvah smo dovoljevali, da smo npr. na področjih, kjer je smiselna planska ureditev, uporabljali tržno in obratno. S tem pa smo zmanjševali učinkovitost gospodarskega sistema, učinkovitost plana in trga, ki smo ju čedalje bolj nadomeščali z neučinkovitim administrativnim državnim vmešavanjem. Zaradi te neučinkovitosti se samoupravljanje ni moglo nadalje razvijati, ker se je ohranjalo in celo krepilo administrativno

⁷ Tudi najrazvitejše kapitalistične družbe so morale ob razvitejših produktivnih silah pristati na mešani plansko tržni gospodarski mehanizem v krizi kapitalizma kot sistema. V teh družbah se je zelo poudarjala intervencionistična vloga države, ki je morala usklajevati procese v družbeni reprodukciji. Liberalizem, po katerem naj procese v družbeni reprodukciji uravnavajo zgolj posredno tržne zveze se je ponovno uveljavil s tako imenovano keynesijsko revolucijo v meščanski ekonomski znanosti. Ta je poklicala na pomoč državo in s tem institucionalizirala mešane tržno planske sisteme v najrazvitejših kapitalističnih državah. Te rešitve iz let našega stoletja so prav sedaj pred zgodovinsko preizkušnjo, ker niso več zadostne za premagovanje sodobne krize kapitalizma kot sistema.

vmešavanje in s tem odtujevanje presežnega produkta, ki bi moral biti po samoupravnih opredelitvah v domeni neposrednih proizvajalcev – združenega dela. Takšen razvoj našega gospodarskega sistema je po našem mnenju spodbujal mnenja ekonomistov, da ni razlike med razvitejšo kapitalistično in socialistično blagovno produkcijo.

Teoretične prednosti plansko tržne ureditve zaradi takšnega razvoja našega gospodarskega sistema sploh niso mogle priti do izraza. Zato je skrajni čas, da s teoretično konsistentno razmejitvijo med planom in trgov in vlogo ekonomske politike ustvarimo učinkovitejši sistem naše narodnogospodarske integracije, ki uporablja plansko tržni mehanizem.

S planskim elementom sistema kot ex ante integracijskim mehanizmom bo treba bolj kot doslej opredeljevati makrostrukturo družbene produkcije, ki jo bo treba dopolnjevati še s tržnim elementom sistema, kot ex post integracijskim mehanizmom pa z njenim mikrostrukturiranjem. S tržnim elementom sistema in njegovo ex post tržno vlogo pri strukturiranju družbene produkcije z družbenimi učinkovitimi potrebami bo treba končno tudi potrjevati planske ex ante narodnogospodarske odločitve, če se bo izkazalo, da jih ni mogoče potrditi z logiko uveljavljanja ekonomskih zakonitosti. To vlogo plansko tržnega sistema, ki jo je po svoje teoretično opredelil že Boris Kidrič, moramo v naših razmerah rehabilitirati, ker smo jo s praktičnimi rešitvami in s tekočo ekonomsko politiko izničili do stopnje, ki je sploh ne bi smeli več tolerirati.

S konsistentno teoretično razmejitvijo med planskim in tržnim elementom gospodarskega sistema bo mogoče tudi ustrezneje opredeliti nosilce družbenega planiranja, ki jih bo treba povezovati z blagovnimi producenti. Ta vidik seveda zastavlja vprašanje blagovnega producenta. Blagovni producenti ne morejo biti po tehnični delitvi dela razčlenjeni producenti, kot se je napačno poudarjalo s procesi tako imenovane »tozdacije«, temveč le tisti, ki so razčlenjeni po družbeni delitvi dela. Za prve mora veljati pravilo neposrednega planskega povezovanja v integracijske celote; za druge pa pravilo posredno tržnega integriranja. Pri koncentraciji in centralizaciji produkcije se bo nujno poglobljala tehnična delitev dela, ki bo poudarjala neposredno plansko pred posredno tržno narodnogospodarsko integracijo.⁸ S tem pa se bodo krepili elementi planiranja v plansko tržnem sistemu socialističnega gospodarjenja. Ker je za neposredne planske integracijske procese treba za po tehnični delitvi dela razčlenjene producente, ki vsak zase niso blagovni producenti, ampak to postanejo šele v integracijski povezanosti, ugotavljati dohodek, se tudi v neposredno planskih integracijah ponujajo dohodkovni odnosi kot oblika obračuna med združenimi deli v ekonomsko smiselno integrirani gospodarski tvorbi – reprodukcijski celoti; tržne odnose pa je treba ohranjati pri posredno tržnem narodnogospodarskem integriranju, ki jih

⁸ Več o družbenoekonomskih integracijskih procesih glej v avtorjevi razpravi: Družbenoekonomske zakonitosti integracijskih procesov, »Ekonomska revija«, letnik 29, št. 1–2/1978, str. 123 do 132.

zahteva družbena delitev dela. Pri progresivnem spreminjanju družbene v tehnično delitev dela in s tem pretvarjanju posredno tržne v neposredno plansko narodnogospodarsko integracijo se bodo hkrati s tem krepili dohodkovni odnosi pred tržnimi. In to na vseh tistih področjih družbeno-ekonomskega delovanja, kjer se z neposredno plansko narodnogospodarsko integracijo lahko dosega sinergijski učinki.

Vse to pa je hkrati način za premagovanje protislovij blagovne produkcije, ki nudi tudi opredelitev do zgodovinske vloge in nadaljnega razvoja socialistične blagovne produkcije. Ta se bo postopoma s krepitvijo neposrednih planskih zvez pretvorila v neblagovno produkcijo – v produkcijski način čedalje bolj zavestnega, vnaprejšnjega in s tem planskega obvladovanja družbenih reprodukcijskih procesov. Z vidika te pretvorbe in zgodovinske tendence socialistične blagovne produkcije je treba presojati pojavne oblike naših organizacijskih rešitev, s tem pa tudi procese neposrednega integriranja našega gospodarstva, ki morajo preseči formalne oblike in biti čedalje bolj ekonomsko upravičeni na temelju dohodkovnih učinkov neposrednega narodnogospodarskega integriranja kot klice postopnega in s tem zakonitega premagovanja blagovne produkcije na temelju blagovnih zakonitosti te produkcije v socializmu.

Menimo, da je na temelju teh opredelitev mogoče smiselno odgovoriti tudi na nekatera druga vprašanja, ki ste jih zastavili v vaši anketi.

ŽARKO PAPIĆ

Trg in združevanje

Po definiciji je cilj teoretične analize, da v celoti zapletenih družbenih procesov spozna zakonite tendence razvoja in njihovo medsebojno povezanost. Ko gre za blagovno produkcijo pri nas, izraža tak prijem potrebo, da se preseže pomanjkljivo faktografijo pojavnih oblik problema zastavljenosti ekonomskih zakonitosti, in da se spozna tendence v razvoju blagovne produkcije v socialističnem samoupravljanju, ovire, ki so ji napoti, da se loči vzroke od posledic. Pri tem je najpomembneje, da se ključne fenomene tega problema obravnava *dinamično*, da se jih analizira v procesu, v medsebojnih odnosih. Ne gre torej za, na primer, trg ali združevanje kot statistična fenomena, zgodovinsko negibljiva in hermetična – gre za njun razvoj. Vse to seveda ne iz perspektive določene normativne opredelitve za samoupravljanje, ampak iz perspektive družbene zakonitosti razvoja socialističnega samoupravljanja.

Glede na naše aktualne probleme in teoretične razprave kaže, da je eden ključnih problemov odnos med blagovno produkcijo (trgom) in

združevanjem in povezovanjem v družbeni reprodukciji. Ali med njima zija prepad, ki ločuje ekonomsko racionalnost, katere sinonim je trg, od voluntarizma, katerega sinonim je združevanje? In ali je neizbežno, da krepitev ekonomskih zakonitosti pomeni tako afirmacijo trga, ki bi pomenila zapostavljanje združevanja in vsega, kar je pogoj zanj in kar mu sledi (TOZD, sporazumevanje, dogovarjanje, samoupravno planiranje, itd.). Da bi bil odgovor natančnejši, postavljam vprašanje v grobi, poenostavljeni obliki. Mislim, da je mogoče na to vprašanje odgovoriti samo negativno. Odgovor temelji na naslednjih temeljnih teoretskih tezah:

1. Blagovna produkcija je zgodovinsko dinamičen pojav, ki spreminja lastne oblike skladno z različnimi družbenimi odnosi in različnimi ravnmi razvitosti produkcijskih sil. Skladno s tem deluje v razmerah socialističnega samoupravljanja (družbena lastnina, delo kot temelj prilaščanja, samoupravljanja itd.) v zgodovinsko novi obliki, recimo ji – socialistična samoupravna blagovna produkcija.

2. Ključna kategorija te oblike blagovne produkcije je dohodek. V enotnosti dohodka se ne izraža le dejanska oblast delovnih ljudi nad pogoji, možnostmi in rezultati dela delovnih ljudi, ampak se v njem v osnovni celici blagovne produkcije združujeta zakon vrednosti (dohodek je rezultat dela, ki je priznано na trgu) in zavestno ravnanje (delovni ljudje lahko zavestno kontrolirajo in usmerjajo svoje tržne vezi).

3. Z razvojem sodobne produkcije in s težnjo po njenem povečevanju (akumulaciji) prav dohodek kot motiv ravnanja na trgu objektivno vodi k povezovanju in združevanju subjektov na trgu. *Združevanje in povezovanje sta torej ekonomska prisila socialistične samoupravne blagovne produkcije, rezultat njenega objektivnega delovanja.* Povedano drugače, združevanje in povezovanje sta zakoniti obliki akumulacije produkcije v socialističnem samoupravljanju in s tem tudi ekonomska zakonitost samoupravne družbe. Tu so nujno potrebne naslednje tri opombe:

Najprej, ekonomskih zakonitosti ni mogoče, to je teoretično-metodološko nedopustno, vulgarizirati z omejevanjem na trg, najmanj pa na njegove klasične oblike. Poleg tega, da take mistifikacije ničemur ne koristijo, so tudi v ostrem nasprotju s stvarnostjo sodobnega kapitalizma, ki ima svoje zgodovinske korenine, kot vemo, prav v klasičnem liberalnem trgu. Ni dovolj, če rečemo, da je v kapitalizmu danes veliko več plana. Poleg tega je potrebno spoznati, da tudi tedaj, kadar tam delujejo ekonomske zakonitosti, te ne delujejo zgolj tržno, temveč v različnih oblikah, sveda vedno reproducirajoč lasten družbeni odnos.

Zapletenost in različnost oblik delovanja ekonomskih zakonitosti sta dve od njihovih splošnih lastnosti v sodobnem razvoju produkcijskih sil.

Drugo, združevanje in povezovanje nista posledica katerekoli oblike blagovne produkcije, ampak tiste, ki sloni na samoupravnih odnosih in jih reproducira z dohodkom kot centralno kategorijo. Blagovna produkcija, ki bi pri nas slonela na svoji univerzalnosti, na trgu kapitala in delovne sile, bi na nujnost koncentracije »odgovarjala«, neodvisno od oblike, s

koncentracijo, dirigirano z dejanskimi monopoli kapitalskega odnosa in etatiščne države.

Glede na to je normalno, da se razlika v ocenjevanju blagovne produkcije pri nas prenašajo tudi na združevanje in povezovanje, vse do oporekanja njuni ustreznosti.

Tretje, v kontekstu združevanja se odnos med ekonomskimi zakonitostmi in zavestnim ravnanjem ne omejuje na relacijo med trgom in planom v njunih klasičnih oblikah (z licitiranjem obsega vpliva enega in drugega), kjer bi se ti na makro-ravni »pobotali« z družbenim planiranjem države, medtem ko bi bili prejšnji mikro-prostori družbene reprodukcije prepuščeni izključno trgu.

Nasprotno, gre za analizo, ki kaže, da se ekonomske zakonitosti in zavestno ravnanje »združujeta« na vsaki točki družbene reprodukcije, od TOZD do federacije, in da prav združevanje pomeni ta »spoj« in njegovo reprodukcijo.

Objektivna težnja po zavestnem usmerjanju produkcije se torej tu izraža kot združevanje in povezovanje, kot prežemanje zavestnega ravnanja in zakona vrednosti v celotnem poteku družbene reprodukcije.

Zato pri združevanju niso bistven problem ekonomske zakonitosti, najmanj njihovo suspendiranje, pač pa je to podružbljanje zavestnega učinkovanja na ekonomske zakonitosti.

Ni težko dokazati, da je združevanje edina zgodovinska oblika akumulacije produkcije, ki sloni na integriteti (samoupravni seveda) subjektov, in ki zato omogoča njihovo povezovanje na podlagi ekonomskih zakonitosti, ne pa z neekonomskim monopolom velikega kapitala ali države. Prav taka narava združevanja zahteva tudi novo, samoupravno naravo zavestnega ravnanja nasproti centralizaciji upravljanja znotraj kapitala in države.

Temeljno nasprotje danes pri nas zato ni med ekonomskimi zakonitostmi in združevanjem, ampak med objektivno težnjo po združevanju (kot »rezultatu« delovanja socialistične samoupravne blagovne produkcije, »našega« trga torej) in etatišma v družbeni reprodukciji na vseh ravneh organiziranja družbenopolitičnih skupnosti. Razrešitev tega nasprotja je v afirmaciji ekonomskih zakonitosti socialistične samoupravne blagovne produkcije, predvsem pa v afirmaciji združevanja in povezovanja kot njene temeljne zakonitosti.

Zato so sporna vprašanja o blagovni produkciji in trgu pri nas – z razumno domnevo, da nihče ne misli, da sodobnemu razvoju produkcijskih sil in akumulaciji produkcije ustreza (kjerkoli v svetu) liberalen trg prejšnjega stoletja, ampak da je objektivno odprto vprašanje zavestnega ravnanja – v bistvu razhajanja v ocenah narave in oblik zavestnega ravnanja. Poenostavljeno povedano, temeljno vprašanje je, »ali je planško kontrolo« čimbolj svobodnega trga potrebno uresničevati s krepitvijo vloge države na bolj ali manj klasičen način (kar je, poenostavljeno, pomembna odločitev naše novejšje preteklosti in ne glede na stopnjo

»samoupravnega« zvitorepenja in sprevračanja oblika krepitve vloge države), ali pa z uveljavljanjem združevanja pospeševati tako spremembe trga kot zavestnega ravnanja na samoupravni podlagi.

V odgovoru se seveda nagibam k afirmaciji združevanja. Sestavni del tega odgovora je stališče, da je edina možnost za uspeh ekonomskih zakonitosti, da delujejo prav v transformacijah svojih oblik z združevanjem, in da se bo vsaka klasična »svoboda« trga končala v popolnem suspenzu ekonomskih zakonitosti, ki ga bo opravila etatiistična kontrola trga in planiranja.

Tu ne gre za zavračanje vloge socialistične države pri nas, ki ne le, da ima z ustavo opredeljene obveznosti in odgovornosti, ampak ima na tej stopnji zgodovinskega razvoja objektivno dane funkcije. Gre za potrebo po transformaciji smeri delovanja skladno z razvojem tistih mehanizmov, ekonomske politike na primer, ki bodo procesom združevanja in povezovanja ustrezali, in ki jih bodo stimulirali.

Procesi združevanja in povezovanja se seveda ne razvijajo enakomerno po celotnem »prostoru« družbene reprodukcije, ne po razširjenosti ne po intenzivnosti. Kot družbenoekonomska oblika stopnjevanja rasti produkcije se razvijajo predvsem tam, kjer imajo svojo objektivno ekonomsko podlago v tehnološki in reprodukcijski povezanosti proizvajalcev ter stalnosti tržnih vezi. Ne gre torej za nekakšno »mehanično« povezovanje vsega mogočega, temveč za samoupravno združevanje tistega, kar se v procesu združevanja na magistralnih reprodukcijskih smereh našega gospodarstva objektivno mora združiti prav zaradi ekonomske racionalnosti.

Istočasno to pomeni, da tudi združevanje poteka v oblikah različne intenzivnosti in narave, od združevanja na podlagi skupnega prihodka in dohodka, do raznih oblik povezovanja in poslovno-planskega sodelovanja. Zunaj tega ostaja seveda širok prostor za učinkovanje trga socialistične samoupravne blagovne produkcije.

Glede na povedano se postavlja vprašanje, kako vzajemna soodvisnost trga in združevanja pri nas učinkuje v konkretnjših aspektih, kakšen je odnos med konkurenco in samoupravljanjem.

Interesi samoupravnih tržnih subjektov so tako različni kot tudi skupni, pri čemer je stopnja enotnosti interesov različna v kontekstu stopnje reprodukcijske povezanosti. Pri objektivno reprodukcijsko povezanih tržnih subjektih se nakazuje enotnost interesov vsaj v dveh smereh:

1. Stalnost tržnih vezi in na tej podlagi prelivanje dohodka med različnimi TOZD po naravi vsiljuje možnost in potrebo, da se z *dolgoročno* vzpostavljanjem odnosov skupno (s sporazumom) omogoči zadovoljevanje posebnih interesov.

2. V naših konkretnih razmerah je *skupni interes različnih povezanih OZD v tem, da same usklajujejo medsebojno dohodkovne tokove*, ne pa, da je usoda dohodka določena administrativno. Te razmere se pogosto kritizira kot »boj volkov« med OZD, kot da trg v naših razmerah funkcionira na podlagi harmonije enotnih interesov in kot da bi bil

primernejši »boj volkov« med družbenopolitičnimi skupnostmi in »njihovimi« OZD-i po pisarnah administracije, ki se borijo za sebi ustrezne spremembe cen, kadar se te administrativno določajo.

Zato je dejanski interes za sporazumevanje in medsebojne dohodkovne tokove potrebno analitično »očistiti« tistih okoliščin, ki ga zamegljujejo in zato sporazumevanje samo otežujejo.

Gre torej za to, da v naših razmerah *znotraj objektivnih ekonomskih in reprodukcijskih vezi* deluje težnja, da bi se konkurenca kot mehanizem trga razvijala k sporazumevanju kot mehanizmu združevanja. Konkretne tržne vezi so torej zavestno (in samoupravno) regulirane.

Sestavni del takega odnosa med trgom in združevanjem je teza, da znotraj procesa združevanja in povezovanja delujejo ekonomske zakonitosti. Po eni strani je to rezultat dejstva, da do združevanja prihaja z delovanjem socialistične samoupravne blagovne produkcije, da izrašča iz tržnih vezi različnih OZD, »dodajajoč« jim planiranje, razvojno usmerjanje in trajnost, po drugi strani pa je to rezultat samoupravne in ekonomske integritete (samostojnosti) delov (TOZD), ki se združujejo.

Vse to seveda pomeni, da ekonomske zakonitosti in združevanje razumemo v vsej njihovi zapletenosti in različnosti možnih oblik delovanja, ne pa mehanično in vulgarno.

S tem smo prišli do vprašanja delovanja zakona vrednosti znotraj procesa združevanja.

Na TOZD, ki je združena v določeni reprodukcijski verigi, učinkujejo tržni impulzi dvojno: *vertikalno*, s posredovanjem relativne cene finalnega proizvoda, v katerega proizvodnji sodelujejo, in pa *horizontalno*, s posredovanjem cene lastnega proizvoda pri proizvajalcih istega proizvoda, ki so zunaj reprodukcijske verige.

To »navzkrižno« delovanje zakona vrednosti seveda nima trenutnih, klasičnih tržnih učinkov. Konkretni sistem združenih proizvajalcev prav zato, ker so združeni, omogoča odpornost vsakega posebej v odnosu do tekočih tržnih nihanj. To seveda ni nikakršna posebnost združenega dela, ampak narava (in motiv) velike produkcije. Po drugi strani prav tako delovanje zakona vrednosti omogoča pravočasne preusmeritve v strukturi proizvodnje, ki jih povzročajo dolgoročne spremembe v gospodarstvu. Pogoj za popolno učinkovanje te kvalitete »navzkrižnega« delovanja zakona vrednosti je seveda to, da delovni ljudje zavestno in samoupravno kontrolirajo in usmerjajo svoje ekonomske vezi, torej, da so združeni in povezani.

Poslovno tveganje v blagovni proizvodnji ni razrešeno

1. Vzrok, da se v svetu in pri nas razpravlja o odpravi blaga, je nenadzorovana blagovna proizvodnja, ki dela škodo zaradi blagovnega fetišizma. Če se blago ne more prodati, propada, s tem pa propada tudi blagovni proizvajalec. Razen tega obstaja v blagovni proizvodnji na temelju raznih monopolov možnost bogatenja brez dela, s čemer se ustvarjajo nepravilne socialne razlike in deluje zakon neenakomernega razvoja. Toda blagovna proizvodnja je v napoto tudi državni birokraciji ki želi upravljati z gospodarstvom zaradi osebnega prestiža. Za birokrate ni rizika propada, zato se množijo. To so glavni vzroki teženj po odpravi blagovne proizvodnje.

2. Lahko govorimo o socialistični blagovni proizvodnji, ker ni izobilja v proizvodnji. Ko gre za obstoj blaga v socializmu, se srečamo z napačno razlago Marxovih in Engelsovih nazorov o odpravi blaga. Toda poglobljena analiza pokaže, da sta Marx in Engels govorila o odpravi blaga v razmerah izobilja. Poleg vseh ostalih vrlin V. I. Lenina je veličina njegove osebnosti v tem, da je priznal, da so storili napako, ko so odpravili blago in denar v tako imenovanem »vojnem komunizmu« v pogojih omejenosti proizvodnje.

3. Blagovna proizvodnja je v socializmu objektivna nujnost zaradi neizobilja. Vloga blagovnih zakonov je v tem, da stimulirajo blagovne proizvajalce za obilno, kvalitetno in ceneno proizvodnjo, tj. konkurenčno na tržišču. S tem se ne blokira razvoj proizvodnih odnosov. Nasprotno, to vodi k bogastvu posameznika in družbe, s tem pa tudi k širjenju socialističnih proizvodnih odnosov. Vendar pa je pogoj takega delovanja ekonomskih zakonov v tem, da se s planskimi instrumenti do korena seseka vsako prisvajanje dohodka mimo dela in izenačuje pogoje gospodarjenja zaradi onemogočanja zakona neenakomernega razvoja.

4. Vzrok ohranitve blagovne proizvodnje sploh in pri nas je v tem, da ne obstaja izobilje uporabnih vrednosti. Družbena lastnina sredstev za proizvodnjo je proizvodni odnos, ki omogoča učinkovitost funkcioniranja blagovne proizvodnje. Ta lastnina daje možnost planiranja v družbenem obsegu, s tem pa tudi možnost odprave fetišizma kot tudi vseh negativnosti stihijne blagovne proizvodnje.

5. Blagovna proizvodnja je neizbežno tržno konkurenčna tolikanj, kolikanj se izboljšuje njena kvaliteta in razširja kvantiteta blag. V sociali-

stični blagovni proizvodnji ni namen plana v tem, da odpravlja tržno konkurenčnost blag, temveč da odpravlja vsakršen monopolni položaj preko progresivnega obdavčenja takega dohodka ali preko razbijanja tega monopola z izenačevanjem delovnih pogojev.

6. Blagovni producenti v našem družbenem sektorju so OZD. Torej jih je več. Blagovnim proizvajalcem mora družba preko plana omogočiti normalne proizvodne pogoje glede založenosti tržišča z delovnimi sredstvi, delovnimi predmeti in delovno silo. To je objektivna nujnost družbene reprodukcije. Če je to zagotovljeno, potem morajo nositi odgovornost in rizik OZD. Toda če obstaja nezadostna založenost v zgornjem smislu in če se jim predpisujejo cene in nalagajo razne omejitve, potem se s tem zmanjšuje tudi odgovornost OZD. V takih razmerah zahtevajo, da nosi rizik družba.

7. Trgovska dejavnost je bila samostojna samo v predkapitalističnih formacijah. V takih razmerah je trgovina delovala rušilno. Ta trgovina čim ceneje kupuje in čim dražje prodaja.

Trgovska dejavnost v samoupravni družbi se mora preko samoupravnih sporazumov dogovarjati s proizvodnjo o višini razlike v ceni s tem, da bo proizvodnja prodajala izpod cen za znesek trgovskega dohodka, trgovec pa bo prodajal po pravi ceni. Kriterij odstopanja cene mora biti proizvodna cena plus trgovski dohodek. Ekstra dohodek bo trgovina dobivala, če bo presegala povprečno količino menjave. Trgovina v samoupravni družbi mora biti torej osamosvojena v izvrševanju svoje funkcije v smislu pospeševanja prometa, vendar ne samostojna napram proizvodnji, ne v naročju države, kakršna je praksa pri nas, saj ji država določa maržo in ohranja v relativno boljšem položaju kot proizvodnjo, ker je v trgovini manjši rizik saj je lažja preusmeritev in obstaja možnost, da se izogne proizvodnemu riziku.

Monetarno-bančna dejavnost je bila ravno tako samostojna tudi v predkapitalističnih formacijah, ko je bil v prometu zlat denar. V posojilnih poslih je bil angažiran zelenaški kapital. Tudi v kapitalizmu je kapital denarne trgovine osamosvojeni del industrijskega kapitala, ki opravlja tehnične operacije v zvezi s prometom denarja, razvija pa se tudi kreditni sistem kot orožje centralizacije kapitala. V imperializmu nastane personalna unija. To je tesna zveza med industrialci in bankami. V ta krog se zrinejo tudi predstavniki države, s čemer nastane finančna oligarhija.

V naši samoupravni socialistični družbi je monetarno-bančna dejavnost podobna socialistični finančni oligarhiji, v kateri prevladujejo družbenopolitične skupnosti kot oblast in banke kot finančna moč, gospodarstvo pa je v podrejenem položaju kot dolžnik. Gospodarstvo je v takem položaju zato, ker so hranilne vloge občanov in sredstva iz emisije osnovni izvori realnih bančnih sredstev, zelo malo pa so zastopani akumulacijski fondi gospodarstva.

V samoupravni družbi se je treba strogo držati monetarnega ravnotežja blagovno-denarnih odnosov. Potrebno je, da se ne uporablja nobenih nepokritih sredstev. Razen tega je treba višek sredstev osebnih dohodkov v obliki hranilnih vlog vlagati v svoj TOZD. S tem bi se izognili stroškom bančnih uslug in privarčevali denar. Tako bi se povečalo samofinanciranje TOZD. TOZD bi stopili v medsebojne kreditne odnose in v kreditne odnose s kupci njihovega blaga. Na temelju posredniškega dohodka, ki je pripadal banki in ki bi zdaj ostal gospodarstvu, bi se razširilo samoupravno združevanje dela in sredstev. Drugi kreditni izvori bi ostali bankam. Razen tega bi banke zbirale devize z namenom, da bi vzpostavile devizni trg. Brez tega je največji partikularizem glede deviz prisoten pri bankah.

Kar se tiče funkcij denarja v pogojih blagovne proizvodnje, so vse potrebne. Vendar je treba izvršiti korekcije. Pri funkciji denarja kot sredstva za pridobivanje bogastva je treba onemogočiti dohodek brez dela. Ravno tako je treba opraviti korekcijo pri funkciji denarja kot plačilnega sredstva. Pri tej funkciji je možna njegova zloraba: pri kreditih brez pokritja ali s povečanjem kreditov za osebne namene na račun proizvodnopotrošnih namenov kot tudi liberalizacija kreditov, ki vzpodbuja neracionalno potrošnjo.

8. Mehanizem dogovarjanja in sporazumevanja mora biti v okviru funkcioniranja tržnega mehanizma. Tržišče mora oblikovati cena, mehanizem dogovarjanja in sporazumevanja pa mora usmeriti svojo aktivnost na zaviranje monopolnega oblikovanja cen. Monopolno pridobivanje dohodka destimulira delo. Delo pa je poleg narave dejanski izvoz bogastva posameznikov in družbe.

9. V razviti samoupravni blagovni proizvodnji bi morala biti zastopana vsa tržišča, razen tržišča kapitala in dela. Kapital je družbeni odnos med lastniki sredstev za proizvodnjo in mezdni delavci. Tega ni v pogojih družbene lastnine sredstev za proizvodnjo. V kapitalizmu delavec ne prodaja svojega dela, temveč delovno silo kot blago. Pri nas, v pogojih družbene lastnine sredstev za proizvodnjo, delovna sila ni blago. Delavec je upravljalec z družbenimi sredstvi za proizvodnjo in samoupravljalec, zato ne prodaja svoje delovne sile. On opravlja delitev dohodka. V tej delitvi imajo svoj delež tudi osebni dohodki. Pomanjkljivost naše samoupravne blagovne proizvodnje je, da se knjigovodsko, zaradi evidence konkurenčnosti, ne ugotavlja lastna cena kot analitični pokazatelj poslovanja TOZD-a. Osebna potrošnja je uničujoče nasprotje proizvodnje. Zato so osebni dohodki z gledišča proizvodnje strošek.

10. Če bi se zakonu vrednosti pustilo, da bi funkcioniral svobodno, bi opravljal delitev družbenega dela, ker pa je to stihijni zakon, ne more opraviti povsem proporcionalne delitve družbenega fonda dela. Vzemimo,

na primer, kako je pri nas svoje čase nafta zaradi nižje cene in praktičnosti na temelju zakona vrednosti potisnila v ozadje trda goriva. Kot posledica tega je bila zapostavljena proizvodnja premoga. Proporcionalnost zato omogoča človeški dejavnik z racionalnim planiranjem.

11. Cena je po definiciji denarni izraz vrednosti. Če je cena normativna, ve pa se, da je družbeno potreben delovni čas za proizvodnjo blag spremenljiv, se z normiranjem onemogoča normalno delovanje zakona vrednosti. Toda tudi v takih pogojih deluje zakon vrednosti. Posledice tega so, da dobivajo tisti, ki kupujejo proizvode z normativnimi cenami, izgubljajo pa tisti, ki po takih cenah prodajajo. V družbenih razsežnostih se plusi in minusi izničujeta, blaga se prodajajo po vrednosti. Tu je treba dodati, da v okoliščinah inflacije, kakršna vlada pri nas, imajo velike koristi tisti, ki kupujejo proizvode z normativnimi cenami, njihovi proizvajalci pa izgubljajo, kar gre na škodo materialne proizvodnje, če pač gre za take proizvode, ali drugih proizvodnih in neproizvodnih uslug. To ni dobro, ker nazaduje materialna proizvodnja in neproizvodne dejavnosti.

12. Normativna cena je nepravilna. Vpliva na namensko in personalno prerazdelitev. Tisti, ki kupujejo blaga s takimi cenami, dosegajo dohodek brez dela. V tem primeru sta občutni tako namenska kot personalna delitev; pri tistih proizvajalcih, katerih cene so normirane, pa ostaja manj sredstev za namensko in tudi personalno delitev. Glede na to, da obstaja prelihanje dela, je normativna cena v nasprotju z načelom o delitvi po delu.

13. Dohodkovni motiv in njegove težnje k maksimalizaciji dohodka po zaposlenem je v skladu s socialističnim načinom proizvodnje, če je v tej težnji vsebovana tudi težnja k maksimalizaciji proizvodnje. To je značilno za socialistični način proizvodnje. Toda težnja k maksimalizaciji dohodka preko malverzacij in špekulacij, kjer se opravlja prerazporeditev že proizvedenega, povzroči, da socialistični način proizvodnje nazaduje.

14. Tako imenovani dohodkovni odnosi bi bili temeljni blagovno-denarni odnosi, če bi bili zasnovani na vzajemnem interesu in če bi prispevali k napredku proizvodnje. Če se vsiljujejo preko zakona, so v nasprotju z blagovno-denarnimi odnosi.

15. Problem rizika v samoupravni blagovni ekonomiji do sedaj ni bil ustrezno rešen. Zaradi prej povedanega nosi pri nas tudi v okviru družbene lastnine sredstev za proizvodnjo – če govorimo objektivno – večji rizik proizvodnja kot pa trgovina. Bilo bi prav, da bi si proizvodnja in trgovina v vzajemnih odnosih delila rizik. V blagovni proizvodnji pa bo tisti, ki ne nosi rizika, težko soglašal, da ga sprejme. Zato bi se problem rizika dalo rešiti na najmanj boleč način tako, da bi v naši samoupravni

blagovni proizvodnji obstajal fond za rizik. Oblikoval bi se iz vplačanih sredstev vseh zainteresiranih, povračilo škode bi dobili tisti, ki so objektivno ogroženi. S tem se podpira kontinuiteto dela.

16. Vloga države v samoupravni blagovni ekonomiji mora biti usmerjena k ustvarjanju blagodejnih razmer za gospodarstvo v smislu založenosti tržišča preko blagovnih rezerv in z vzpodbujanjem produktivnosti dela. Samoupravna blagovna proizvodnja zmanjšuje potrebo po državni intervenciji že s tem, da zahteva funkcioniranje tržišča na temelju tržnih zakonov in z usmerjajočo vlogo samoupravnega planiranja.

Samoupravni sistem ni izzval večje potrebe po državni intervenciji pri nas. Samoupravni sistem zmanjšuje potrebo po državni intervenciji, ker so mnoge pristojnosti države prenešene na bazo. Širjenje državne intervencije pogojuje način financiranja državnih funkcij preko emisije brez pokritja in z davki na promet. Ti izvori so bili in so še tudi danes zelo obilni za državo, kjer pa je denar, je tudi delo. To je v nasprotju z našim samoupravnim sistemom.¹

17. V blagovni proizvodnji, o kateri razpravljamo, ni treba tržišča in plana obravnavati kot nezdružljivi kategoriji. V tej blagovni proizvodnji mora obstajati dialektična enotnost tržišča in plana. Tržišče prisiljuje k boljši kvaliteti in kvantiteti dela, plan pa omogoča enakomeren razvoj in onemogoča monopol, kajti vsak blagovni proizvajalec, ki dela za trg, teži hkrati tudi k monopolu. V zvezi z alokacijo proizvodnih dejavnikov tržišče podpira zakon neenakomernega gospodarskega razvoja. V dušenju posledic tega zakona blagodejno vplivajo mehanizmi plana.

Največja napota pri združevanju dela in sredstev so neupravičene razlike v osebnih dohodkih. Obstajajo velike razlike v osebnih dohodkih, ki niso rezultat dela, zato pri odločanju za združevanje vsak subjekt izhaja iz svojega delovnega mesta in osebnega dohodka. Če nima zanesljivih dokazov, da se bo njegov osebni dohodek povečal in delovni napor manjšali, ne bo podprl združevanja. Zato je potrebno v celotni Jugoslaviji določati osebni dohodek v skladu z izpolnjevanjem norme. Kjer je to mogoče, je treba normo uvesti tudi zunaj gospodarstva, kjer pa tega ni mogoče, mora biti pogoj za delitev osebnega dohodka izpolnitev programa. S tem bo krenilo združevanje dela in sredstev in se razširila integracija.

18. Kar se tiče enotnega jugoslovanskega tržišča in zapiranja nacionalnih ekonomij v pogojih delovanja ekonomskih zakonitosti, se odgovor glasi, da bo to delovanje imelo pozitiven odmev pod pogojem, če bi blagovne zakonitosti prispevale k povečanju blagovne proizvodnje, sredstev za proizvodnjo in sredstev za življenje. To bi zagotovilo enotnost

¹ Na Ekonomski fakulteti v Skopju je bilo pod mojim vodstvom in po moji zamisli napisano delo »Samoupravno reševanje ekonomskih problemov splošne potrošnje«.

jugoslovanskega tržišča in odpravljalo zapiranje nacionalnih ekonomij. Izobilje v proizvodnji je torej izhod iz omenjenih negativnih tendenc. V razmerah sedanjih pomanjkanj povzročajo ekonomske zakonitosti omenjene negativne tendence. V teh razmerah mora prevladati zavestna intervencija glede pravilne delitve deficitarnih proizvodov.

19. Naloga plana je, da korigira negativnosti tržišča glede nezaposlenosti, nihanja v gospodarski rasti in diferenciacij med prebivalstvom, ki niso rezultat dela. Zato je potrebna dialektična enotnost tržišča in plana.

20. Protislovja blagovne proizvodnje rešujejo v kapitalizmu z intervencijo države. Blagovna proizvodnja se pri nas imenuje samoupravna in socialistična, ker mora biti kombinirana s tržiščem in planom. Naloga plana je, da rešuje protislovja blagovne proizvodnje.

21. Učinkovitost gospodarjenja ni v nasprotju s socialističnim značajem gospodarstva. Nasprotno, preko večje proizvodnje je možno vzpostaviti pravičnejše družbene odnose. Marx je svoje čase pozitivno ocenjeval prizadevanja kapitalista, da poveča proizvodnjo in dejal, da kapitalisti »brezobzirno prisiljuje človeštvo k proizvodnji zaradi proizvodnje in zato tudi k razvijanju družbenih sil in k ustvarjanju tistih materialnih pogojev proizvodnje, ki so edini lahko dejanski temelj neke višje družbene oblike, ki ji je temeljno načelo popoln in svoboden razvoj vsakega individua.«² Izobilje materialne proizvodnje je torej pogoj socializma, v nadaljnjem obdobju pa tudi komunizma.

22. Omenjena ekstremna prizadevanja za tržišče in plan so škodljiva tako za razvitejša področja kot za manj razvita področja, ker so v nasprotju z objektivnim tokom družbenega napredka. Sistem laissez-faire, laissez-passer tržnega gospodarstva je opuščen tudi v kapitalizmu, ker povečuje nezaposlenost in razredno diferenciacijo. Kar se tiče centraliziranega sistema planiranja, ki duši tržne zakonitosti, lahko tudi le-ta povzroči podobne negativne posledice kot svobodno delovanje tržnega mehanizma. Znan je primer planskega predvidevanja proizvodnje šivalnih strojev ob bliskovitem razvoju konfekcije ali planska izgradnja tovarne marmorja, v katero niso bile vgrajene grelne naprave. Pozimi, ko voda poledeni, se proizvodnja ustavi. V naši samoupravni družbi je potrebna dialektična enotnost plana in tržišča.

Prev.: B. Kante

² Marx, Karl: Kapital I-III, Beograd 1971, str. 424.

Ohranitev ali odprava blagovne oblike gospodarstva?

I

Naslovna tema in zastavljena vprašanja redakcije revije »Teorija in praksa« in razprava o njih zahtevajo, da se, predvsem, spomni na nekatere Marxove poglede in nauk o blagu in njegovi proizvodnji, družbeni strani tega procesa. Ob tej priložnosti je to možno storiti zelo, zelo strnjeno in celo zelo na grobo.

1. Marx je začel analizo kapitalističnega načina proizvodnje z analizo blaga. Pisanje *Kapitala* je začel z naslednjim stališčem: »Bogastvo družb, v katerih vlada kapitalistični način proizvodnje, predstavlja »ogromna zbirka blaga«, a posamezno blago je elementarna oblika tega bogastva. Naše raziskovanje se zato začneja z analizo blaga«. Zanj je blago zgodovinsko nastala kategorija v procesu razvoja proizvodnih sil. Proizvodnja blaga ima dolgo zgodovino, od posamezne ali naključne oblike vrednosti pa do načina proizvodnje, ki se kaže kot »ogromna zbirka blaga«. Proizvod postaja blago ne le zato, ker je proizvod in ker lahko zadovolji neko človeško potrebo, temveč tudi zato, ker je namenjen menjavi in ker se menjuje za proizvod drugega proizvajalca.

Razvoj proizvodnih sil je povzročil porast delitve dela in pretvarjanje proizvodov v blaga. Na določeni stopnji tega procesa postane proizvodnja blag vladajoča oblika proizvodnje. V teh pogojih, v dominaciji blagovne proizvodnje na kapitalističnih temeljih je v blagu vsebovan razredni proizvodni odnos. Značaj potreb kaže, da mora blago v kapitalistični družbi zadovoljiti ne le določeno potrebo zaradi biofizične reprodukcije ljudi, temveč tudi reprodukcijo (potrebo reprodukcije) ljudi z njihovim razrednim položajem. Eni morajo zadovoljiti potrebe, da bi se reproducirali kot razred, ki proizvaja in ki ni lastnik sredstev za proizvodnjo, medtem ko morajo drugi zadovoljiti potrebe, da bi se reproducirali kot razred lastnikov sredstev za proizvodnjo. V tem oziru mora blago zadovoljiti potrebo reprodukcije kapitalističnega družbenega odnosa. Tako potrebo lahko zadovolji delovna sila kot blago (zaradi specifičnosti blaga delovna sila, s katere uporabo se ustvarja večja vrednost, kot je vrednost blag, potrebnih za njeno reprodukcijo, ustvarja se presežna vrednost; to tako ustvarjeno presežno vrednost si prisvajajo lastniki sredstev za proizvodnjo). Ne da bi se spuščali v interpretacijo antagonističnih protislovij, ki nastajajo na tej osnovi in ki so vsebovana v tem odnosu, je treba reči, da je razširjeno reproduciranje kapitalistične blagovne proizvodnje vse bolj

zaostrovalo to protislovje. V tem smislu vsebuje blago kot opredmetenje kapitalističnega družbenega odnosa svojo negacijo.

2. Zgodovinski značaj nastajanja blagovne proizvodnje – v skladu z Marxovim pogledom na družbeni razvoj – napeljuje na sklep, da bo tudi njeno izginjevanje zgodovinski proces. To mora biti pogojeno in oprto na razvoj proizvodnih sil, porast proizvodne sile dela in na razvoj proizvodnih odnosov, v katerih izginja razlika med individualnim in družbenim delom.

3. V sedanji etapi prehodnega obdobja od kapitalizma h komunizmu, posebno v zgodovinskih okoliščinah dežel, v katerih se uresničuje socialistična izgradnja, ni vseh potrebnih objektivnih pogojev za odpravo blagovne proizvodnje, za odpravo zakona vrednosti, za odpravo razlike med individualnim in družbenim delom, za ukinjanje dela kot mere posameznikove udeležbe v doseženih rezultatih dela. To nikakor ne pomeni, da ne obstajajo določeni pogoji za postopno »odpravo« blagovne proizvodnje, za spreminjanje nekaterih njenih zakonitosti, za utesnjevanje stihijnega delovanja zakonitosti blagovne proizvodnje, za družbeno organizirano prilagojevanje spoznanim objektivnim zakonitostim blagovne proizvodnje, predvsem pa v položaju nosilcev dela v procesu proizvodnje blaga. Če to ne bi bilo tako, tedaj bi se zanikoval progresivni razvoj družbe, zanikoval materialistično-dialektični značaj družbenega razvoja.

4. Socialistična družba, kot je pisal Marx v Kritiki gothskega programa in kar je praksa potrdila, ne nastaja na lastni osnovi, temveč na ruševinah stare družbe. Na prizorišče razvoja stopajo milijonske množice z vsemi svojimi pridobljenimi in podedovanimi vedenji in ne-vedenji. Pionirji izgradnje nove družbe se nahajajo v precepu med zaostalostjo materialne osnove in zelo naprednimi cilji, ob tem pogosto obremenjeni z evforijo revolucije in dobljenih bitk, nagnjeni k podcenjevanju razsežnosti časa v potekanju nekaterih procesov pri udejanjanju ciljev nove družbe in – posebno – obremenjeni z idejami in zahtevami egalitarnosti. V takih, zelo pogojno rečeno, »nedozorelih« stanjih (ogromna distanca med zaostalostjo materialne osnove in naprednostjo ciljev, ki jih je treba doseči) obstajajo ugodne možnosti za pojave in širjenje voluntarizma, kanonizacije in dogmatizma, ekstremnosti in revizionizma. Vse to so resne težave za izgradnjo socialistične družbe, družbe, katere cilji so lahko uspešno doseženi samo ob dobro premišljenem in družbeno organiziranem delu pri premagovanju zaostalosti materialne osnove. Odtod tudi temeljna predpostavka, da naj bo ta družba družba plana in dela.

II

1. Odprava privatne lastnine v pogledu najpomembnejših sredstev za proizvodnjo in njihov prehod v splošno družbeno lastnino, katere nosilec (lastnik) je država v oblasti delavskega razreda ali država ljudske oblasti,

je akt, dejanje, s katerim se samo ustvarja bistven pogoj za odpiranje procesa podružbljanja sredstev, za rast družbene lastnine na lastni osnovi. S tem aktom pa ne morejo biti odpravljani objektivni zakoni blagovne proizvodnje kot take, čeravno se z njim odpravljajo nekatere bistvene lastnosti kapitalistične proizvodnje in kapitalističnih družbenih odnosov. Obseg in struktura proizvodnje sta omejena, tako da si morata ponudba in povpraševanje po proizvodih stati nasproti in mora potekati njuna menjava, da bi se na racionalen način zadovoljevale potrebe. Pod predpostavko, da vsi proizvodi izvirajo in ostanejo v družbeni lastnini, tj., da ne spremenijo lastništva (to se seveda ne dogaja, kajti del proizvodov izvira iz drobne privatne lastnine, pomemben del kupujejo ali dobivajo individualne osebe-gospodinjstva zaradi zadovoljevanja širokega spektra osebne potrošnje), mora potekati njihova menjava med različnimi segmenti znotraj družbene lastnine. Ta menjava poteka na temelju dela kot skupnega imenovalca, omejenost proizvodnje glede na potrebe pa objektivno predpostavlja delo kot mero v menjavi, vendar samo po kriteriju družbeno potrebnega dela, predpostavljata torej ekvivalentno menjavo. Vsaka planska in normativno-institucionalna rešitev, ki ni prilagojena tej objektivno dani nujnosti, zakonitosti (ki pa se lahko uspešno uveljavi preko tržišča, o katerem govori Oskar Lange kot o računalniku z največjim učinkom) pogojuje neracionalnosti v uporabi družbenega dela, v uporabi resursov.

2. S prehodom sredstev za proizvodnjo iz privatnega v družbeno lastništvo (čeravno v obliki ljudske države) se ne odpravljajo objektivne zakonitosti blagovne proizvodnje. Nasprotno, človeško delo (kot tvorec uporabne vrednosti in kot tvorec vrednosti) šele tukaj dobiva priložnost, da postane edini temelj prisvajanja, s tem pa tudi priložnost za popolno afirmacijo. V blagu se odpravlja opredmetenje antagonizma med delom proizvajalcev in kapitalistično lastnino, ki izginja. S tem se kategorija blagovne proizvodnje bistveno spreminja. Toda, ker obstaja možnost, da se pojavi država (njen aparat) kot subjekt lastnine, – v imenu in na račun družbe – torej v vlogi odtujevalca viška dela, postaja vprašljivo podružbljanje lastnine, vprašanje njene dejanske spremembe v družbeno lastnino.

3. Podružbljanje lastnine je proces, ki ima – kot se zdi – najustreznejše oblike v zoževanju ekonomskih funkcij države in v prenašanju sredstev za proizvodnjo v upravljanje delovnim kolektivom. Obe ti obliki podružbljanja sredstev pomenita krepitev ekonomskih zakonitosti blagovne proizvodnje, krepitev vloge tržišča. Ker krepitev vloge ekonomskih zakonitosti blagovne proizvodnje in tržišča, gledano samo za sebe, nujno producira stihijnost v razvoju, številne neracionalnosti in nevšečnosti, disproporce in nesorazmerja, je v razvoju nujno potrebna hkratna krepitev planske funkcije. Problem je torej v snovanju komplementarnosti, v sodelovanju tržnega in planskega modela usmerjanja razvoja.

Jugoslovanska praksa kaže, da so bile pri uresničevanju teh po mojem mišljenju zelo pravih osnovnih smeri gospodarsko-sistemskega in druž-

beno-sistemskega razvoja izdelani številni napačni operativni načrti. Vzpostavljene so bile nekatere napačne institucionalizacije in ustvarjena taka operativno-funkcionalna stičišča tržišča in plana, države in samoupravljanja, delov in celote, ki so močno reducirali učinke glede na potencialno vzpodbudne možnosti temeljev in ciljev sistema. Naša sedanja ekonomska dejanskost ne negira temeljnih načel sistema, vendar je tolikanj slaba, da se lahko prebrodi samo ob predpostavki temeljitejših sprememb v številnih mehanizmih, preko katerih mora funkcionirati sistem, funkcionirati v skladu s svojo naravo, svojim bistvom. Ne da bi se spuščali v opis in ilustracijo tega stanja, velja podčrtati, da načela, principi, splošne opredelitve delujejo preko konkretnih operativnih mehanizmov, instrumentov, ukrepov in aktivnosti. S tem v zvezi, izhajajoč iz teme, ki je predmet obravnavanja, je treba po mojem mišljenju poudariti naslednje:

a) Temelji našega gospodarskega in družbenega sistema kot zelo naprednega sistema bistveno prednjačijo pred stopnjo razvitosti materialne baze in pred »povprečno« družbeno zavestjo. Tako določeni temelji sistema so zelo širok okvir in zelo vzpodbuden potencialni razvojni dejavnik proizvodnih sil. Ravno zaradi takih odlik temeljev, načel in iz njih izpeljanih ciljev sistema je zelo zapleteno iskanje pravih rešitev za njihovo operativno izvedbo.

Operativna izdelava sistema, njegovi mehanizmi in instrumenti so bili tako zastavljeni, kot da obstajajo tudi vsi pogoji (materialni in subjektivni) za funkcioniranje sistema v njegovi »čisti« obliki; ni se dovolj upoštevalo tistega sklopa pogojev, v katerem mora sistem funkcionirati. Z drugimi besedami, operacionalizacija sistema je namesto, da bi povezala temelje in načela sistema s konkretnimi razmerami in omogočala njihovo funkcioniranje v obstoječih pogojih – blokirala ali deformirala njegovo funkcioniranje.

b) Oblikovanje nekaj deset tisočev gospodarskih in zunajgospodarskih subjektov s poudarjeno suvereniteto v pridobivanju in delitvi dohodka, kar bi moralo omogočiti podružbljanje sredstev in dohodkov, ni dalo zelenih rezultatov. Namesto naraščanja vloge blagovne proizvodnje in krepitve koordinacije v razvoju, je sledil proces zapiranja in avtarkije, cepitve enotnega jugoslovanskega gospodarskega prostora in tržišča, destrukcija gospodarstva, naraščanja uvozne odvisnosti in zadolženosti gospodarstva. Izrazito se krepí ekonomska suverenost republik in pokrajin; ustvarja se močna povezava med lokalnimi družbenopolitičnimi skupnostmi in gospodarskimi subjekti; težišče gospodarjenja se prenaša z notranjih na zunanje dejavnike; proizvodnja izgublja primat, v središču pozornosti pa sta delitev in potrošnja. Skokovito narašča inflacija, poje-njuje občutek za prioritete v razvoju in izginja selektivnost, s tem pa tudi možnost za vzpostavljanje skladnega interakcijskega odnosa med planom in tržiščem. Tako stanje je potenciralo ekstenzivnost in dušilo delež kvalitativnih dejavnikov v gospodarjenju in – kar je bilo najslabše – ustvarjalo nekakšno zmaličeno domnevo, da se tudi tako lahko dosežejo

strateški sistemski cilji – upadal je občutek za realnost. Nastaja plima polintelktualne produkcije, širi se prostor za prodor improvizacij, ni temeljite znanstvene analize o velikih in težko premostljivih ustvarjenih disproporcijah (proizvodnja-potrošnja; surovine in energija-njihova re-produkcijska potrošnja; izvoz-uvoz; potrošnja-akumulacija; investicije-akumulacije; panožni-regionalni razvoj; zaposlenost-produktivnost; izobraževanje-potrebe po kadrih; število zaposlenih na proizvodnoizvršilnih delovnih mestih – število zaposlenih na drugih delovnih mestih; stroški »družbene režije« – realni proizvodni učinek, itn.).

c) Blagovni značaj proizvodnje je bil v naših razmerah v zadnjih petnajstih letih, pa tudi še nazaj, vse bolj pod vplivom deformiranega tržišča, plansko-koordinativni vpliv pa je izrazito slabel. Čeravno je bilo to obdobje »svobodnega« obnašanja blagovnih proizvajalcev in obdobje bujnega naraščanja normativnega uravnavanja razvojnih tokov, se navzlic temu lahko ugotovi, da je bila namesto komplementarnosti in so-delovanja v razvoju dosežena neke vrste »pat pozicija« med tržnim in planskim mehanizmom. Tako se je na primer: 1. vztrajalo na ustvarjanju pogojev za popolnejše delovanje ekonomskih zakonitosti in tržišča blag, vendar pa hkrati ni bilo tržišča produkcijskih faktorjev ali pa je bilo deformirano (negativna cena sredstev – nižje obresti od inflacijske stopnje; zanemarjena je bila renta kot cene naravnih resursov; visoki osebni dohodki glede na produktivnost in učinkovitost dela); 2. vztrajalo se je na samoupravnem sporazumevanju in dogovarjanju kot temeljih planiranja, vendar je bila ob tem zanemarjena soodvisnost suverenosti subjektov planiranja, kriterijev prioritnosti, kriterijev ugotavljanja dohodka, pridobljenega mimo dela in podobno. V takih razmerah je bilo »obvladovanje« zakonitosti, prilagajanje zakonitostim blagovne proizvodnje neuspešno.

III

Na temelju povedanega mislim, da se lahko sklene, da je v naših razmerah nujno potrebno odpirati prostor za močnejše delovanje ekonomskih zakonitosti blagovne proizvodnje, za močnejše delovanje tržišča, vendar ob hkratni večji vlogi plana in koordinacije v razvoju.

Naša ekonomska literatura že od zdavnaj ne zagovarja izključnosti plana in tržišča, tudi ne postavlja vprašanje »ali plan ali tržišče«, temveč zastopa tezo »tako plan kot tržišče«. To tezo velja dopolniti s tem, da je v naših razmerah močno učinkovito tržišče le ob učinkovitem planiranju in narobe. Brez tega ni skladnega so-delovanja, informacijske korespondentnosti in celotne komplementarnosti vplivov teh dveh mehanizmov usmerjanja razvoja. V tem smislu se ne vztraja na blagovni proizvodnji in tržišču zato, da bi se krepila protislovja in ustvarjal njihov antagonistični odnos v blagu, da bi se odtujeval višek dela od tistega, ki ga ustvarja, temveč da bi se podružbljala sredstva in dohodek. Dosledno vztrajanje na

zakonitostih blagovne proizvodnje in tržišča predpostavlja tudi vztrajanje na ustreznem učinkovitem plansko organiziranem družbenem vplivu na te zakonitosti in na tržišče.

1. Za popolnejše funkcioniranje ekonomskih zakonitosti blagovne proizvodnje v razmerah našega družbenega sistema je potrebno ustvarjati določene institucionalno-operativne pogoje, izvršiti pomembne inovacije v operativni izdelavi sistema. Po mojem mišljenju bi bile pomembnejše naslednje.

a) Blagovni proizvajalec je lahko subjekt, ki je – poleg drugega – sposoben biti tudi nosilec funkcije planiranja;

b) nujno je, da je blagovni proizvajalec tudi nosilec poslovne subjektivitete, kar zdaj ne moremo trditi (delovna organizacija je nosilec poslovne subjektivitete, temeljna organizacija združenega dela pa razpolaga s sredstvi);

c) cene produkcijskih faktorjev morajo biti usklajene z logiko tržišča in – kadarkoli je to mogoče – se morajo ti dejavniki tržno soočiti. Dejavniki, ki so bolj pičli, morajo biti relativno dražji, tisti, ki so obilnejši, pa relativno cenejši. S tem razumemo uvajanje pozitivne cene (obresti) na sredstva in ugotavljanje rente za naravne pogoje;

č) nujno potrebno je ugotoviti enotne kriterije za določanje dohodka, ki ga je pridobil blagovni proizvajalec, ni pa rezultat dela kolektiva tega blagovnega proizvajalca. Ta del dohodka je treba zaščititi pred prelivanjem v osebne dohodke in njegovo delitev izpeljati takole: 1) del za fonde blagovnega proizvajalca, kjer je pač nastal, 2) del za reševanje razvoja prioriternih dejavnosti matične občine in 3) del za združevanje, ki je namenjeno reševanju problemov razvoja panog, pomembnih za celotno deželo;

d) spremeniti delitev dohodka v korist akumulacije, k čemur bodo sicer prispevale tudi že omenjene spremembe cen produkcijskih faktorjev. S tem razumemo tudi določanje realne stopnje amortizacije;

e) spremeniti višino osebnih dohodkov v negospodarstvu in gospodarstvu v korist zadnjega in še posebej proizvodno-izvršnih delovnih mest;

f) afirmirati kupoprodajno pogodbo kot temeljno pravno obliko menjave blag;

g) izoblikovati enotno metodologijo določanja »kalkulacije« za ekonomsko menjavo s tujino, izhajajoč iz realnega tečaja dinarja, svetovnih cen, strukture in plana razvoja domačega gospodarstva. Na taki enotni metodologiji utemeljiti instrumente zunanje ekonomske menjave (carinske stopnje, izvozne premije, itn.);

h) skrbno izdelati postopek, preverjanje in javnost strokovne ocene investicijskih odločitev, pri katerih je treba upoštevati tudi pomen odločitev (višina naložbe, panoga, itn.);

i) uvesti kategorijo in postopek za dejansko proizvodno-poslovno likvidacijo subjektov blagovnih proizvajalcev, ki ustvarjajo izgube, z

vsemi posledicami, ki iz tega izvirajo za delovni kolektiv, upnike in družbenopolitično skupnost;

j) cene se morajo – ob družbeni regulaciji in usmerjevanju cen temeljnih dejavnikov – oblikovati svobodno. Eventualne izjeme je treba narediti za kruh, vodo, ki se uporablja v gospodinjstvih, za energetiko (z nujnimi razlikami glede na vrsto energije in glede na kategorije potrošnikov), železniški transport, zveze in šolske učbenike; te cene naj bodo enotne za celotno jugoslovansko ozemlje;

k) energično zaustaviti širjenje mreže negospodarskih institucij in postopno zmanjševati zaposlenost v negospodarstvu – v primerjavi z gospodarstvom;

1. uvesti delno participacijo neposrednih uporabnikov nekaterih uslug družbenih dejavnosti – in na račun tega zmanjšati obremenitev dohodka blagovnih proizvajalcev;

m) ustvarjati pogoje za širšo kooperacijo družbenega in individualnega gospodarskega sektorja in za hitrejši razvoj celotne dejavnosti v zasebnem sektorju (povečati zemljiški maksimum, razširiti možnosti individualnega dela v prometu nekaterih proizvodov, v opravljanju nekaterih oblik zdravstvenega varstva, itn.), vse to pa ob izpopolnjevanju davčnega sistema.

2. Za boljše delovanje tržišča mora dobiti poseben pomen učinkovit in s tržnim značajem gospodarstva usklajen sistem planiranja. Samo tako planiranje lahko omejuje stihijnost tržišča in hkrati ohranja njegove pozitivne učinke. Da bi sistem planiranja lahko izpolnil to zahtevo, planiranje ne sme biti totalitarno, vendar mora imeti na določenih področjih moč obveznosti. Naše planiranje in plani imajo zdaj »pogojno pogodbeni« značaj, v katerih pripravo, izdelavo in sprejemanje je vloženo dolgotrajno, obsežno in ekstenzivno delo. S tem pravzaprav nastaja določena »časovna bariera«, ki – vzeta sama za sebe – pogojuje skrajno neučinkovitost planov.

Ves sistem planiranja je treba preurediti in prilagoditi naši dejanskosti (materialni in sistemski), še posebno pa delovanju ekonomskih zakonitosti blagovne proizvodnje v naših razmerah, s čemer razumemo tudi obrzdanje stihijnosti razvoja.

1. V sistemu planiranja je treba predvsem jasno definirati in uveljaviti vsaj naslednja načela: a) načelo realnosti; b) znanstvenosti; c) obsežnosti; č) samostojnosti; d) prioritetenosti; e) materialno-finančne prehodnosti; f) usklajevanja; g) hkratnosti; h) kontinuitete; i) obveznosti; j) odgovornosti in k) javnosti;

2. nekatera področja gospodarskega razvoja se morajo »čvrsto« planirati na ravni države kot celote (npr. zunanja ekonomska menjava, energetika). Toda tudi na teh področjih bi se planirale le pomembne velikosti in odnosi. Tako planirane naloge se ne bi naslavljele na izvrševalce, temveč bi zavezovale ekonomsko politiko, da vzpodbuja in zagotavlja njihovo izvajanje;

3. vsak subjekt planiranja naj bi v svojem planu zajel samo tisto, kar realno sodi na njegovo področje in za čigaršnjo izvršitev zagotavlja tudi potrebne pogoje, tako da ima planirani razvoj realno usklajene materialno-finančne in kadrovske temelje;

4. plani bi morali nastajati na podlagi znanstvene analize razmer, na realni oceni možnosti za njihovo uresničevanje, na usklajenosti. Nujno je natančno izostriti, kje naj se omejuje tržišče in njegova stihijnost, kot tudi, koliko je upravičeno tako preusmerjanje tržne regulative;

5. samoupravne sporazume in dogovore o temeljih planov je treba zvesti na najmanjše možno število jih zelo poenostaviti, jih postaviti kot obvezujoče in odpraviti elemente ustvarjanja monopolnih pozicij.

Stopnja naše celotne družbenoekonomske razvitosti, razvitosti proizvodnih sil in produkcijskih odnosov nujno predpostavlja blagovno obliko gospodarstva. To je oblika proizvodnje, v kateri lahko pride človekovo delo na sedanji, pa tudi v naslednji etapi razvoja njegove proizvodne moči do najpopolnejše afirmacije – kot tvorec vseh vrednosti in kot merilo (določilo) človekovega družbenega položaja. Gre seveda za blagovno proizvodnjo, ki je v primerjavi s kapitalistično blagovno proizvodnjo bistveno spremenjena. Gre za blagovno proizvodnjo in tržišče v komplementarnem spletu z mehanizmom plana, katerega so-delovanje zagotavlja dinamičen razvoj proizvodnih sil in nadaljnje podružbljanje sredstev. Tak razvoj postopno pelje k ustvarjanju pogojev za obilje proizvodov in odmiranje kategorije blago. V tem je negacija socialistične oblike blagovne proizvodnje.

Prev. B. Kante

MIHA RIBARIČ, CIRIL RIBIČIČ

Temeljni problemi delegatskega skupščinskega sistema in pogledi na razvoj (II)

II. PRAKTIČNE IZKUŠNJE

1. Pogosto je napačno pojmovanje izražanja in usklajevanja pluralizma samoupravnih interesov v delegatskem skupščinskem sistemu. Gre za pojmovanje, po katerem je dolžnost temeljnih delegacij predvsem izražanje in prenašanje posamičnih in posebnih interesov posamezne samoupravne organizacije oziroma skupnosti, medtem ko je uveljavljanje splošnih interesov in usklajevanje posebnih interesov in potreb stvar delegatov v skupščinah (zlasti v družbenopolitičnih zborih) ter izvršnih svetov.

Takšne težnje se pogosto pojavljajo tudi pri delovanju vodstev družbenopolitičnih organizacij, ki uresničujejo svojo vlogo in vpliv v delegatskem skupščinskem sistemu predvsem prek družbenopolitičnega zbora in izvršnega sveta, premalo pa so usmerjena v spodbujanje in razvijanje delegatske aktivnosti v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih. Pomanjkanje ustrezne aktivnosti družbenopolitičnih organizacij v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih, ki ga dokazujejo tudi raziskave o delegatskem sistemu, se izraža v poudarjanju lokalističnih, podjetniških, cehovskih in drugih ozkih interesov v delovanju delegacij in delegatov. To ne velja samo za delovanje temeljnih delegacij, temveč tudi za delovanje delegatskih teles na drugih ravneh. Tudi na najširši ravni, to je v odnosih med republikami in pokrajinami v federaciji, je očitna premajhna navzočnost in aktivnost zveze komunistov in drugih družbenopolitičnih organizacij pri prevladovanju razlik v pogledih na posamezne rešitve in usmeritve ter pri premagovanju ozko pojmovanih republiških oziroma pokrajinskih interesov in potreb, ki se kažejo v procesu sporazumevanja med republikami in pokrajinami.

Pomanjkanje ustrezne aktivnosti družbenopolitičnih organizacij ter splošnih družbenih interesov pri oblikovanju smernic in temeljnih stališč za delovanje delegacij in delegatov vpliva na to, da v delegatskih skupščinah izvršni svet pogosto nastopa s pozicij splošnih družbenih interesov,

medtem ko mu delegati (s smernicami in temeljnimi stališči pa tudi širša samoupravna delegatska baza) nasprotujejo s poudarjanjem posebnih interesov posamezne samoupravne organizacije oziroma skupnosti, občine, pokrajine ali republike. Takšni pojavi pomembno prispevajo k občutku, da so bile odločitve sprejete že pred tem, k občutku nemoči med delegati ter k občutku delegacij in delegatov, da s svojimi predlogi ne morejo prodreti. Za slabosti v delovanju delegacij in delegatov torej ne moremo kriviti samo premajhne zainteresiranosti in odgovornosti do njihovega dela, neustreznega odnosa organov državne uprave do njihovih predlogov in pobud, temveč tudi slabosti, ki se kažejo pri oblikovanju smernic in temeljnih stališč v temeljnih delegacijah in ki so posledica neuveljavljene aktivne vloge družbenopolitičnih organizacij.

2. Perspektive nadaljnega razvoja delegatskega skupščinskega sistema ni mogoče iskati v ponovnem uveljavljanju nekaterih preživelih oblik, povzetih iz zakladnice razvoja buržoaznega parlamentarnega sistema, temveč le v nadaljnjem dograjevanju in doslednejšem uresničevanju takšne ureditve, ki bo v skladu s samoupravnimi družbenoekonomskimi odnosi ter ustavno zasnovo delegatskega skupščinskega sistema.

Ena od takšnih originalnih rešitev je tudi zamenljivost delegatov. Glede na to, da ta ureditev postavlja vse subjekte političnega sistema, ki so vključeni v odločanje delegatskih skupščin, pred zelo zahtevne naloge, nista odveč previdnost in postopnost uveljavljanja takšne ureditve. Takšno ravnanje je, na primer, nujno pri nadaljnjih razpravah o upravičenosti in načinu uvedbe zamenljivosti delegatov v družbenopolitičnih zborih. Nedvomno bi takšna zamenljivost lahko še dodatno prispevala k uveljavljanju kolektivne odgovornosti vodstev družbenopolitičnih organizacij za delovanje družbenopolitičnega zbora, vendar pa bi veljalo iskati takšno rešitev, ki naj bi tudi Socialistični zvezi delovnega ljudstva omogočila, da bi lahko učinkovito uresničevala svojo vlogo pri usklajevanju političnih stališč med vodstvi družbenopolitičnih organizacij.

Čeprav ni nepomembna, pa vendarle ni temeljna značilnost zamenljivosti delegatov širjenje kroga delovnih ljudi in občanov oziroma članov delegacij, ki neposredno sodelujejo pri sprejemanju odločitev v zborih delegatskih skupščin. Mnogo pomembnejše je, da zamenljivost delegatov neposredno sili in spodbuja vodstva družbenopolitičnih organizacij, da svojo temeljno aktivnost usmerijo v temeljne samoupravne organizacije in skupnosti oziroma v svoje osnovne organizacije, ne pa le v sklepno točko odločanja v delegatskih skupščinah. Tudi izvršni svet in upravni organi morajo pri načinu in vsebini svojega dela upoštevati, da delegatske skupščine niso več samo zbor majhnega števila političnih reprezentatov, temveč je njihovo delo namenjeno zamenljivim delegatom, ki so v stalni delegatski povezavi s temeljnimi delegacijami ter vsemi delovnimi ljudmi.

Prednost zamenljivosti delegatov je tudi v tem, da spodbuja interes in ustvarjalnost delegatov, da zavira osamosvajanje in odtujevanje delegatov od njihove samoupravne delegatske baze ter da zelo učinkovito razgalja

vsakršno nesistemska prakso, zlasti sprejemanje odločitev mimo delegatskih skupščin. Sodelovanje najširšega kroga delovnih ljudi in občanov pri odločanju delegatskih skupščin zahteva najodgovornejši odnos vseh tistih institucij, ki so zadolžene za normalno funkcioniranje delegatskega skupščinskega sistema ter družbenopolitičnih organizacij pri odpravljanju vseh ostankov starih odnosov, zlasti pa pri odpravljanju odločanja v neformalnih oblikah, mimo delegatskih poti itd. V nasprotnem primeru lahko tako imenovana negativna izkušnja delovnih ljudi in občanov, ki se prek delegacij in delegatov seznanjajo z vsemi slabostmi v delovanju delegatskih skupščin in njim odgovornih organov, zavrača oziroma destimulira njihovo ustvarjalno vključevanje v delegatsko odločanje.

Najpomembnejša značilnost zamenljivosti delegatov je v tem, da neposredno spodbuja ustvarjalno aktivnost ter kolektivno delo in odgovornost delegacij. Ne samo v Sloveniji, temveč tudi drugod, kjer so se odločili za uvedbo zamenljivosti delegatov v nekaterih delegatskih telesih, ugotavljajo neposreden pozitiven praktični učinek takšne ureditve na to, da temeljne delegacije vse bolj prevzemajo svojo odgovornost za vsebino in kontinuiteto dela skupščin. In ravno kolektivno delo in odgovornost v temeljnih delegacijah je (ob delavskih svetih) temeljna in najpomembnejša točka uresničevanja Titove pobude o kolektivnem delu in odgovornosti.

Manj uspešno prispeva zamenljivost delegatov k odpravljanju slabosti v delovanju delegatskega sistema na tistih mestih, kjer se delegatske vezi trgajo zaradi težko premostljivih vmesnih »posredniških« stopnic. To velja zlasti za konference delegacij, ki združujejo veliko število manjših delovnih skupnosti ter za tiste skupine delegatov za republiško skupščino, ki delujejo za območje večjega števila občin.

Zamenljivosti delegatov v primerjavi s sistemom stalnih delegatov torej ne gre ocenjevati kot nekakšne »tehnične« posebnosti delegatskega sistema. V sistemu zamenljivih delegatov je namreč manj nevarnosti za to, da bi se temeljne delegacije spreminjale v nepomembno konzultativno telo stalnega delegata. Čeprav praksa ni potrdila upravičenosti temeljnih ugovorov zoper uvedbo zamenljivosti delegatov, velja v praksi še naprej opozarjati na takšne nevarnosti, kot so, na primer, osamosvajanje in krepitev vloge izvršnih svetov, enačenje zamenljivosti delegatov s hitrim menjavanjem od točke do točke dnevnega reda, menjavanje delegatov glede na formalne kriterije, kot so določen vrstni red, abecedni ali drugačen red udeleževanja sej zborov skupščin in podobno.

3. V razpravah o nadaljnjem dograjevanju in izpopolnjevanju političnega sistema socialističnega samoupravljanja je potrebno še nadalje graditi na marksističnih teoretičnih in metodoloških izhodiščih ter na ogromnih izkušnjah predvojne, medvojne in povojne aktivnosti zveze komunistov in drugih naprednih socialističnih sil, ki so jih teoretično utemeljili Tito, Kardelj, Bakarić, Kidrič in drugi. Ustavni razvoj nove Jugoslavije, zlasti pa sistemske spremembe in praksa po uvedbi delavskega samo-

upravljanja, so zgled stalnega in pogumnega iskanja in prilagajanja institucionalnih rešitev političnega sistema spremenjenim razmeram v družbenoekonomski bazi družbe. Vsak resnejši poskus opredeljevanja nadaljnje perspektive razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja mora zato temeljiti na odgovornem, resnem, umirjenem in poglobljenem proučevanju navedenih teoretičnih izhodišč in praktičnih izkušenj. Pri tem velja upoštevati, da so veljavna ustavna načela rezultat takšnega ravnanja ter jih ni mogoče spreminjati brez poglobljene analize njihovega uresničevanja v praksi. Takšno ravnanje ne pomeni »konzervativnega« pojmovanja razvoja ustavnosti, temveč le skrajno odgovoren odnos do iskanja pomanjkljivosti v ureditvi in delovanju političnega sistema socialističnega samoupravljanja ter njegovega preseganja z bolj domišljenimi, ustrežnejšimi ter s teoretičnega in praktičnega vidika utemeljenimi rešitvami.

Nedvomno ima sprejemanje odločitev po delegatski proceduri svoje velike prednosti; ne le za kvaliteto sprejete odločitve, temveč tudi z vidika ustvarjanja ustreznega vzdušja in zadovoljevanja drugih pogojev za najdoslednejše uresničevanje teh odločitev. Kljub temu pa delegatskega sistema in odločitev, sprejetih po delegatski proceduri, ne gre idealizirati. Tudi te odločitve niso nujno napredne, celovite in najbolj kvalitetne že samo zato, ker so bile sprejete znotraj samoupravnega in delegatskega sistema. Takšen pogled bi pomenil popuščanje liberalističnim teorijam o samodejnosti oziroma spontanosti družbenega razvoja. Mnoge smernice in temeljna stališča, oblikovana v samoupravni delegatski bazi in na širših ravneh v delegatskih skupščinah, so izraz ozkih, parcialnih, lokalističnih, cehovskih ali podjetniških interesov in potreb ter neupoštevanja razrednih oziroma širših družbenih interesov. Gre za nerazumevanje oziroma kršitev ustavne vloge delegatov, ki so dolžni poleg posebnih in skupnih uveljavljati tudi splošne družbene interese ter usklajevati stališča v delegatskih skupščinah v skladu s temi interesi. Pojavi neuresničevanja tako opredeljene ustavne vloge delegatov zaostrejejo zlasti vprašanje aktivnejšega delovanja članstva, osnovnih organizacij in vodstev družbenopolitičnih organizacij v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih ter na vseh točkah našega političnega sistema socialističnega samoupravljanja, kjer sprejemajo pomembne družbene odločitve.

4. Nesprejemljivi so primeri nenačelnega, ostrega in umetnega ločevanja proizvodnega in teritorialnega načela organiziranja. Posebnost naše ureditve zlasti po uvedbi zborov proizvajalcev v letu 1953 je, da je temelj političnega sistema predvsem združeno delo. Družbenega samoupravljanja ni mogoče niti teoretično niti praktično omejevati na organizacije združenega dela, ker je združeno delo glavni steber političnega sistema socialističnega samoupravljanja. V skladu s takšno usmeritvijo, po kateri je družbenoekonomski položaj delavca v temeljni organizaciji združenega dela tudi podlaga za organiziranje in delovanje političnega sistema, je opredeljena tudi vloga zborov združenega dela v delegatskem skupščinskem sistemu.

Po ustavi imajo zbori združenega dela osrednji položaj v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti, zlasti ko gre za sprejemanje odločitev o izločanju dela dohodka ter o uporabi in namenu teh sredstev. V praksi pa je ravno v zvezi z delovanjem zborov združenega dela ter zborov uporabnikov skupščin samoupravnih interesnih skupnosti prepad med zamišljenim in dejanskim največji. Poseben problem je omejevanje aktivnosti delavcev na probleme, ki jih je mogoče neposredno urejati znotraj temeljne organizacije združenega dela oziroma delovne organizacije ter omejevanje delovanja temeljnih delegacij na probleme, ki se jih obravnava na občinski ravni. To pomeni, da je združeno delo zelo slabo vključeno v priprave in sprejemanje odločitev v skupščinah širših družbenopolitičnih skupnosti. To je še posebej zaskrbljujoče v obdobju, ko izredno pomembne družbene odločitve, ki neposredno vplivajo na položaj, življenje in delo slehernega delavca in krajana, sprejemajo ravno v zveznih in republiških organih. S tega vidika je zlasti pomembno v večji meri uveljavljati zbere združenega dela občinskih skupščin kot učinkovito sredstvo uveljavljanja interesov in potreb združenega dela pri sprejemanju odločitev v republiški skupščini in skupščini SFRJ.

Krepitev vloge zborov združenega dela in zborov uporabnikov skupščin samoupravnih interesnih skupnosti je sistemska pot uveljavljanja in krepitev združenega dela v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja. Zato niso sprejemljivi poskusi iskanja rešitev v drugačni smeri, ki se v zadnjem času kažejo predvsem na ta način, da se terminološko, oblikovno in vsebinsko skuša vsiljevati posamezne rešitve, povzete iz tradicij poslanskega in odborniškega sistema (neposredne volitve delegatov skupščin širših družbenopolitičnih skupnosti, stalni delegati, oblikovanje teritorialnih volilnih enot, odprte kandidatne liste za delegate v družbenopolitičnih zboraht itd.).

5. Pogosto prihaja do preveč pozitivnih, samo na nekaterih zunanjih formalnih kriterijih utemeljenih ocen o delovanju zborov krajevnih skupnosti in zborov občin. Čeprav se delegati v teh zboraht ter njihova samoupravna delegatska baza relativno močno aktivirajo v pripravah in pri sprejemanju odločitev v zboraht, je izhodišče takšnega angažiranja pogosto ozko pojmovan lokalistični interes. Zlasti v teh zboraht in njihovi delegatski bazi je pogosto čutiti nenačelno zapiranje in omejevanje združenega dela v teritorialne meje krajevne skupnosti oziroma občine, omejevanje pobud združenega dela, odtujevanje delegacij in delegatov od najširšega kroga delovnih ljudi itd.

6. Za uresničevanje ustavne zasnove delegatskega skupščinskega sistema je zelo pomembno to, kako uveljavljajo družbenopolitične organizacije svoj vpliv na sprejemanje odločitev delegatskih skupščin. Pri tem je zlasti pomembno, da se ta vpliv ne uveljavlja samo prek delegatov v družbenopolitičnih zboraht, ki so samo dodatna, nikakor pa ne edina ali temeljna oblika vplivanja subjektivnega dejavnika na sprejemanje skupščinskih odločitev. Temeljni vpliv članstva, osnovnih organizacij in vod-

stev družbenopolitičnih organizacij mora potekati v temeljnih samoupravnih organizacijah ter prek njihovih delegacij, konferenc delegacij in delegatov. Samo tako bo vpliv družbenopolitičnih organizacij ustrezno odseval v delovanju vseh delegatskih zborov in ne le družbenopolitičnih. Omejevanje pristojnosti družbenopolitičnih zborov in odločno nasprotovanje težnjam po njihovem spreminjanju v splošne politične zборе torej ni rezultat ocene, da ti zbori ne bi bili sposobni kvalitetno odločati o vseh vprašanjih, ki so na dnevnem redu delegatskih skupščin; gre za to, da se poudari odgovornost temeljnih delegacij in drugih delegatskih zborov, zlasti zborov združenega dela ter obveznost aktiviranja subjektivnega dejavnika v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih.

Ugotovimo lahko, da se v slovenskih občinah spoznanja in praksa delovanja družbenopolitičnih zborov postopno približujeta ustavni zasnovi, ter da se specifična vloga teh zborov postopno uresničuje. To zastruje odgovornost Socialistične zveze delovnega ljudstva in drugih družbenopolitičnih organizacij, saj mora iti proces razvoja delovanja družbenopolitičnih zborov tudi v bodoče ravno v smeri večjega prenašanja odgovornosti za delovanje družbenopolitičnega zbora od delegatov tega zbora na celotna vodstva družbenopolitičnih organizacij.

Dosežene spremembe v razvoju delovanja družbenopolitičnih zborov terjajo tudi prevrednotenje nekaterih usmeritev in poudarkov, ki so bili primernejši v času začetnega uveljavljanja ustavne vloge družbenopolitičnih zborov. Če je bilo doslej upravičeno poudarjati zlasti pomen omejevanja pristojnosti družbenopolitičnega zbora, je sedaj v številnih občinah pomembno poudarjati tudi dejstvo, da se nobeno vroče načelno politično vprašanje ne sme izogniti razpravi v družbenopolitičnem zboru. Če je bilo doslej poudarjeno, da delegati družbenopolitičnega zbora ne smejo nastopati brez usmeritev, kot nekakšni prosti strelci, je sedaj marsikje aktualno tudi že opozorilo, da se ne smejo omejiti samo na pasivno prenašanje stališč vodstev družbenopolitičnih organizacij. Če je bil doslej poudarjen predvsem pomen specifičnega položaja družbenopolitičnega zbora v primerjavi z drugimi delegatskimi zbori, moramo sedaj marsikje opozarjati tudi na to, da mora družbenopolitični zbor na svojem omejenem delovnem področju ohranjati položaj in prevzemati odgovornost enakopravnega skupščinskega zbora, in da se ne more omejevati samo na vlogo tako imenovanega zainteresiranega zbora. Če je bilo doslej upravičeno poudarjati predvsem pomen usklajevanja v Socialistični zvezi delovnega ljudstva, velja sedaj marsikje opozarjati tudi na ustvarjalno vlogo delegatov ter na odgovornost vodstev drugih družbenopolitičnih organizacij za delovanje družbenopolitičnega zbora. Če je bilo doslej smiselno opozarjati na nevarnosti poprejšnjega sestajanja družbenopolitičnih zborov kot oblike prejudiciranja odločitev drugih zborov o praktično vseh zadevah, ki so bile na dnevnem redu delegatske skupščine, moramo tedaj, kadar so ti zbori omejeni na svoje zoženo področje dela, priznati tudi prednosti občasnega takšnega sestajanja.

Nedvomno bo v dolgoročni perspektivi razvoja delegatskega skupščinskega sistema prišlo do postopnega odmiranja vloge družbenopolitičnega zbora kot klasičnega skupščinskega zbora. To pa nikakor ne pomeni, da bi veljalo v sedanjih razmerah in na sedanji stopnji razvoja delegatskega skupščinskega sistema postavljati vprašanje o potrebnosti družbenopolitičnega zbora sploh. Takšna razmišljanja so najpogosteje izraz takšnega delovanja družbenopolitičnih organizacij, ki je izrazito forumsko, ozko, oblikovno in vsebinsko nerazvito; pojavljajo se torej tam, kjer ni prave demokratične širine in bogastva razprav v Socialistični zvezi delovnega ljudstva in drugih družbenopolitičnih organizacijah. Zato niso sprejemljivi posamezni poskusi, da bi s sejami predsedstva občinske konference SZDL nadomestili sejo družbenopolitičnega zbora, da bi se kot stalna oblika uveljavila praksa skupnih sej predsedstva občinske konference in družbenopolitičnega zbora, da bi člane družbenopolitičnega zbora stalno vabili na seje izvršnega sveta občinske skupščine itd.

7. V zapletenih gospodarskih in drugih družbenih razmerah so prednosti delegatskega načina oblikovanja družbenih odločitev posebej aktualne. To velja za zagotavljanje sprejemanja najkvalitetnejših odločitev, ki upoštevajo interese in potrebe najširšega kroga delovnih ljudi, vključenih v delegatski sistem. Še pomembneje je, da z delegatskim načinom sprejemanja odločitev ustvarjamo razpoložanje in pripravljenost delovnih ljudi za dosledno uresničevanje ter preverjanje uveljavljanja sprejetih odločitev. Prek delegatskega sistema se najširši krog delovnih ljudi seznanja z realnim družbenoekonomskim in družbenopolitičnim položajem, ki je izredno pomemben za njihovo vsakodnevno delovanje v združenem delu in v okviru političnega sistema. Sprejemanje odločitev po delegatskih poteh spodbuja iskanje najustrežnejših sistemskih rešitev ter zavrača pragmatično urejanje posameznih vprašanj. V proceduri delegatskega sprejemanja odločitev morajo družbenopolitične organizacije ter organi državne uprave javno predstaviti in verificirati svoje usmeritve in poglede na urejanje posameznih družbenih vprašanj.

Zaostrene gospodarske razmere sicer zožujejo manevrski prostor za sprejemanje samoupravnih in delegatskih odločitev, po drugi strani pa vendarle spodbujajo k aktivnosti vsakega delavca in krajana, ki neposredno, na svojem položaju, standardu, preskrbi ipd., občuti nujnost odločnejšega preseganja nakopičenih problemov. To krepi spoznanje o usodnem pomenu odločitev v okviru širših družbenopolitičnih skupnosti za oblast in položaj delavskega razreda in vseh delovnih ljudi ter krepi prepričanje, da je celovito uresničevanje te oblasti možno samo, če delavski razred začne dejansko obvladovati celotne tokove družbene reprodukcije. Doslednejše spoštovanje delegatske procedure v federaciji bi onemogočilo nastajanje nenačelnih sporazumov med izvršilnimi organi republik in pokrajin, ki bi bili utemeljeni na kompromisni uskladitvi materialnih interesov, brez upoštevanja načelnih sistemskih izhodišč. Doslednejše spoštovanje opredeljenih delegatskih poti za sprejemanje druž-

benih odločitev je tudi pomembna zavora za vse večje širjenje administriranja na vseh ravneh.

V zaostrenih gospodarskih in drugih razmerah torej delegatski sistem nikakor ne izgublja, temveč pridobiva na svojem pomenu, zato se je potrebno ostro spopasti s takšnimi težnjami, ki vidijo rešitev samo v odpravljanju tekočih gospodarskih problemov, medtem ko na utrjevanje, razvoj in delovanje delegatskega sistema gledajo kot na dodatno obveznost ali celo kot na oviro in odvracanje od odpravljanja teh problemov. Preseganje gospodarske krize in drugih problemov je dolgoročno gledano možno samo po sistemskih, z ustavo opredeljenih poteh, pri čemer so načela delegatskega sistema bistvenega pomena.

8. V sedanjih zaostrenih gospodarskih in drugih razmerah je nevarnost pragmatizma posebej izrazita. Razmere spodbujajo hitro premagovanje tekočih gospodarskih in drugih problemov, neposredno reagiranje na spreminjanje razmer na tržišču (notranjem in mednarodnem), kar vse lahko prispeva k takšnemu odpravljanju problemov, ki računa le s kratkoročnimi pozitivnimi učinki, zanemarija in podcenjuje pa na znanstvenih, teoretičnih in strokovnih temeljih zgrajeno dolgoročnejšo perspektivo gospodarskega in družbenega razvoja. Zato je v tem času uspešnost delovanja institucij, ki naj omogočajo spoznavanje vzrokov ter originalno in pronicljivo iskanje izhodov, toliko pomembnejša.

S tega vidika je težko razumljivo, da, na primer, v občinah zanemarijajo funkcioniranje družbenih svetov do te mere, da so ti v zadnjem obdobju ponekod dobesedno odmrli. Nezadostni so tudi aktivnost marksističnih centrov, aktivnost tako imenovanih problemskih konferenc delegatov, angažiranje znanstvenih raziskovalnih potencialov v zvezi z delovanjem delegatskega sistema itd. Pa tudi na širših ravneh, kjer družbeni sveti bistveno uspešneje delujejo, poteka včasih njihova aktivnost preveč ločeno od vodenja tekoče ekonomske politike, kar že v samem začetku otežuje oziroma bistveno časovno odmika dosledno in učinkovito uveljavljanje načelnih usmeritev dolgoročnega programa gospodarske in družbene stabilizacije in razvoja.

9. V zaostrenih gospodarskih in družbenih razmerah je uresničevanje ustavne vloge izvršnih svetov skupščin družbenopolitičnih skupnosti posebej zapleteno in pomembno. Uresničevanje z ustavo in sistemsko zakonodajo opredeljene vloge izvršnih svetov je izredno zahtevno, vseobsežno in dolgotrajno, zato ker terja istočasno uresničevanje takšnih zahtev, kot so zahteva po učinkovitosti in demokratičnem nadzoru nad delom izvršnih svetov, zahteva po prevzemanju odgovornosti za delo upravnih organov in samostojnem položaju upravnih organov, zahteva po strokovnosti državne uprave in prilagajanju njenega delovanja delegatskemu sistemu, zahteva po prevzemanju odgovornosti za stanje v družbenopolitični skupnosti in po odprtosti subjektivnim silam. Zato je pomembno, da izvršni sveti skupščin družbenopolitičnih skupnosti delujejo učinkovito in operativno, vendar na takšen način, da so podlaga njihove avtoritete utemelje-

nost in argumentiranost predlogov, ki jih dajejo, ne pa rezultat vsiljevanja odločitev na podlagi lastne moči oziroma zaslombe vodstev družbenopolitičnih organizacij. Zlasti od delovanja vodstev družbenopolitičnih organizacij je odvisno, ali se bo vloga izvršnih svetov v bodoče krepila kot osamosvojena izvršilna oblast, ali pa kot enakopraven in dejavni sestavni del delegatskega skupščinskega sistema.

Seveda je nadaljnji razvoj izvršne funkcije odvisen predvsem od razvoja samoupravnih družbenoekonomskih odnosov in vseh te neljnih elementov političnega sistema socialističnega samoupravljanja ter tudi od uspešnosti odpravljanja slabosti v delovanju delegatskega skupščinskega sistema. Toda spoznanje o takšni soodvisnosti ne sme biti izgovor za odklone od ustavne koncepcije, niti opravičilo za slabosti v delovanju izvršnih svetov, ki so subjektivne narave. Ne le zato, ker je mogoče na sedanji stopnji družbenoekonomskega in družbenopolitičnega razvoja delovanje izvršnih svetov v marsičem izboljšati, temveč tudi zato, ker izvršni sveti lahko usmerijo in morajo velik del svojih prizadevanj usmeriti ravno v razvijanje samoupravnih družbenoekonomskih odnosov. Odnos med razvojem samoupravljanja in delovanjem izvršnih svetov namreč ni enosmeren, temveč je dialektičen, saj je od načina in vsebine dela izvršnih svetov v marsičem odvisno, ali takšen razvoj samoupravnih in delegatskih odnosov spodbujajo ali zavirajo.

10. V zvezi z razvijanjem političnega sistema socialističnega samoupravljanja je v zadnjem času veliko razpravljano tudi o načinu in poteh zagotavljanja njegove večje učinkovitosti in racionalizacije. Gre za prizadevanja, da se v sistemu odpravlja tiste nepotrebne »komplikacije«, ki namesto tega, da bi prispevale k neposrednemu vključevanju in demokratizaciji delegatskega odločanja, ovirajo pretok interesov in potreb, spodbujajo formalizem pri odločanju in destimulirajo delovne ljudi in občane za ustvarjalno aktivnost v delegatskem skupščinskem sistemu. V zvezi s tem so najpogostejše kritike primernosti delegatskih gradiv, spoštovanja rokov za njihovo obravnavo v samoupravni delegatski bazi, stroškov delegatskega sistema, preinstitucionaliziranosti tega sistema ter učinkovitosti njegovega delovanja.

Nedvomno so nesprijemljive takšne poenostavitve, ki zanikajo pomen obravnave teh vprašanj, ker naj bi bila za nadaljnji razvoj delegatskega sistema nepomembna. Enako velja za poenostavitve, ki dokazujejo, da delegatski sistem v svoji izvedbi sploh ni zapleten oziroma ne potrebuje nikakršnih izboljšav, ali da so stroški delovanja delegatskega sistema v absolutnem smislu samo nebstveno večji od stroškov delovanja odborniških oziroma poslanskih skupščin. Skrajno poenostavljeno in enostransko je tudi merjenje učinkovitosti delegatskega sistema samo ali predvsem po času, ki je potreben za oblikovanje odločitev. Tudi kritika preinstitucionaliziranosti delegatskega sistema je lahko enostranska in površna, kolikor ne upošteva ustavnega položaja in funkcij posameznih institucij pri izražanju, soočanju in usklajevanju interesov in potreb.

Za nadaljnji razvoj skupščinskega delegatskega sistema je bistvena predvsem analiza takšnih vprašanj, kot so: ali in v kakšni meri delegatski sistem omogoča oblikovanje kvalitetnih odločitev, ali in v kakšni meri ustvarja možnosti za uresničevanje sprejetih odločitev, ali in v kakšni meri mu uspe na demokratičen način izraziti, soočiti in uskladiti pluralizem samoupravnih interesov, ali in v kakšni meri mu uspe v praksi zagotoviti učinkovit nadzor nad izvajanjem sprejetih odločitev, ali in v kakšni meri omogoča družbenopolitičnim organizacijam, da se vključujejo v delegatski skupščinski sistem kot notranja gibalna sila tega sistema itd.

Racionalizacija delovanja delegatskega skupščinskega sistema mora temeljiti na analizi organizacijske in siceršnje izvedbe ustavnih načel, ki naj pokaže, na katerih točkah tega sistema in na kakšen način je mogoče sistem izboljšati, dograditi in poenostaviti, da bi potem omogočil neposrednejše in učinkovitejše odločanje in uresničevanje sprejetih odločitev. Pri tem je potrebno celotno delovanje delegatskega skupščinskega sistema presojati »od spodaj navzgor«, torej tako, da izhajamo od ustavnega položaja delavca v temeljni organizaciji združenega dela in krajana v krajevni skupnosti ter presojamo njun interes in možnosti za neposredno vključevanje v odločanje v celotnem delegatskem skupščinskem sistemu.

Gre torej za odpravljanje tistih slabosti v delovanju sistema, ki krepijo osamosvojeno oblast izvršnih in upravnih organov ter drugih centrov ekonomske in politične moči ter prikrivajo delegatom in javnosti resnične družbene probleme in tako omogočajo oziroma spodbujajo odločanje mimo delegatskih sistemskih poti. Neodločnost pri uresničevanju takšnih aktivnosti v smislu racionalizacije delovanja delegatskega skupščinskega sistema bi nedvomno krepila tiste družbene sile, ki se zavzemajo za revizijo tega sistema in razglašajo obstoječi, z ustavo določeni delegatski skupščinski sistem kot enega temeljnih krivcev za sedanje gospodarske težave in neučinkovitost pri njihovem odpravljanju.

11. Težnje po reviziji z ustavo opredeljenega sistema so naperjene zoper vsa njegova temeljna načela. Med drugim nasprotujejo ustavnemu položaju temeljnih organizacij združenega dela in delavca v njem, položaju republik in avtonomnih pokrajin, z ustavo določenim odnosom v federaciji ter ustavni zamisli političnega sistema socialističnega samoupravljanja, katerega pomembna sestavina je delegatski skupščinski sistem. Naletimo lahko na najrazličnejše primere nasprotovanja in izražanja nezaupanja do delegatskega skupščinskega sistema. Kot primere lahko navedemo teze, češ da je zakrivil oziroma da je prispeval k obstoječi gospodarski krizi, da je primeren za bolj umirjene razmere in razvitejšo družbo, da je zadovoljivo deloval v mirnejših razmerah, svojo neprimerenost pa dokazuje v bolj zaostrenih, da sedanje družbene razmere zahtevajo angažiranje vseh sil pri premagovanju tekočih gospodarskih problemov, ne pa dograjevanje delegatskega skupščinskega sistema itd. Slišati je tudi tezo, da je v krizi politični sistem socialističnega samoupravljanja, kakor je opredeljen v ustavi. Poseben pomen dobivajo takšne ocene zato,

ker se povezujejo z neodgovornimi težnjami po »dekardeljizaciji« sistema ter z izražanjem nekakšne nostalgije do ustavnih rešitev pred 30 in več leti.

Podobne težnje se v zadnjem času kažejo pri analizi delovanja volilnega sistema, zlasti v primerih, kadar se le-tega analizira ločeno od delegatskega sistema in delegatskih odnosov. Pri tem se pod pretvezo, da je potrebno volitvam vrniti nekdanji pomen in ugled, išče rešitve v smislu terminološkega, oblikovnega in vsebinskega vračanja na nekatere rešitve in tradicije buržoaznega parlamentarnega sistema ter iz tradicije ljudskih odborov in poslancev.

V sedanjem obdobju je neustrezno in nenačelno govoriti o krizi političnega sistema socialističnega samoupravljanja ali o krivdi tega sistema za zaostrene gospodarske in družbene razmere. V določeni krizi oziroma zastoju je proces uveljavljanja z ustavo opredeljenega političnega sistema. Problemi neučinkovitosti dejanskega in ne z ustavo opredeljenega sistema so namreč v veliki meri povezani ravno s prikritim ali odkritim nasprotovanjem uresničevanju ustave in s težnjami po ohranjanju monopolov politične in ekonomske moči. Zato je vztrajanje pri temeljnih ustavnih načelih in zavzemanje za odločnejše premagovanje neskladja med normativnim in dejanskim na področju delegatskega skupščinskega sistema revolucionaren in aktualen poudarek sedanjega obdobja.

Opozoriti velja še na en vidik doslednejšega in odločnejšega uveljavljanja političnega sistema socialističnega samoupravljanja, njegove racionalizacije ter krepitve njegove praktične učinkovitosti. Gre za vprašanja mednarodne odmevnosti in upoštevanja naših izkušenj v okviru mednarodnega delavskega gibanja ter za naš prispevek pri razreševanju nekaterih najpomembnejših dilem v svetovnem merilu in pri dograjevanju zamisli o demokratični, samoupravni poti v socializem. Pri tem je pomembno prizadevanje za racionalizacijo in krepitev učinkovitosti delegatskega skupščinskega sistema povezovati z opredeljevanjem jasne perspektive njegovega dolgoročnejšega razvoja.

12. Načeli kolektivnega dela in kolektivne odgovornosti sta tisti sestavini našega političnega sistema socialističnega samoupravljanja, ki sta dobili poseben pomen in aktualnost s Titovo pobudo v letu 1978. Aktivnost v zvezi z uresničevanjem te pobude je pokazala nekatere resne slabosti. Med njimi naj omenimo zlasti poskuse omejevanja pomena kolektivnega dela in odgovornosti na skrajševanje mandatne dobe za nekatere predsedniške funkcije, na oženje pomena kolektivnega dela na notranje odnose v ožjih vodilnih organih in podcenjevanje pomena delegatskih in drugih razmerij, ki potekajo med temi organi in celotno samoupravno delegatsko oziroma politično bazo, iz katere izvirajo, zanemarjanje in podcenjevanje načel kadrovske politike, podcenjevanje pomena osebne odgovornosti ter nediferenciran odnos do uresničevanja

kolektivnega dela in odgovornosti, ki ni upošteval specifičnega položaja in funkcij, ki jih daje ustava posameznim institucijam političnega sistema.

Zaostrene gospodarske razmere in nujnost njihovega razpletanja opozarjajo na slabosti navedenih enostranskih ravnanj; to bo tudi naprej prispevalo k njihovemu hitrejšemu preseganju. To je tudi nujno, če želimo Titovo pobudo za kolektivno delo in odgovornost uveljavljati kot element spodbujanja in ne nadomeščanja uresničevanja drugih ustavnih načel, med katerimi vse večjo praktično vrednost in aktualnost pridobivajo zlasti odstop, odpoklic, razrešitev, vprašanje zaupnice, kritika, osebna odgovornost nosilcev samoupravnih, javnih in drugih družbenih funkcij, stalno spremljanje uresničevanja sprejetih odločitev, vertikalna rotacija in postopna deprofesionalizacija političnih funkcij itd. Kot so bila ta načela podcenjevana zaradi enostranskih ravnanj pri uresničevanju načel kolektivnega dela in odgovornosti, tako bi morala v bodoče pridobivati teoretični in praktični pomen.

13. Precej enostranskih pojmovanj je tudi v zvezi z razumevanjem ustavnega položaja republik in avtonomnih pokrajin. Samostojnost in krepitev ustavnega položaja republik in avtonomnih pokrajin je treba pojmovati kot temelj vsestranskega tesnega povezovanja jugoslovanskih narodov in narodnosti in s tem kot temelj za krepitev trdnosti in uspešnosti federacije na podlagi resničnih skupnih dolgoročnih interesov. Zato je enostransko ustavni položaj republik in pokrajin razglašati za krivca za neučinkovitost federacije. Enako enostransko je tudi spreje nati in upoštevati ustavni položaj republik in pokrajin samo v tistem delu, ko gre za njihovo samostojnost, suverenost in državnost, ne pa tudi v tistem delu, ko gre za njihovo neposredno odgovornost za delovanje in razvoj federacije. Zato je napačno, kot opozarja tudi Edvard Kardelj, poudarjati samo prednosti samoupravnega združevanja prek republiških in pokrajinskih meja, ali pa federacijo omejevati samo na zvezo v svoje meje zaprtih republik in pokrajin.

Rešitev sedanjih slabosti niso napadi na ustavni položaj republik in pokrajin, čeprav je upravičeno opozarjati na republiški etatizem in na probleme, ki izvirajo iz njihove prevelike zaprtosti, niti ni to zoževanje z ustavo opredeljenih vprašanj, o katerih se po ustavi odloča s soglasjem republiških in pokrajinskih skupščin, niti krepitev moči zvezne države na račun republik in pokrajin. Pri uresničevanju samoupravne samostojnosti republik in pokrajin velja upoštevati zlasti enake pravice drugih republik in pokrajin, načelo vzajemne pomoči in solidarnosti narodov in narodnosti Jugoslavije, ustavne pravice federacije, enotni družbeni sistem socialističnega samoupravljanja ter druge skupne dolgoročne interese, enotni jugoslovanski trg itd. Upoštevanje teh načel ter uspešnejše angažiranje družbenopolitičnih organizacij, zlasti Zveze komunistov Jugoslavije, lahko prispeva k temu, da bi v praksi uspešneje uresničevali tudi načelo o usklajevanju stališč med republikami in pokrajinami, ki v sedanjem

obdobju, namesto da bi delovalo integrativno, pogosto polarizira stališča in ustvarja nezadovoljstvo.

14. Vse do leta 1974 dalje je raziskovanje delegatskega sistema dokaj temeljito, vseobsežno in poglobljeno. Pri tem je zlasti pomembno, da je prišlo do aktivnega in ustvarjalnega sodelovanja med raziskovalci, znanstveniki ter družbenopolitično prakso pri proučevanju delovanja delegatskega skupščinskega sistema ter pri opredeljevanju kritičnih točk tega delovanja in iskanju poti za njihovo preseganje. Zlasti v Sloveniji je takšno sodelovanje prispevalo k zmanjševanju meskladja med preveč optimističnimi družbenopolitičnimi ocenami dosežkov delegatskega skupščinskega sistema in preveč pesimističnimi raziskovalnimi rezultati o uresničevanju ustavne zasnove delegatskega skupščinskega sistema. Takšno sodelovanje je mogoče zaradi dokaj realnega ocenjevanja delegatskega sistema v raziskovalnih poročilih, še zlasti, ker se njihovi avtorji ne spogledujejo z ostanki buržoaznega parlamentarnega sistema ter s tradicijami ljudskih odborov in poslancev, pa tudi zaradi dejstva, da spoznanja družbenopolitičnih organizacij in analize delegatskih skupščin izhajajo iz ugotovitve, da smo še zelo daleč od dosledne uresnitve z ustavo opredeljenega delegatskega skupščinskega sistema.

Kot slabost dosedanjega raziskovanja delegatskega skupščinskega sistema velja omeniti preveliko usmerjenost na javnomnenjske ankete kot pretežno metodo zbiranja empiričnih podatkov, pretežno usmeritev na spremljanje procedure sprejemanja delegatskih odločitev ter zanemarjanje družbenoekonomskih vidikov uresničevanja delegatskega skupščinskega sistema. Bodoče raziskovanje bo potrebno zato usmeriti tudi v poglobljeno analiziranje procesa in vsebine sprejemanja posameznih delegatskih odločitev ter v izpopolnjevanje metodologije zbiranja objektivnih podatkov in subjektivnih mnenj udeležencev delegatskega odločanja.

III. SKLEPNA MISEL

Delegatski sistem za skupščine družbenopolitičnih skupnosti v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja je izraz zavestne opredelitve družbenih sil, da je upravljanje družbe v rokah tistih, ki v njej delajo. Zgodovinska izkušnja zmagovitega narodnoosvobodilnega boja in vsa praksa delavskega samoupravljanja je dala podlago za nove prodore pri obvladovanju družbenega razvoja po samoupravno organiziranem združenem delavcu, ki prevzema ekonomsko in politično oblast čedalje bolj neposredno v svoje roke, državo spreminja v svoje orodje, družbenopolitične organizacije pa v spoznan del svoje lastne zavesti.

Znotraj delegatskega skupščinskega sistema so nedvomno še velike možnosti za učinkovitejše in racionalnejše delo ter zagotavljanje njegove prave delovne vsebine. Osnovne možnosti za uveljavljanje delegatskega sistema, odločilen položaj delovnega človeka in občana, za svoboden in

enakopraven razvoj vsakega naroda in narodnosti pa so na ekonomskem področju. Samoupravno organizirani delavec mora postati gospodar družbenega kapitala na podlagi svojega in družbenega dela v procesu zavestnega usmjerjanja družbe na temelju upoštevanja ekonomskih zakonitosti in odločilne vključenosti v mednarodno delitev dela tako na področju materialne kot duhovne ustvarjalnosti. Na ta način pa je tudi edino mogoče iskati in zagotavljati demokratično in učinkovito pot za premagovanje nakopičenih gospodarskih in družbenih problemov slovenske in jugoslovanske družbe sedaj in v prihodnje.

IGOR RAVNIKAR

Moralna kriza – gospodarska kriza

I

Nekoliko natančnejše številke o razsežnostih in teži zunanjih dolgov naše države (od hkratni hudi notranji nelikvidnosti) in s tem o obveznostih, ki bodo obremenjevale naše možnosti za gospodarski razvoj, denimo, tja do konca tega stoletja, so bile razgrnjene javnosti malo pred letošnjo glavno dopustniško sezono. Prve alarmantne, čeprav bolj površne informacije o resničnem stanju pa so začele uradno ali poluradno pronicati že prej, sočasno z zaostrovanjem zunanjetrgovinskih in deviznih režimov (to je predvsem s postopnim zmanjševanjem deleža razpolagalne pravice z deviznim prilivom od uvoza in njegovo koncentracijo zaradi ponovne redistribucije).

Vendar pozno, vsekakor prepozno, da bi lahko pod pritiskom razumnjšega dela jugoslovanske jasnosti anarhičen uvoz vsemogoče opreme in licenc in sploh zahodne tehnologije in znanja pravočasno zaustavili. Ta (kreditirani) uvoz je doživel svojo kulminacijo v zadnjem obdobju, nekako v letih 1976–1980, s tem da so se posojilni pogoji postopno z leti vse bolj poslabševali, odplačilni roki so se skrajševali, in obrestne mere so naraščale.

Ob, kot pravijo, »dokončni streznitvi«, je bila ta faza zadolževanja praktično že končana z znanim rezultatom – približno 20 milijard dolarjev. Delno treznjenje se je začelo seveda že veliko prej, njegove začetke smo zaznamovali ob prvih razpravah, ko je bilo treba nekatere zelo vplivne kroge v Jugoslaviji, ki so odločno zagovarjali tezo, da je sleherno načrtovanje letne stopnje rasti proizvodnje pod 6% absolutno nesprejemljivo, prepričevati o nasprotnem (žal jih je o tem prepričala šele neizprosnost stvarnost). V to »treznjenje« sodijo navsezadnje vsaj delno tudi odločitve o oblikovanju Kraigherjeve komisije in njeni rezultati itd.

Naša država, ki se je tako znašla v gornjem delu »top lestvice« svetovnih dolžnikov, je reagirala še kar optimistično. Odločno smo zavrnilo možnost za enostransko razglasitev moratorija, odrekli smo se tudi celovitega reprogramiranja dolgov in se začeli pogajati z zahodnim denarnim svetom o drugih »premostitvenih« rešitvah, ki naj bi preprečile

infarkt gospodarske reprodukcije, omogočile proizvodnjo za izvoz in sploh izpeljavo stabilizacijskih načrtov.

Pri tem smo doslej delno tudi uspevali (ena zadnjih rešitev so blagovna posojila, ki so jih odobrile zahodne banke, h katerim pa se bomo v tem sestavku še povrnili) in naša država trenutno nekako uspeva, seveda z velikimi težavami, vzdrževati načrtovano konstrukcijo ohranjanja relativne mednarodne likvidnosti.

II

Približno tak naj bi bil torej naš sedanji gospodarski položaj s tega zornega kota. Del jugoslovanske javnosti, ki ni ves čas pronicljiveje spremljal dogajanj in gibanj v našem gospodarstvu, je bil letos ob ekspoziciji predsednice jugoslovanske vlade v zvezni skupščini šokiran. Kako se je moglo to zgoditi? Kdo je za to odgovoren? itd.

Na ta pretresljiva vprašanja danes, kot kaže še nihče noče ali pa ne more dati odgovora. Že zato ne, ker je odgovor lahko samo večplasten, saj se tega pojva nikakor ne da pojasniti zgolj z gospodarskega vidika. Nemara bi to uspelo kakšni neobremenjeni »interdisciplinarni« skupini zgodovinarjev, psihologov, sociologov, tehnologov, politologov, pravnikov in ekonomistov. Odgovor, ki ga največkrat daje uradna politika, da smo pač »trošili več, kot smo naredili«, da smo »živelj s pomočjo tuje akumulacije, sedaj pa se moramo opreti na svoje moči«, bi nemara še nekaj časa zadovoljeval jugoslovanske množice, toda samo tako dolgo, dokler bodo – kot je nedavno tega cinično zapisal neki naš publicist – te množice še verjele krilatici (ki jo podpirajo tudi zdomci, ko so doma na dopustu), češ »da se nikjer na svetu ne živi s tako malo dela tako dobro kot pri nas«. Z nadaljnjim podanjem življenjske ravni in povečevanjem brezposlenosti bo sčasoma pač tudi te tolažbe konec. Dati bo skratka treba kakšne resnejše in izčrpnjše odgovore.

Nemara se bo komu zaradi povedanega zdelo presentljivo, toda naj vnaprej povem, da sodim med tiste bolj redke Jugoslovane, ki se jim naš gospodarski položaj, gledano v globalu, ne zdi ravno katastrofalen. Ne zgolj zategadelj, ker smo – kot ugotavljajo nekateri starejši revolucionarji – danes vendar neprimerno bogatejši, kot smo bili leta 1945 ali pa leta 1948, in ker smo v preteklosti preživeli in prebrodili še veliko hujše čase. Od pesimizma me odvrača bolj to, ker se mi zdi navkljub zelo razširjenemu malodušju ter pasivnosti pri mnogih delavcih in izobražencih in grozečim »belim stavkam« zaradi ozračja nezaupanja in negotovosti, da je v naši družbi in gospodarstvu med »navadnimi« delavci in tistimi, ki vodijo in odločajo o stvareh, vendar ogromno ljudi z zdravim razumom, naprednimi in vitalnimi idejami, z močno voljo in hotenjem po spreminjanju odnosov. Razvoj samoupravljanja, ki se je kljub vsej pretirani institucionalizaciji in formalizmu le močno usidrilo v zavesti ljudi, pa je ustvaril

dovolj demokratičnega prostora, v katerem lahko te napredne sile v boju s tistimi, ki se in ki se bodo zaradi ohranjanja svojih pridobljenih pozicij in privilegijev še dolgo krčevito upirali spremembam, naposled prodrejo s svojimi težnjami in zahtevami. Če govorimo, da »smo v gospodarski krizi«, menim, da je gospodarska kriza v pretežnem delu le viđen, otipljiv nasledek moralne krize, ki se je začela že veliko prej. Če bo gospodarska kriza pospešila razčiščevanje moralne krize, tem bolje.

Moralna kriza je sicer relativen pojem, razlaganjo si ga zelo različno, nenehno v nevarnosti, da se znajdemo v protislovnih trditvah. Zato bi bilo verjetno pravilneje govoriti o nekaterih prvinah take krize, ki pa očitno so. Kdor se želi z njimi spopasti, jih mora kar najbolje poznati in razumeti.

V nadaljevanju našega razmišljanja bomo ob razlagi posameznih pojavov to vsaj poskusili storiti.

Vsekakor je premalo dokazov, da je kritičen (ne pa še brezupen) položaj, v katerem je naše gospodarstvo, pretežno posledica neugodnih gibanj v svetovnem gospodarstvu, to je zunanjih vplivov. Če ta teza drži, ostane le še druga razlaga – da naprednim subjektivnim silam v družbenoekonomskih procesih, ki so potekali pod vplivom mnogih okoliščin (tudi objektivnih), ni uspelo dovolj odločno in pravočasno nasprotovati spontano nastalim težnjam, ki so s tem, da so se uveljavljale v vsakdanji praksi (njihovi »nosilci« pa na mnogih pomembnih točkah odločanja pridobili vse preveč moči) s svojim skupnim učinkovanjem močno vleklo in še vlečejo razvoj stran od ciljev, ki bi bili možni in dosegljivi.

Jugoslovansko gospodarstvo je namreč v vsakem primeru, pa naj bi bilo takšno ali drugačno, odvisno od svetovnih gospodarskih tokov. Recesija in padec konjunktura, naftne krize, podražitev kapitala in protekcionistični ukrepi bi v vsakem primeru depresivno vplivali na našo gospodarsko rast in stabilnost (enako, kot bo morebitna oživitve konjunktura svetovnega gospodarstva, ki se napoveduje, ublažila naše težave). In natanko toliko in nič več so gibanja v jugoslovanskem gospodarstvu odvisna od objektivnih zunanjih okoliščin. Prav nobene »objektivne zunanje okoliščine« pa niso silile jugoslovanske družbe, da dela na primer tole:

– Ko se gospodarstvo, ki ga v to sili izredno hiter tehnološki razvoj in s tem nujnost po doseganju večje učinkovitosti v konkurenčnem boju, čedalje bolj povezuje, – dezintegrira svoj gospodarski prostor na šest oz. osem več ali manj vase zaprtih, med seboj slabo povezanih in s tem neracionalno poslujočih nacionalnih oz. regionalnih gospodarstev. S tem med drugim tudi bistveno slabimo svojo pogajalsko pozicijo do naših močno povezanih in dobro organiziranih partnerjev (ki to našo slabost seveda izdatno izkoriščajo po načelu: deli in vladaj). Polkolonialna tržna in tehnološka odvisnost od razvitih držav (in multinacionalnih družb) je samo ena od posledic te razdrobljenosti in neenotnosti.

– Da ob tej dezintegraciji, ki je sama po sebi med drugim sicer opravičena z večnacionalno sestavo naše skupnosti in »zgodovinsko«

obarvanimi različnimi interesi posameznih njenih delov (različna stopnja razvitosti produkcijskih sil ipd.), ta družba ni izoblikovala močnejših (kohezijskih) mehanizmov, s katerimi bi se izražal in učinkovito uveljavljal skupen, enoten interes jugoslovanskega delavskega razreda in s katerimi bi mogla najbolje razvijati produkcijske faktorje v svojem prostoru in s tem ustvarjati tudi možnosti za enakopravnejše vključevanje v mednarodno delitev dela.

III

Obe omenjeni tezi, s katerima smo želeli opredeliti bistvene »subjektivne« vzroke za neoptimalen razvoj proizvodnih sil v jugoslovanski socialistični skupnosti in s tem za njen inferioren položaj v svetovnem gospodarstvu (slednja ugotovitev sicer žal res žali naša patriotična čustva, najbrž pa je ni treba posebej dokazovati), terjata nekatere razlage in ponazoritve.

V stilu uradniške malomeščansko-provincialne logike bo seveda avtor (zlasti zaradi druge teze) verjetno etiketiran kot zagovornik »unitarističnih teženj«. Pa še zameriti je to težko, saj zgodovinske izkušnje (npr. obdobji »dveh Aleskandrov«) opravičujejo našo nacionalno oz. republiško in pokrajinsko občutljivost (ki pa jo prav isti »uradniški« in »malomeščansko-provincialni« krogi še kako radi izkoriščajo za uveljavljanje svojih ambicij). Vprašajmo pa se, za kaj naj bi bile ogrožene samostojnost, svoboda in suverenost nacij, torej avnojska Jugoslavija, če se njihov delavski razred dogovori, da ne bo drobil svojih moči in med seboj mešetaril, ampak prav zaradi ohranitve svoje samostojnosti – z združevanjem zmožnosti ustvarjal tehnološko močno materialno bazo svojega razvoja.

Naposled bi rad opozoril še na dvojce: prvič, narodi (in narodnosti) Jugoslavije se menda vendar niso odločili ustanoviti skupne države (federacije) in živeti v njej zaradi svojih zgodovinsko obarvanih različnih interesov, ampak verjetno zaradi skupnih interesov, to je, da bi v sožitju v skupni državi lažje varovali svojo svobodo in samostojnost in z združenimi močmi čimbolje razvijali svoje gmotne in duhovne zmožnosti; in drugič, če bi obravnavali ves ta sklop vprašanj predvsem z razrednega vidika (če že govorimo o moralni krizi neke socialistične družbe, potem je izgubljanje tega vidika nemara njena glavna prвина), bi (presenečeno) ugotovili, da stvarni interesi delavskega razreda po teritorijih in nacionalnih skupnostih na ozemlju Jugoslavije vendar niti niso tako hudo različni (ob vsej zgodovinski različnosti dosežene stopnje kulturnega, socialnega in gospodarskega razvoja), kot nas o tem že vsaj kakšni dve desetletji prepričujejo nekateri. Če so razlike v konkretnih interesih, se je to zgodilo tudi zato, ker so bili umetno vsiljeni različni pogoji; toda to ni delavčev avtentični interes.

Delavčev (pa naj bo iz Kranja, Tetova ali Pančeva) avtentični razredni interes je, da se mu ne (ali vsaj čimmanj) razvrednosi njegovo delo. Razvrednoti pa mu ga bodisi njegova »nadgradnja« (že s svojo pretirano razreščenostjo, to je porabo, še bolj pa s slabimi organizacijskimi in poslovnimi prijemi in odločitvami, to je z nesposobnostjo in neodgovornostjo), bodisi nekonsistentna ali zgrešena gospodarska politika »njegove« ali širše družbenopolitične skupnosti. Stagnacije oz. celo padanja storilnosti v jugoslovanskem gospodarstvu v zadnjih letih ni povzročilo pomanjkanje delavčevega veselja do dela, ampak razvrednotenje dela z zgrešenimi naložbami, z ustvarjanjem zaprtih regionalnih (ali »nacionalnih«) trgov in – kot direktno posledico – trganjem reprodukcijskih tokov med sicer neogibno soodvisnimi subjekti v jugoslovanskem gospodarskem prostoru. In to največkrat pod pretvezo nekakšnih posebnih republiških, pokrajinskih ali celo občinskih interesov!

Posebej se pri tem vsiljuje vprašanje, kako je z upravljanjem skupnih zadev v federaciji. V zadnjih letih so jugoslovanski novinarji z vseh koncev in vsevprek začeli udrihati po zvezni vladi ter njeni in preostali administraciji. Zlasti ob skupščinskih razpravah. Obtožujejo jo birokratskega vedenja, denimo neekspeditivnosti, zavlačevanja zadev, uredniške uzurpacije oblasti, papirnatega zapletanja zadev, počasnosti, nemarnosti, nesposobnosti in drugih grdobj. (Še posebna poslastica mora biti za pogumnejše novinarje Veselin Djuranović, ki je slučajno predsedoval zveznemu izvršnemu svetu v obdobju, ko je bilo uvožene največ tehnologije z zahodnimi posojili, ko so se najbolj nakopičili naši dolgovi v konvertibilnih valutah.)

Gospodarstveniki (iz vseh republik in pokrajin) pa ji še posebej zamerijo, da nikoli ni sposobna pravočasno naravnati gospodarskega instrumentarija za naslednje leto in ga sporočiti združenemu delu, da bi lahko vedelo, v kakšnih razmerah bo poslovalo, pod kakšnimi pogoji naj sklepa pogodbe in kako naj sploh načrtuje. »Dajte nam že enkrat trden in jasen instrumentarij! Najpozneje oktobra (ali pa vsaj do konca leta) hočemo zvedeti, s kolikšnim odstotkom deviznega priliva bomo lahko razpolagali, saj sicer ne moremo sklepati izvoznih in uvoznih poslov, še manj pa samoupravnih sporazumov o razporejanju ostanka deviz v reprodukcijski verigi!« Taki in podobni vzkliki se že leta kot refren ponavljajo v delegatskih klopih in ob razpravah poslovodnih ljudi v gospodarskih zbornicah, in to zelo upravičeno.

Gotovo je res, da zvezna administracija rada strelja kozle in da se včasih vede neresno. To velja tudi za resorje, ki so odgovorni vladi sedanjega mandata. Vtis je, kot da ponekod nimajo razjasnenih osnovnih pojmov o pristojnostih in postopkih. Primerov za to bi lahko našli ničkoliko, od zmešnjav, ki so nastale s turističnimi čeki, postopkov pri odobravanju zamrznjenih cen pa do odločitev o razporejanju deviz ali pa najemanju blagovnih posojil itd. V teh resnih časih je sicer neresno vedenje težko opravičiti, vendar pa so kritike na njihov rovaš poleg tega,

da ostajajo brez slehernih posledic, da so bob ob steno, v bistvu naivne. Vzroki za tako njeno vedenje so namreč globlji.

IV

Tudi sama administracija se v danih razmerah in ob (počasnem in večkrat precej neučinkovitem) medrepubliškem dogovarjanju ter nekonstistentnem samoupravnem sporazumevanju med gospodarskimi subjekti vrti v začaranem krogu nujnosti in kompromisov. Ker v teh mehanizmih glede esencialnih razvojnih in sistemskih dilem največkrat ni rešitev in odločitev, ki bi bile objektivno spoznan najboljši jugoslovanski interes z vidika celovite narodnogospodarske ocene (ker ti mehanizmi niti niso tako naravnani, da bi se optimalnost ocenjevala v narodnogospodarskem smislu, ampak se pomika na mikronivoje), sta tudi vlada in uprava (ki pa sta v končni posledici stvarno odgovorni, da se gibanja in razmerja izbilansirajo, da bi lahko življenje potekalo kolikor toliko normalno) v takem položaju, da uporabljata kar najbolj preprosto logiko: sistem vam daje vso možnost, da uredite stvari samoupravno – če se boste ustrezno dogovorili in sporazumeli, je prav, potem bo tako obveljalo, če pa ne, bomo (v skladu s pooblastili) stvari vzeli v svoje roke.

To »jemanje v svoje roke« poteka potem, ko se grožnja realizira (ker se dezintegrirano združeno delo ne more tako hitro samoupravno sporazumeti), kot centralizacija pogojev gospodarjenja (to je pač imanentno vsaki administraciji) in enosmernih na vse subjekte – krive in nedolžne – enako delujočih ukrepov. Prav pri tem pa nastane hkrati prizorišče neusmiljenega spopadanja dveh zasnov: med tistimi, ki vidijo možnost za napredek v krepitvi odgovornosti samoupravnih subjektov, da se na enotnem jugoslovanskem trgu s svobodnim in resnično samoupravnim medsebojnim povezovanjem (ter združevanjem in usmerjanjem akumulacije) uveljavijo s svojo produktivnostjo, kvaliteto, pobudo in prodornostjo in da tako spreminjajo gospodarsko strukturo optimalno – ter med tistimi, ki pač ne vidijo svojih eksistenčnih rešitev drugje kot v ohranjanju statusa quo v obstoječi strukturi, nastali kot posledica nepovezanega razporejanja akumulacije več ali manj z voluntarističnimi odločitvami raznih »centrov moči«. In to ne samo mimo samoupravljanja, ampak zelo pogosto celo mimo strokovne odgovornosti. Pri tem je pomembno še to, da so se mnogi načrti, ki temeljijo na neodgovorni uporabi tuje akumulacije, realizirali brez skupno dogovorjene strategije tehnološkega razvoja, ki bi objektivizirala merila za izbor najboljše tehnologije (z razvijanjem lastnih raziskovalnih zmožnosti) in uravnavala (usklajevala) naložbe v optimalno strukturo. In seveda brez trdnega dogovora med republikami in pokrajinama o tem, kdo vse in kako bo vračal posojila za te naložbe – zlasti tista iz »tuje akumulacije«. Zavlačevanje doseganja teh dogovorov v preteklem obdobju je bilo torej očitno objektivno v interesu teh »centrov moči«, da so lahko izkoristili sistemsko praznino.

Status quo obstoječe neracionalne in neoptimalne produkcijske strukture se da najzanesljiveje ohraniti tako, da se (z raznimi metodami manipuliranja) kar najbolj zavlačuje in mrtviči samoupravno dogovarjanje in sporazumevanje združenega dela o gospodarskih pogojih ter razporejanja akumulacije in deviznega priliva, potem pa se zmagovito razglasi »edina« možna rešitev: vse močnejša upravna koncentracija in redistribucija, s katero se potem »socializirajo« vse naložbene napake, neodgovorno brezglavo zadolževanje (pri domačih bankah in v tujini) in kontinuirano vzdržuje in sanira nerentabilna produkcija.

V

Kdo je objektivno eksistenčno zainteresiran za prevladovanje te slednje rešitve, najbrž ni treba pojasnjevati. Zanimiv pa bi bil odgovor na vprašanje, kolikšno je danes stvarno razmerje moči med opisanimi težnjama. Če sodimo zgolj po statističnih podatkih, je številčna moč vsekakor na strani sil, ki so za status quo, kar je tudi relevantna prvina naše moralne krize. Razen tega opletajo z zelo pomembnim argumentom: kaj bo z delavskim razredom nerentabilnih tovarn, če bi začeli z njihovo radikalno likvidacijo (ko je brezposelnost že sedaj na skrajno nevarni meji). Toda – »obrovski sindrom« ima tudi svojo poučno in koristno plat: da je namreč velikokrat ceneje »socializacijo« naložbenih in poslovnih napak (pri katerih delavci največkrat niso nič imeli) obrniti zares k prizadetemu delavskemu razredu (med brezposelnostjo zagotoviti delavcem iz opuščene tovarne sredstva za življenje in pospešeno iskati nova delovna mesta) kot pa k »reševanju« tvorcev zgrešenih projektov (to je njihovega »ugleda« in moči), z nenehnim pokrivanjem konstantno in brezupno ponavljajočih se izgub, ki izvirajo iz teh projektov.

VI

Preden sklenemo ta razmišljanja o usodi naše družbe zaradi nakopičenih dolgov tujini in ob nezavidljivih možnostih za kakšen skorajšen izhod iz tega položaja, si za ponazoritev opisanih pojavov na hitro oglejmo še primer iz sveže gospodarske prakse.

Ob kritičnem pomanjkanju surovin in materialov za kontinuirano proizvodnjo so še kako dobrodošla injekcija za ublažitev reprodukcijskih težav blagovna posojila, ki nam jih je odobril zahodni bančni svet, kljub temu pa jih naša industrija precej obotavljivo najema. (Tako kreditirano blago je seveda namenjeno zgolj vgrajevanju v izdelke, namenjene izvozu na konvertibilne trge). Razloga sta predvsem dva, vsak je po svoje zgovoren. Prvi, splošni, so že sami predpisani postopki pri carinjenju, ki tipično odsevajo splošno filozofijo naših upravnih organov: ker nas bodo tako vsi poskušali opehariti – v našem konkretnem primeru prodati te

izdelke doma ali na klirinške trge – se je pač treba pri predpisovanju postopkov skrajno zavarovati. To »zavarovanje« družbenega interesa pa potem izpeljejo tako nelogično, zapleteno in nerodno, da mnogim zelo upravičenim interesentom praktično sploh onemogočijo izkoristiti ponujeno ugodnost. Absurdna in žalostna posledica take filozofije je, da se nazadnje še najhitreje izmotajo iz takih zank prav tisti, ki ob slehernem novem predpisu res refleksno in izkušeno razmišljajo najprej o tem, kako bodo politiko izigrali.

Drugi vzrok, da peša najemanje teh posojil, pa je pomembnejši: prav njihova stroga namembnost in jasna identifikacija subjekta, ki bo moral posojilo v dokaj kratkem roku neogibno vrniti, sta povzročili med temi subjekti veliko previdnost. To pa je v primerjavi s prakso preteklih obdobij novost, ki pove, da se je pri vedenju in odgovornosti vsaj na tem področju nekaj spremenilo. Občutek odgovornosti za vračanje posojil doslej res ni bil značilen za poslovanje velikega dela jugoslovanskega gospodarstva. Zelo dolgo je trajalo, da se je začelo pravilo – da mora biti tisti, ki se zadolžuje, sposoben z izvozom plačati dolgove – tudi dejansko uveljavljati v naši uradni doktrini.

Položaj Jugoslavije, ki se je ujela v mrežo mednarodne zadolženosti, res ni prav nič rožnat. Pri tem pa nemara ni toliko zaskrbljujoče samo to, da ne bi mogli vzdržati teh bremen. Podatki zadnjih mesecev kažejo, da nekako le, kot smo rekli v začetku, izpolnjujemo obveznosti. Hujša težava je ta, da so številke, ki označujejo možen priliv od izvoza, potrebna sredstva za uvoz, sredstva za odplačilo letnih obrokov tujih posojil in potem sredstva za izplačilo spodbud in še denar za pokrivanje tečajnih razlik (ki nastajajo ob vodenju nujne politike realnega prilagajanja vrednosti dinarja vodilnim tujim valutam), izgub v gospodarskih subjektih in družbene režije, že same po sebi komaj izidejo. Nikakor pa se – kakorkoli jih obračaš in seštevaš – ne izidejo tako, da bi še kaj ostalo za nadaljnjo modernizacijo industrije. Ta pa je eden pravih pogojev, da se vsaj naslednja generacija jugoslovanskih državljanov izkoplje iz gospodarske krize in odvisnosti. Vsaj ob taki organiziranosti jugoslovanskega gospodarstva in takih načinov upravljanja njenih zadev, kot vladajo še danes (in ki smo jih nekaj v tem sestavku omenili), za to ni nobenih možnosti.

Vse to pa lahko tudi pomeni, da imajo tiste napredne sile v naši družbi, ki stremijo k odločnejšim (četudi za nekatere bolečim) preobratom v odnosih in ravnanjih, v tem moralnem boju le neki pomemben adut: neizprosno stvarnost, ki danes že celo najbolj trdovratne počasi prepričuje, da tako delati kot smo delali doslej, absolutno ni več mogoče. So že tudi prva znamenja, da začenjajo malce popuščati...

Ljubljana, v začetku septembra 1983

Socialna politika v primežu stabilizacije

V težjih časih vedno naraste zanimanje za socialna vprašanja. Zato je razumljivo, da o socialni politiki že zlepa ni bilo toliko razprav kot v zadnjih letih. Razumljivo je pa tudi, da so mnenja in ocene o tem, kakšna naša socialna politika je, in kakšna naj bi bila, zelo različne in celo protislovne.

Čvrsta usmeritev, ki je nekakšna temeljna ideja sprejetih planskih aktov, potrjena tudi na 3. konferenci slovenskih sindikatov o socialni politiki in še v vrsti kasnejših političnih dokumentov, je, da se socialne pravice sicer ne bodo povečevale, pa tudi ne zmanjševale. Rečeno je bilo, da bo sredstev manj, da pa bo doseženi socialni standard ohranjen. Z bolj usklajenimi in poenotenimi merili, z racionalizacijo programov, z boljšo organizacijo in z aktiviranjem notranjih rezerv naj bi dosegli večje učinke z manjšimi sredstvi.

Od tedaj, ko smo sprejeli planske akte, nas je vsako leto doletel nov stabilizacijski paket, katerega moto je bil »zmanjšati porabo«, posledica pa zmanjšanje sredstev za uresničevanje socialnopolitičnih programov. Noben pa v javnosti ni zbudil tolikšnega odmeva kot najnovejši, letošnji. To je razumljivo, saj je poleg že običajnih varčevalnih namer prinesel tudi vrsto omejitev in prispevkov za uporabnike. To pa je povzročilo, da se je začelo glasno postavljati vprašanja, o katerih se je doslej bolj šepetalo: Ali so postavljeni planski cilji dosegljivi? Ali se socialne pravice res ne bodo zmanjševale?

Predno poskušam odgovoriti na vse to, bi po mojem, veljalo opozoriti na tri zadeve. Prvič, kazanje s prstom na preveliko skupno porabo, kamor po ekonomskih projekcijah sodi tudi dobršen del izdatkov s področja socialne politike kot na enega izmed poglavitnih krivcev za naš težavni položaj (češ, preveč smo trošili), je po mojem mnenju precej približno in ne vedno pravično. Tudi med ekonomisti ni popolnega soglasja glede tega, kolikšen delež je na določenem sektorju ustrezen, kolikšen pa prevelik. Stabilizacijski separat o temeljih in okvirih dolgoročne socialne politike ocenjuje, da delež te porabe v skupne n družbenem proizvodu ni pretiran, kar bi lahko sodili tudi po mednarodnih primerjavah. Druga plat resnice je seveda, da zaradi vračanja posojil v tem srednjeročnem obdobju ne bomo imeli na razpolago celotnega družbenega proizvoda, in da je zato »manj potrošiti« nujnost – pa ne zato, ker smo razmetavali, pač pa zato, ker enostavno nimamo. Vendarle pa je treba vedeti, da »razbremenitev gospodarstva« ni stvar dobre volje samoupravnih interesnih skupnosti, kot se pogosto poenostavljeno prikazuje v sredstvih javnega obveščanja,

pač pa palica z dvema konci: na enem delavce »razbremenjujemo« prispevkov, na drugem pa jih »razbremenjujemo« – če že ne pravic, pa vsaj kvalitete teh pravic.

Drugič, dosedanja stabilizacijska prizadevanja na področju skupne porabe – ni res, da jih ni bilo – so bila sprejeta precej neopazno, zadnji paket ukrepov pa je naletel na glasno ogorčenje. Odgovor je preprost: večina tega, s čimer se je doslej zmanjševala poraba na tem področju, je predvsem prizadela izvajalce, medtem ko sedanji ukrepi, na kratko rečeno, občutno posegajo tudi v žep in pravice uporabnikov. Povečanje prispevkov uporabnikov v zdravstvu, povišanje cen oskrbe v vrtcih, uvajanje prispevkov staršev pri šolanju, pa ukinjanje nekaterih programov in ponekod celo zmogljivosti – vse to je seveda lahko vprašljivo iz številnih zornih kotov. Toda zmanjševati sredstva in zahtevati enak obseg in enako kvaliteto pravic in programov, to je neizvedljivo.

Seveda so upravičeni tudi očitki, da so nekatere dejavnosti organizirane neracionalno, da se storitve in programi podvajajo, da jih spremlja prevelika in neučinkovita organiziranost itd. Nedvomno so v organiziranosti, tesnejši povezanosti združenega dela na tem področju, pa v učinkovitejših metodah dela, v zmanjšanju režije in administracije tudi na tem področju še rezerve. Toda celo, če ne upoštevamo, da nobena dejavnost ne dela vedno stoodstotno, brez zastojev, brez »škarta« in »nusproduktov« – in da torej tudi od zdravstva, šolstva, otroškega varstva tega ni mogoče terjati, te rezerve niso tako velike in jih ni mogoče izrabiti tako hitro, da bi brez vsake škode lahko nadomestili izredno hitro zmanjševanje deleža sredstev.

Kar se tiče »klasičnega« dela socialne politike, denarnih prejemkov iz naslova socialnih pravic, pa menim, da tu ni več rezerv. Število prejemnikov se je kar krepko zmanjšalo, višine nekaterih denarnih pomoči – npr. v socialnem skrbstvu – so na spodnji možni meji; uveljavilo se je načelo upoštevanja in preverjanja vseh dohodkov, postopno se uveljavlja tudi usmeritev, naj bi, posebej kadar gre za otroke, dajali manj v denarju, pa več v obliki neposrednih storitev in programov, kot so prehrana, varstvo, vzgoja. Seveda se glede tega še marsikaj in marsikje dá storiti bolje, vendar pa ne z manj sredstvi.

Se pravi, kakorkoli obračamo stvari, je treba kar odkrito povedati, da zgolj z notranjimi premiki ne bo več povsod možno krpiti kraja s krajem. Tisti, ki to zmoremo, bomo morali poseči tudi v svoj žep. Programi, ki so glede na temeljne družbene cilje in usmeritve manj bistveni, bodo manjši.

In tretjič, reakcije na predložene stabilizacijske programe so jasno pokazale, da samoupravni odnosi v samoupravnih interesnih skupnostih v resnici še krepko zaostajajo za deklaracijami. Predloge ukrepov so pripravile strokovne službe in drži, da večinoma niso bile sad samoupravnega dogovora med izvajalci in uporabniki. Drži pa tudi, da se na tak način stvari velikokrat pripravljajo; kadar lahko strokovne službe predlagajo kaj prijetnega, pa smo seveda to mirno pripravljene posvojiti kot samou-

pravno. Ne gre kritizirati strokovnih služb zato, ker so predlagale, kritizirati pa jih velja zato, ker so štedile s papirjem v nepravem času, ker ob ukrepih niso bile pojasnjene posledice, ker ni bilo alternativnih predlogov.

Spet se je pokazalo, kako zelo nujen je v samoupravnem delovanju »ljudski«, razumljiv jezik. Kako naj se delegati dogovarjajo o nečem, kar je tako strokovno zavito, da razen peščici strokovnih delavcev ni nikomur razumljivo? Predvsem pa se je pokazalo, da je samoupravne odnose nujno razvijati. To pa ne pomeni predvsem tega, da delegati uporabnikov in izvajalcev v skupščini določene samoupravne interesne skupnosti sprejmejo enak sklep. Pomenilo naj bi predvsem, da sta socialni program in organizacija, ki ga izvaja, oblikovana tako, da ju ljudje čutijo kot »svoja«. Fraza? Konec koncev smo v prvih povojnih letih, ko na marsikaterem področju ni bilo ne denarja ne zmogljivosti, ne strokovnjakov, naredili ogromno tako, da so vsi pljunili v roke in poprijeli tam, kjer je bilo treba. In vsi priznavajo, da je bila tedanja »sociala« kljub zelo pičlim sredstvom vsebinsko bogata. In dejstvo je, da celo v veliko bogatejši zahodni Evropi socialno službo, vrtec, osnovno šolo marsikje organizirajo tako, da starši, uporabniki in uslužbenci marsikaj skupaj napravijo in to kar konkretno in praktično: prepleskajo učilnice, pomijejo šipe, oskrbujejo vrt, skupaj in zastonj opravijo lep del »svobodnih« aktivnosti. Naše organizacije i najo vse to všteto v normativih in kriterijih, po katerih so plačane, za vse skupaj pa je premalo denarja in so zato slabo plačane. V boljših letih smo se kar nekako navadili, da večje pravice, boljše programe, raznovrstnejše storitve kar terjamo od nekod zgoraj; od države, od družbe ali pa kar od samoupravne skupnosti. In ker »zgoraj« nenadoma ni več sredstev, nastaja občutek nemoči in pesimizma, ki se je začel naseljevati tudi na to področje.

Tu je po mojem mnenju tudi vsaj del odgovora na vprašanje, ali se bodo socialne pravice zmanjšale. Z vidika čisto planerskih razmerij je odgovor kajpak jasen: vseh dosedanjih programov in pravic v dosedanjem obsegu in na dosedanji način ne bo mogoče ohraniti. Toda: če se bomo znali dogovoriti, da vsak po svoje nekaj prispevamo – ali v obliki participacije, kadar zmoremo, ali v obliki delavnega prispevka, ali pa tako, da se odrečemo čemu, kar ni nujno – socialna varnost te družbe ne bo ogrožena. Največja socialna pravica je vendar ta, da odločaš in soodločaš; mislim, da je to tisto, čemur se v socialni politiki nikakor in v nobenih razmerah ne smemo odpovedati.

Ali se v kvantiteti družboslovne literature skriva kvaliteta?

Naj v uvodu predstavim podatke, ki so – gledano iz vidika proizvodnje jugoslovanske znanstvenostrokovne knjige osupljivi.

Strukturni deleži (v odstotkih) družboslovnih, naravoslovnih in znanstveno-aplikativnih izdaj (po UDK klasifikaciji¹) v nekaterih zahodno in vzhodnoevropskih državah leta 1980:²

	Družbene vede	Čiste znanosti	Aplikativne znanosti
	% od vseh izdanih naslovov		
Avstrija	24	13	18
Belgija	16	7	12
Danska	18	8	23
Finska	27	11	23
Francija	10	5	12
Bolgarija	30	5	26
Čehoslovaška	16	10	31
Madžarska	24	9	28
Poljska	20	8	32
ZSSR	25	9	10
Jugoslavija	36	3	16

Jugoslavija izstopa »na prvi pogled« – ne le zaradi izredno visokega deleža izdanih del s področja družbenih ved, ampak tudi zaradi nesorazmerno nizkega deleža izdanih del drugih znanstvenih področij. Še bolj presenetljiv je podatek o nakladi; primerjali ga bomo s podatki iz vzhodnoevropskih držav, v katerih so razlike med družboslovnimi in drugimi znanstvenimi knjigami v povprečju večje.

Očitno je, da čehoslovaška, madžarska in poljska družboslovna literatura ne izhaja v visokih nakladah, in da se razlike med družbenimi in

¹ Po mednarodni univerzalni decimalni klasifikaciji področje 3 – družbene vede – obsega naslednja podpodročja: socialna vprašanja, sociografija, demografija, sociologija, statistika, politika, gospodarstvo, gospodarske vede, pravo, javna uprava, vojaške veščine, vojaške znanosti, socialno skrbstvo in varstvo, socialna gibanja, zavarovalstvo, vzgoja, šolstvo, izobraževanje, pouk, oblikovanje prostega časa, metrologija, mere in uteži, etnologija, etnografija, nravi, šege, ljudsko življenje, folklor.

² Podatki po Statistical Yearbook, UNESCO, 1982.

	Družbene vede	Čiste znanosti	Aplikativne znanosti
	% od vseh izdanih izvodov		
Bolgarija	20	5	9
Čehoslovaška	17	9	14
Madžarska	13	10	11
Poljska	9	9	13
ZSSR	33	2	12
Jugoslavija	51	1	9

drugimi znanstvenostrokovnimi knjigami manjšajo v primeru, ko jih določamo s številom izdanih izvodov. To ne velja za Bolgarijo, še manj za ZSSR, pri Jugoslaviji pa je prav obratno: več kot polovica vseh izdanih knjig v letu 1980 je bila s področja družbenih ved, le en odstotek vseh izdanih izvodov s področja naravoslovnih in devet odstotkov s področja aplikativnih ved.

Tudi v primerjavi z državami v razvoju je delež družboslovnih knjig (od celotne letne proizvodnje knjig) v Jugoslaviji najvišji, delež naravoslovja in aplikativno-znanstvenih knjig pa relativno nizek. Sklepali bi lahko, da jugoslovansko založništvo še posebej pestijo težave, značilne za tretji svet, kjer obstaja akutna potreba po tehničnih, aplikativnih, znanstvenih knjigah, iz političnih razlogov pa se izdaja predvsem družboslovne knjige (po Escarpitu³).

Z visokim deležem družboslovja v jugoslovanski knjižni proizvodnji se ni nihče posebej ukvarjal; nekateri so si ga šteli v čast, ker gre pač za družbeno prednostno in subvencionirano literaturo; tisti bolj »kritični«, med njimi številni družboslovci (ki se ob vsakodnevem delu srečujejo s pomanjkanjem potrebne literature), pa so za visok odstotek družboslovja krivili ti. družboslovno-politično »šund« literaturo oziroma družboslovno beletristiko.

Nekoliko natančneje smo si podatek o obsegu družboslovne literature ogledali lansko leto, ko smo za potrebe raziskovalnega projekta »Družbeno-ekonomski položaj slovenske knjige«⁴ prešteli slovenske knjige. Vse slovenske knjige, ki so izšle v letu 1981, s no »uredili« po dveh klasifikacijah: mednarodni UDK klasifikaciji (enaki kot v zgornjih primerih) in po klasifikaciji Kulturne skupnosti Slovenije.⁵ Analiza podatkov je dala nekaj rezultatov, ki so neposredno povezani s predmetom naše razprave.

³ Escarpit Robert in Ronald Barker (ed): *The Book Hunger*. UNESCO, 1973.

⁴ Poročilo o knjižni proizvodnji občasnih založnikov in celotni slovenski knjižni proizvodnji v letu 1981. *Studije in gradiva* (15/1983) Kulturne skupnosti Slovenije.

⁵ V klasifikaciji Kulturne skupnosti so ob vsebinskih poudarjene tudi oblikovne značilnosti knjig.

Z uporabo enake klasifikacije (UDK) pri istem viru podatkov⁶ smo dobili podatke, ki se razlikujejo od tistih, ki jih Bibliografski inštitut objavlja v statističnih letopisih (jugoslovanskih in UNESCO-vih). Razlika, ki nas je najbolj presenetila, je v deležih knjig s področja družbenih ved: po podatkih Bibliografskega inštituta je teh knjig približno ena tretjina od vseh izdanih v letu 1981, po podatkih iz naše raziskave pa za deset odstotkov manj. Ko smo izključili možne napake pri obdelavi podatkov, smo v bibliografski službi NUK povprašali, kako bi lahko prišlo do teh razlik. Povedali so naslednje: po mednarodnem dogovoru se v družbene vede uvršča osnovnošolske učbenike in učbenike s področja družbenih ved; ne glede na to opremljajo v NUK vse učbenike iz drugih strok tudi z oznako za družbene vede oziroma pouk, šolstvo, izobraževanje (imajo dve oznaki), tako da lahko Bibliografski inštitut uvrsti v področje družbenih ved tudi učbenike iz drugih strok.⁷

Takšna razlaga deloma pojasnjuje presenetljiv obseg družboslovne literature in pretirano nizek delež druge znanstvene literature, o čemer je bil govor v uvodu. »Zgodba« o učbenikih opozarja tudi na pomembno dejstvo, da področja »družbene vede« po UDK klasifikaciji ne moremo preprosto enačiti z znanstveno-strokovno družboslovno literaturo.

Četudi ne bi pri razvrščanju učbenikov prihajalo do nikakršnih zamenjav in napak, so po mednarodni konvenciji vsi osnovnošolski učbeniki knjige s področja družbenih ved; v podpodročje »politika« so, npr., upravičeno uvrščene vse politične razprave; v podpodročje »gospodarstvo«, »socialno varstvo in skrbstvo« ter »zavarovalstvo« pa verjetno kaj družboslovnim znanostim še bolj tujega. Med »nedružboslovnimi« knjigami na področju družbenih ved po UDK klasifikaciji so učbeniki najpomembnejši; s klasifikacijo Kulturne skupnosti smo namreč prišli do podatka, da je v letu 1981 proizvodnja učbenikov obsegala več kot tretjino (33 odst.) slovenske knjižne proizvodnje.

Če odštejemo učbenike in dela o NOB, lahko ocenimo produkcijo slovenskih družboslovnih knjig v letu 1981 na dobre 4 odstotke vseh izdanih knjig. Očitno je, da s korekcijo večjih napak in z grobo vsebinsko selekcijo osupljivi fond družboslovnih knjig kopni.

Vprašanju, »kaj je družboslovna literatura« in »koliko je te literature«, se je pričelo namenjati nekoliko več pozornosti po objavi gradiva, ki ga je pripravil Republiški komite za kulturo.⁸ V tem gradivu je kot dokaz za vsebinsko kvaliteto letne slovenske knjižne bere naveden podatek (Bibliografskega inštituta) o visokem deležu družboslovnih knjig v slovenski letni knjižni produkciji (ena tretjina izdanih knjig je družboslov-

⁶ V dokumentaciji bibliografske službe NUK za vsako izdano knjigo obstaja kartica z različnimi podatki in UDK klasifikacijo; te kartice pošilja NUK Bibliografskemu inštitutu v Beogradu in te kartice smo posneli za našo raziskavo.

⁷ Tega še nismo preverili na »licu mesta«, vendar je znana diskusija na seji Marksističnega centra CK ZK Srbije leta 1979, kjer je J. Janičević opozoril na enako napako. Vir: magnetofonske beleške sa sednice Marksističnega centra, 14/12-1979.

⁸ M. Bratec: Družbeno-gospodarski položaj knjige, Književni listi, 5. in 12. maja 1983.

nih). Da je logika takšnega dokaza zmotna, nas pouči razmislek v uvodu, da pa so možne metodološke zmote, je razvidno iz nadaljevanja.⁹ Dejstvo, da komite vztraja pri svojih prvotnih ugotovitvah, je zaskrbljujoče iz več razlogov: v javnosti se ohranja videz, da je literatura, zbrana v področju »družbene vede«, identična z znanstveno strokovno družboslovno literaturo; takšno enačenje pa ne le vrednostno degradira družboslovje, temveč ga tudi materialno ogroža. Upoštevati je namreč treba, da razprava o kvantiteti in kvaliteti družboslovne literature poteka v določenem družbenem ozračju, za katerega so značilni zmanjševanje sredstev za družbene dejavnosti, politični pritiski na znanost in šolstvo, zapiranje mej, ki je za razvoj znanosti lahko katastrofalno, če ne drugače, že zaradi omejenega pretoka knjig in informacij, ipd. Tisti, ki poznajo programe slovenskih založb, in tisti, ki znanstveno-strokovno literaturo vsakodnevno uporabljamo, vemo, da je pri nas pomanjkanje takšne literature trajno, in da bi vsako omejevanje »tistega malo«, kar že imamo, neposredno blokiralo družboslovne znanosti.

Ker so takšna in podobna razmišljanja burila slovensko javnost, je Marksistični center pri CK ZKS organiziral sestanek sekcije za marksistično publicistiko in sekcije za kulturo, na katerem so bili sprejeti naslednji sklepi:

– »Pojem družbenih ved, ki se pojavlja v sistemu UDK, ne more pokrivati tistega pojma družbenih ved oz. družboslovja, ki nastopa v našem znanstveno raziskovalnem in pedagoškem procesu«.

– »Sistem UDK nima in tudi ne more imeti naloge, da bi omogočal ocenjevanje kvalitete knjižne produkcije« in, da so »v ta namen gotovo potrebni drugačni kriteriji«.

– Komite za kulturo je bil zadolžen za to, da pripravi in objavi »razlago večkrat omenjenih ca. 30 odstotkov knjig s področja družbenih ved«.¹⁰

Komite je nalogo opravil, vendar je treba opozoriti na to, da je objavil¹¹ pomanjkljivo strukturo – 30 odstotkov družboslovnih knjig, nikakor pa ne razlage te strukture. Pomanjkljivo smo pristavili zato, ker iz strukturiranih štirih od devetih podpodročij družbenih ved nikakor ni razvidno, katere od družboslovnih knjig bi lahko uvrščali med znanstvene knjige. Tako tudi po tej interpretaciji »družboslovne vede« ostajajo v UDK klasifikaciji rezidualno področje, tj. področje, v katerega se uvršča knjige, ki ne spadajo nikamor drugam.

Da je mogoče UDK klasifikacijo posodobiti in prirediti tudi za znanstveno literaturo, dokazuje njena uporaba v UNESCO-vem letopisu (ni, npr., govora o politiki, temveč o političnih vedah).

⁹ O tem je bilo natančneje govora tudi v prispevku D. Podmenik: Kje izhajajo slovenske knjige in kakšna je njihova vsebina? Književni listi, 2. junij 1983.

¹⁰ Citati iz Sporočila s skupnega sestanka sekcije za marksistično publicistiko in sekcijo za kulturo pri MC CK ZKS, 24/6-1983.

¹¹ Republiški komite za kulturo: Kaj vse je v družbenih vedah po sistemu UDK? Književni listi, 11. avgust 1983.

Ker smo prispevek pričeli z mednarodnimi primerjavami, ga bomo tako tudi končali: primerjali bomo podatek o številu naslovov s podpodročja »sociologija, statistika«, ki je najbolj »čisto« znanstveno podpodročje družbenih ved po UDK klasifikaciji.

Število socioloških in statističnih izdaj leta 1980 v Jugoslaviji in nekaterih manjših vzhodno in zahodnoevropskih državah:

Avstrija	201	Bolgarija	135
Finska	209	Madžarska	166
Danska	166	Romunija	394
Švica	361	Jugoslavija	65

Poseben komentar k tem podatkom ni potreben.

BOJAN GROBOVŠEK, GIORGIO NAPOLITANO*

Po 16. kongresu KP Italije

B. GROBOVŠEK: Odmik od modela tako imenovanega realnega socializma ni bila ena osrednjih tem 16. kongresa¹ KPI, čeprav so nekateri pričakovali. Tudi na deželnih in pokrajinskih kongresih je bilo bolj malo² takih, ki bi se strinjali s kritičnim stališčem Armanda Cossutte³ do teze o »izčrpanosti«³ sovjetskega modela, ki jo je decembra 1981 postavilo vodstvo KPI. Naj iščemo odgovor, zakaj tako, predvsem zaradi dogodkov na Poljskem, katastrofe na Poljskem?

G. NAPOLITANO: Za našo partijo je značilen dolgotrajen proces dozoravanja. Res pa drži, da so bili prav dogodki na Poljskem⁴ odločilni glede na pritrdilno stališče večine partijskega članstva. Del partijske baze je sicer po objavi resolucije o dogodkih na Poljskem izrazil dvome, nekatere je resolucija zmedla in bilo je nekaj težkih trenutkov. V kasnejših razpravah pa smo lahko marsikaj razjasnili in čustveno pobarvana stališča so se umaknila treznejšim, bolj premišljenim. Zaradi vsega tega so dobila stališča tovariša Cossutte in nekaterih drugih tako malo podpore.

B. GROBOVŠEK: Bi tovrstna stališča lahko označili kot »nostalgijo«?

G. NAPOLITANO: Takšna stališča bi označil kot nostalgijo za preprostimi, enostavnimi pogledi, ki olajšujejo izbiro strani in v končni posledici temelje na shematski analizi. Se pravi: tu, na tej strani je socializem, na

* Giorgio Napolitano, 58, je član direkcije, tj. najvišjega vodstvenega organa KPI in predsedujoči poslanske skupine KPI v italijanskem parlamentu. Že nekaj let velja za predstavnika »socialnodemokratskega, desnega« (karkoli naj že danes oznaka »desno« ali »levo« pomeni – op. B. G.) krila KPI in za odločnega zagovornika teze, da je za KPI nujno, da sodeluje s PSI (Socialistična stranka Italije).

Razgovor z G. Napolitanom je potekal pred zadnjimi italijanskimi parlamentarnimi volitvami. Objavila ga je tudi dunajsku revija »Europäische Rundschau« v št. 3/1983 (B. Grobovšek/G. Napolitano: Nach dem 16. Parteitag der KPI).

¹ 16. kongres KPI je bil od 2. do 6. marca 1983 v Milanu.

² Na deželnih in pokrajinskih kongresih, ki so bili priprava na vsedravnji kongres KPI, se je poprečno 5–10% delegatov izreklo za spremembo tiste točke osnutka kongresnega dokumenta, ki zadeva tezo o »izčrpanosti« tako imenovanega modela realnega socializma. Na osrednjem kongresu se jih je za tovrstno spremembo izreklo 7 od vsega skupaj 1109 delegatov, 9 delegatov pa se je glasovanja vzdržalo.

³ Armando Cossutta, 57, je bil do 16. kongresa član direkcije KPI. Po polemiki med vodstvom KP SZ in vodstvom KPI, ki je januarja in februarja 1982 javno potekala predvsem kot polemika med časopisom Pravda in Unita, je začel A. Cossutta veljati za neuradnega predstavnika t. i. »kabalistov«, tj. skupine v KPI, ki je zavračala tezo o izčrpanosti realnosocialističnega modela.

drugi strani pa je imperializem. Nekateri, vendar ne le starejši tovariši, se niso ubranili pred skušnjavo tovrstne poenostavljene analize. Realnost pa je seveda veliko bolj zapletena. Ni namreč lahko reči, kje naj bi bila meja med tistimi, ki dejansko žele in hočejo socializem, ter tistimi, ki se sicer sklicujejo na socialistične ideale, vendar pa delujejo za imperializem. Samo manjšina KPI se je zavzela za omenjene poenostavljene analize. Večina pa je menila, da lahko najbolj branimo socialistične ideale, tako da se zavzemamo za nekaj, kar je v osnovi drugačno od tistega, kar je bilo ustvarjeno v vzhodnoevropskih državah.

B. GROBOVŠEK: Analiza in mnenja KPI o modelu t. i. realnega socializma zvenita »likvidatorsko«, kot dokončen obračun. Ob tem se je težko znebiti vtisa, da sta se v zadnjem času politična misel in politični interes KPI povsem usmerila proti Zahodu?

G. NAPOLITANO: Predvsem ne smemo pozabiti, da so države, kjer so na oblasti komunistične partije, vendar pa te države niso članice Varšavskega pakta in niso sprejele sovjetskega modela. Jugoslavija! Izvirne izkušnje velja zelo pazljivo proučiti.

Hkrati pa tudi ne moremo govoriti o analizi, ki bi bila dokončna, »likvidatorska«, preprosto zato, ker so SZ in druge vzhodnoevropske države zelo pomembne realnosti. Zelo kritično stališče, kot je naše, ne pomeni, da te države za nas ne bi več obstajale. Prav tako to ne pomeni, da se sedaj ne smemo več spraševati, kako je v teh državah sploh lahko prišlo do takšnih razmer. To prav tako ne pomeni, da nočemo videti sprememb v teh družbah oziroma tistega, kar bi se v teh družbah lahko premaknilo. V določenem trenutku bi se lahko v njih pojavile novosti, ki jih danes morda še ne moremo predvideti, lahko pa se pojavijo že jutri. Vseh držav Vzhodne Evrope, ki so povezane s Sovjetsko zvezo, ne smemo metati v isti koš. V nekaterih od teh držav so poskusili s politiko reform in večje politične ter kulturne strpnosti. Tovrstna politika reform, pri tem mislim na Madžarsko, je bila do določene mere uspešno uresničena.

B. GROBOVŠEK: Vendar, ali verjamete, da je sistem in model realnega socializma mogoče reformirati? Ste optimisti?

G. NAPOLITANO: Menim, da imajo v vseh teh državah zelo hude težave, predvsem gospodarske, težave, povezane z dejanskim sodelovanjem delovnih ljudi pri upravljanju gospodarstva, težave mlade generacije, težave pri premagovanju ali pa vsaj omilitvi procesov birokratizacije, ki so tudi izredno dragi v gospodarskem smislu. Omenil bi tudi težave v kulturi, ki zadevajo nacionalni prestiž itn. Vse te države – tudi SZ – se tem problemom po mojem kratkomalo ne bodo mogle izogniti...

B. GROBOVŠEK: Ste torej optimist?

G. NAPOLITANO: Po mojem bodo dane pobude za delne reforme, in sicer najprej gospodarskih mehanizmov. Pobude skorajda morajo biti dane. Način, kako se bodo uveljavile, je seveda drugo vprašanje. Raje kot da se označim za optimista, bi rekel, da se moramo izogibati shematske negacije možnosti, da bi se v prihodnosti lahko kaj premaknilo. Kakorkoli že, spremembe so nujne...

B. GROBOVŠEK: *Predno se povrnemo k 16. kongresu KPI oziroma h kritikam modela realnega socializma, se samo po sebi postavlja vprašanje reakcij na takšne kritike. Nazoren primer je ravnanje KP Španije. Ker je vodstvo KPŠ ostro kritiziralo model realnega socializma in politiko SZ, je SZ poskušala s potezami od zunaj kaznovati KPŠ.⁵ Menite, da lahko SZ enako ravna tudi glede KPI?*

G. NAPOLITANO: O nevarnosti določenega rovarjenja od zunaj smo odkrito govorili že pred meseci...

B. GROBOVŠEK: *Kot primer bi veljalo omeniti Interstampo...⁶*

G. NAPOLITANO: V mislih sem imel prav takšne primere. Vendar pa menim, da je po tem kongresu vsakomur jasno, da takšno ravnanje, naperjeno proti naši partiji, ni lahka stvar. Smo pač partija, ki je že od nekdanj dokaj enotna, hkrati pa ima tudi izrazit čut za avtonomijo in nacionalno neodvisnost. Takšno ravnanje je v prihodnosti sicer res možno, vendar pa se mi zdi, da je 16. kongres dal snovi za premislek vsakemu, ki bi nameraval tako ravnati.

B. GROBOVŠEK: *Na pokrajinskih in osrednjem kongresu je bila notranja demokratizacija ena osrednjih tem. Tako je bil na osrednjem kongresu kot dodatek k sklepnemu kongresnemu dokumentu sprejet tako imenovani »dopolnilni predlog Ingra«.⁷ Sprejeti predlog določa, da imajo odslej organi, ki so jih izbrali delegati na kongresu – tak organ je npr. CK – večja pooblastila kot prej v primerjavi z direkcijo in sekretariatom CK. Določa tudi, da je treba partijsko bazo seznaniti z različnimi mnenji vodilnih organov ter ji s tem omogočiti, da soodloča. Sakrosanktni koncept demokratičnega centralizma je bil s tem močno načet.*

⁵ Resolucija je bila objavljena zadnje dni decembra 1981.

⁶ Ustanovljena je bila paralelna KP Španije (PCOE – Partido Comunista Obrero Español – Španska komunistična delavska Partija) pod vodstvom Enriqueja Lистра, ki je bil v zadnjem obdobju državljanske vojne v Španiji poveljnik republikanske armade; kasneje, v emigraciji, med drugo svetovno vojno pa je bil general sovjetske armade. Razkol na evrokomunistično krilo in prosovjetsko krilo je postal očiten še posebno v PSUC (Združene katalonske socialistične stranke), ki je dejansko del KPŠ.

⁷ Interstampa – mesečnik za ponatis člankov, ki so bili objavljeni v vzhodnoevropskem tisku. V prvih mesecih po resoluciji o dogodkih na Poljskem je bila skupina Interstampe že posebej aktivna pri širjenju sovjetskih člankov med člani KPI. Urednik mesečnika je bil junija 1982 izključen iz KPI.

⁸ Pietro Ingrao je tudi član direkcije KPI. Velja za vodilnega predstavnika »levega« krila (o levem in desnem glej opombo⁸, op. B. G.) KPI in zagovornika leve alternative ter hkrati tudi pomembnega teoretika evrolevice.

G. NAPOLITANO: Vprašanje ste postavili, kot da bi bil demokratični centralizem nekakšno obzidje, v katerem naj bi sedaj nastala razpoka. Vendar pa demokratični centralizem ni tog sistem pravil za notranje partijsko življenje. Če preberemo definicije demokratičnega centralizma v tezah Komunistične internacionale v dvajsetih letih in v Stalinovih Vprašanjih o leninizmu, vidimo, da KPI ravna drugače. Pa tudi, da zadnje ne velja samo v zadnjih mesecih. Vedno smo skušali zagotoviti brezpogojno disciplino in enotnost, hkrati pa tudi svoboden dialog in decentralizacijo pri odločanju.

O dopolnilnem predlogu tovariša Ingra pa bi rad povedal še to, da smo v CK že v začetku 1981 sprejeli enake odločitve, in sicer na osnovi poročila, ki sem ga predstavil v imenu direkcije. Ingra je le ponovno zavzel tovrstna stališča.

B. GROBOVŠEK: Prav v zadnjem kontekstu se postavlja tudi vprašanje monolitizma?

G. NAPOLITANO: Menim, da naša partija že zdavnaj ni več monolitna. Res je, da smo na tem kongresu izmenjali mnenja, vendar pri tem ni bilo struj in usodnih razkolov kot v KPŠ.

B. GROBOVŠEK: KPI govori danes o evoluciji, o tem, da se odpoveduje monopolizmu, o reformah, o večji odgovornosti izvršnih teles do baze, kar je bolj značilno za socialnodemokratske stranke. Kljub temu pa KPI vztraja pri »drugačnosti« in noče priznati svoje socialdemokratizacije.

G. NAPOLITANO: Zdi se mi, da smo na tem kongresu razjasnili vprašanje »drugačnosti«. Zgodovinsko se pač ločimo od socialističnih in socialnodemokratskih strank. Imamo svojo kulturno in teoretsko dediščino, dediščino bojev za socialni napredek ter svoboščine, in to po svoji metodi, ter svoje mnenje o internacionalizmu. Kljub temu pa to ne pomeni, da se hočemo zapreti v svojo tradicijo...

B. GROBOVŠEK: ... oziroma hočete biti »boljši«?

G. NAPOLITANO: ... da, to ne pomeni, da imamo kompleks večvrednosti.

Svoje izkušnje in svoja iskanja hočemo brez ideoloških predsodkov primerjati z izkušnjami in iskanji socialnodemokratskih in socialističnih strank. Menimo, da sedaj socialistične in socialnodemokratske stranke premišlujejo o marsikateri izkušnji iz obdobja, ko so bile na oblasti. Tudi o SPD menim, da bo ponovno kritično proučila gospodarsko politiko, kakršno je zastopala v zadnjih letih. Skratka, to ni socialdemokratizacija KPI, temveč zблиžanje socialističnih in socialno demokratskih strank s komunistično partijo, kakršna je naša.

B. GROBOVŠEK: Bi pri tem uporabili besedo konvergenca?

G. NAPOLITANO: Da, vsekakor.

B. GROBOVŠEK: KPI išče torej svojo referenčno točko predvsem v Zahodni Evropi in v tako imenovani evrolevici. Vendar pa evrolevica ni nek model in nima skupnega programa.

G. NAPOLITANO: Pri evrolevici poznamo več izkušenj: francosko, avstrijsko, švedsko in druge izkušnje, zato menim, da lahko govorimo tudi o italijanski izkušnji. Ne gre torej za to, da izberemo enega od programov, ki pač ustreza tem izkušnjam, pač pa moramo najti skupne točke, še posebno pri socialni in gospodarski politiki. Skupna naloga evrolevice bi morala biti iskanje načina za ponovno oživitev gospodarstva na temelju novega modela, z novimi vrednotami in novimi cilji, kot so npr. zaščita okolja, povečevanje števila zaposlenih s skrajševanjem delovnega časa in z delno zaposlenostjo, družbeni nadzor nad delovnim procesom idr. Za premostitev teh težav se mora zavezovati vsa evropska levica. Začetki takšnega skupnega zavzemanja so že opazni, vendar pa upam oziroma verjamem, da se bo v prihodnosti še povečalo. Rekel bi, da smo doživeli poraz SPD kot nekaj negativnega. Vendar pa upam, da lahko prav zaradi tega pričakujemo, da se bodo stiki med SPD in KPI ter preostalimi strankami evrolevice poglobili in da bodo skušale skupaj premagovati težave.

B. GROBOVŠEK: Če si zastavimo vprašanje razorožitve, vidimo, da KPI zastopa stališče, ki je radikalnejše kot stališča večine strank evrolevice. KPI namreč odločno nasprotuje, da bi se uresničil dvojni sklep Nata iz decembra 1979.

G. NAPOLITANO: Menimo, da je SPD v marsičem zavzela stališče, ki je podobno našemu. Zavzemamo se namreč za nadaljevanje pogajanj o raketah srednjega dosega in za to, da se vsaka odločitev o namestitvi novih raket preloži, kar bi olajšalo pogajanja v Ženevi. Pri tem bi morali ukreniti vse potrebno, Sovjetska zveza pa bi morala svoje rakete srednjega dosega, ki jih ima v Evropi, uničiti ali pa umakniti.⁸

B. GROBOVŠEK: Kaj bo ukrenila KPI, če bodo v Italiji – konkretno v Comisu⁹ na Siciliji – vendarle namestili rakete srednjega dosega?

G. NAPOLITANO: Kaj bo storila KPI, ko »bo most enkrat prekoračen«, ne govorimo. Govorimo predvsem o tem, da je potrebno storiti vse, da bi

⁸ Takšno stališče je Enrico Berlinguer, generalni sekretar KPI, zavzel tudi v svojem kongresnem govoru. Po mnenju mnogih naj bi vodstvo KPI tedaj prvič posredno potrdilo premoč SZ pri oborožitvi z raketami srednjega dosega.

⁹ V Comisu naj bi nasmetili 112 manevrskih raket (cruise) srednjega dosega.

preprečili namestitve novih raket srednjega dosega v Zahodni Evropi ter Italiji.

B. GROBOVŠEK: Prav zaradi tega je Edvard P. Thompson, eden najpomembnejših predstavnikov END (European Nuclear Disarmament) in zahodnoevropskega mirovnega gibanja, kritiziral KPI. Kot prijatelj sicer, kot je bilo zapisano, je Edward Thompson vendarle očital KPI, da je njeno nasprotovanje namestitvi oporišča v Comisu zgolj formalno in retorično.¹⁰ Sicer pa je bilo že na 16. kongresu slišati pacifistične »glasove«, ki so zahtevali izstop iz Nata.

G. NAPOLITANO: Kaj bi želel profesor Thompson? Da izstopimo iz Nata? Menimo, da takšno stališče ni realno. Enostranski izstop Italije iz Nata namreč ne bi olajšal procesa popuščanja napetosti in pogajanj med Vzhodom in Zahodom. Sicer pa v doglednem času v Italiji ne bo parlamentarne večine in večine v volilnem smislu, ki bi se zavzemala za kaj takega. Zato pa menimo, da je v Natu dovolj prostora za našo, italijansko pobudo. Temu bi še dodal ugotovitev, da dandanes zastopa takšno stališče tudi stranka ministrskega predsednika Papandreua, ki se je pred svojo volilno zmago zavzemala za enostranski izstop Grčije iz Nata.

B. GROBOVŠEK: Če se povrnemo k osrednjim temam 16. kongresa, ugotovimo, da je bila kriza identiteta političnih strank med osrednjimi temami kongresa. Tako kot druge stranke je krizo identitete doživljala in še doživlja tudi KPI. Če ne drugače, je razvidna iz zmanjševanja števila njenega članstva.¹¹ Tudi o tem je bilo na kongresu slišati samokritiko ...

G. NAPOLITANO: Kriza odnosov stranka-družba seveda obstaja. Stališče, da edino stranke oblikujejo politiko, ni ustrezno. Priznati moramo, da so tudi razne socialne ustanove in gibanja, ki stremijo k nekemu cilju, pomembna. Zdi se mi, da je bila SPD deloma samokritična, ker pač ni posvetila dovolj pozornosti takšnim gibanjem, kot je »zeleno«.

B. GROBOVŠEK: ... po nekaterih ocenah naj bi Pietro Ingrao v strategiji KPI, tj. strategiji demokratične alternative, se pravi strategiji, ki naj bi končno prekinila desetletja trajajočo nadvlado krščanskih demokratov, zastopal stališče, da se mora KPI široko »odpreti« tem gibanjem. Giorgio Napolitano pa naj bi bil v okviru strategije demokratične alternative predvsem zastopnik politične rešitve v obliki čimprejšnje koalicije s socialisti?

¹⁰ Glej Il Manifesto, 30. November 1982.

¹¹ Leta 1976 je imela KPI 1.814.317 članov, ob koncu 1982 pa jih je bilo 1.714.052. Vir: Unita, 28. november 1982, in Organizzazione, dati, statistiche, Sezione centrale di organizzazione, gennaio 1983, XVI Congresso nazionale.

G. NAPOLITANO: O viziji Ingraia in viziji Napolitana res ne moremo govoriti. Vsak od naju se pač zavzema za svoja stališča. Kar zadeva gibanja, pa kot rečeno: moramo jim posvetiti veliko pozornosti. Zato ne moremo sprejeti nekritično vsega, kar zastopajo. Prav tako jih ne smemo zamenjevati s strankami. Naloga strank je, da v določenih političnih razmerah in na političen način predstavijo, zastopajo razne predloge in zahteve.

Tudi Pietro Ingrao je že poudaril, da je nujno treba sodelovati s socialisti. Sicer z njimi že sodelujemo, vendar pa je treba to sodelovanje še poglobiti, da bi se razhajanja zmanjšala. Iskati moramo vsako možnost za zблиžanje, zato da bi lahko razpravljali o vladi, ki bi jo sestavljali obe stranki.

B. GROBOVŠEK: Mislite, da se to lahko kmalu uresniči?

G. NAPOLITANO: Konec prevlade krščanskih demokratov je za Italijo nujna. Seveda pa smo realisti in se zavedamo, da to ni lahka naloga. Poleg tega pa je zopet res, da ni dolgo tega, ko je bilo bolj malo takih, ki so razmišljali o možnosti volilne zmage levice v Franciji, Španiji in Grčiji ali pa o tem, da bi se levica na Švedskem vrnila na oblast. Kakorkoli že, o alternativni prevladi krščanskih demokratov ne razmišljam tako, kot je že pred vrati. Do tega ne bo prišlo v nekaj mesecih, marveč v nekaj letih. Italijanska politična struktura, ki je bila tako dolgo blokirana, pa se počasi spreminja. Tudi 16. kongres KPI je pripomogel k temu.

B. GROBOVŠEK: Generalni sekretar italijanske liberalne stranke je kot gost pozdravil 16. kongres KPI. Pred dvajsetimi leti ali pa še manj si kaj takega ne bi mogli niti predstavljati. Kaže, da o demokratični verodostojnosti KPI skorajda nihče več ne dvomi?

G. NAPOLITANO: Kakšna stranka lahko pozabi, kaj je še pred leti govorila o KPI, čeprav pri tem ne mislim na liberalce. Kakorkoli, menim, da je ta kongres pomenil splošno priznanje KPI kot veliki in demokratični sili levice pri nas.

ANDREJ KIRN

Recepcija in razvoj marksizma na Slovenskem (1939–1983)

Znanstveno srečanje ob stoletnici smrti Karla Marxa

Znanstveno srečanje, ki je potekalo v prostorih Kulturnega doma Ivana Cankarja v Ljubljani 31. maja in 1. junija 1983, so organizirali: Marksistični center CK ZKS, Marksistični center univerze Edvarda Kardelja, Marksistični center univerze v Mariboru in Marksistični center MK ZKS Ljubljana. Srečanje je bilo nadaljevanje posvetovanja v Mariboru 14. marca 1983, ki se je osredotočilo na recepcijo marksistične misli na Slovenskem pred drugo svetovno vojno. Gradivo tega srečanja je objavila mariborska revija *Dialogi*, št. 4–5/83. Strnitev spominskega znanstvenega zaznamovanja 100. obletnice Marxove smrti pa bodo letošnji Zihlerovi dnevi (20., 21. oktobra), ki jih vsako leto organizira Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo in bodo letos posvečeni temi »Marxova vizija socialističnega razvoja in sodobni socializem«.

Znanstveni posvet v Kulturnem domu Ivana Cankarja je bil osredotočen na pet tematskih sklopov:

1. Zgodovinske koordinate razvoja marksizma (predsedujoči dr. Marjan Britovšek)
2. Marksistično filozofsko raziskovanje (predsedujoči dr. Božidar Debenjak)
3. Marksistično ekonomsko raziskovanje (predsedujoči dr. Viljem Merhar)
4. Marksizem in družboslovno raziskovanje (predsedujoča dr. Zdravko Mlinar in dr. Stane Saksida)
5. Marksistično raziskovanje politike (predsedujoči dr. Adolf Bibič)

Osnovna izhodišča za razpravo po navedenih temah so bila objavljena v posebni prilogi *Komunista* 13. maja 1983.

Božidar Debenjak, ki je predsedoval pripravljalnemu odboru, je v uvodnem razmišljanju v razpravo poudaril, da je slovenski narod v njegovi bitki za svobodo in napredek navdihovala ravno marksistična zgodovinska analiza. Ob koncu prve svetovne vojne se je tudi slovenska marksistična misel navzela duha revolucionarnega oktobra. Ustvarjalni marksisti našega delavskega gibanja so v svoji praksi in konkretnih raziskovanjih zastopali drugačen in kompleksnejši marksizem od tistega, h kateremu so se subjektivno priznavali. Konceptija Osvobodilne fronte, s katero gre avantgarda v odločilno zgodovinsko preizkušnjo, ni nastala čez noč in niti najmanj kot kopija ljudskofrontnih koncepcij – pa čeprav dimitrovskih, temveč je bila rezultat lastne miselne poti. Ponovno odkritje samoupravljanja je obrnilo pozornost na Marxovo analizo izkušnje pariške komune; praksa samoupravljanja je šla z roko ob roki z odkrivanjem Marxove koncepcije odtujitve: v istem kontekstu so postali aktualni Marxovi posegi v pojmovanje politike. Sodoben tehnološki razvoj, ki je porodil krizo socialne strukture, je obenem približal vizije totalne socialne kontrole kot sredstva preventivne kontrarevolucije. Vprašanja tega kriznega trenutka torej terjajo karseda jasen pogled in jasno načrtano strategijo.

Po tem kratkem povzetku uvodnih misli B. Debenjaka k znanstvenemu srečanju, se bom v poročilu omejil na prikaz razprave o temi »Marksistično filozofsko raziskovanje« (pri čemer se bom moral, žal, opreti le na neavtorizirane posnetke diskusij); zaradi razumevanja

celotnega poteka posvetovanja naj omenim, da je temo »Zgodovinske koordinate marksizma« uvedel Marjan Britovšek. Ker je bila ta tema v središču prejšnjega – mariborskega – posvetovanja, se je zadržal le na nekaterih uvodnih pripombah, s katerimi je skušal osvetliti teze, pri tem je predvsem govoril o letu 1848 in o njegovem pomenu za kasnejši zgodovinski razvoj, zlasti glede obravnavane teme.

Andrej Kirn je poudaril, da če je Marx presežen v posamičnih ocenah in spoznanjih, kar je normalno, pa obzorje Marxovega mišljenja ni preseženo epohalno, zgodovinsko. Marxova metoda družboslovnega raziskovanja je še vedno nedosegljiv vzor. Vreči dialektično metodo skozi okno zaradi njenega formalističnega, sholastičnega in dogmatičnega vegetiranja bi pomenilo odreči se najbolj žlahtnemu delu več kot dvatisočletnega tkanja človekovega duha. Dialektika lahko nastopa v obliki učbeniškega sholastičnega dolgočasja, lahko pa kot poezija mišljenja, kot mišljenje konfliktnega, protislovnega, presečenega.

Veliko se govori o krizi marksizma. Vse, kar obstaja in se razvija, zapada prej ko slej v krizo in marksizem ne more biti nobena izjema. Intelektualni vidik krize obstoji v tem, da se kopičijo nova spoznanja, nova dejstva, in da ni povezave med stoterimi vzporednimi in kontradiktornimi pomeni. Ta produktivna kriza marksizma je izraz ustvarjalnega preporeda marksizma, konec meščanske in stalinistične sivine marksizma. Za meščansko desnico je bil marksizem vedno v krizi, vedno je bil znanstveno in družbeno zastarel. Za levico ima kriza marksizma drugačen pomen in nalogo. Sprejeti jo mora kot izziv, ki naj bi omogočal, da marksizem izide iz krize intelektualno močnejši, bogatejši ter teoretsko in praktično bolj učinkovit. Ker je postal marksizem v številnih okoljih tudi v intelektualni in politični kulturi prevladujoč, je kriza marksizma veliko bolj daljnosežna zadeva, kot pa običajna kriza v kateri od znanosti. Ali bo marksizem imel bodočnost ali ne, je odvisno od ustvarjalnosti samih marksistov in od moči progresivne družbene prakse.

Boris Majer se je dotaknil marksističnega odnosa do različnih filozofskih tokov. Izhajajoč iz Marxove misli o starogrški umetnosti in njeni trajni umetniški estetski vrednosti – čeprav so že zdavnaj izginile družbene razmere, ki so to umetnost porodile – si je Majer zastavil vprašanje, zakaj nas tako v okviru meščanske filozofije pa tudi filozofskih smeri znotraj samega marksizma še vedno vznemirjajo številni filozofski problemi preteklosti in sedanjosti. Nujno moramo biti kar najbolj odprti za probleme, če so resnični in ne navidezni, preseženi problemi – ne glede na to, v kakšnem filozofskem toku se pojavljajo. Ne moremo zapirati oči pred problemi, toda odgovori na njih in njihove rešitve so različni. Ni zadosti zgolj pokazati na družbeno poreklo in determiniranost problemov. Najtežja naloga je problem teoretski in praktično razrešiti.

Razrešitev razmerja med znanostjo in ideologijo zaide v slepo ulico, če izhaja iz analize pojmov »ideologija« in »znanost«, ne pa iz konkretnih ideologij in konkretnih znanstvenih rešitev in odgovorov. Za položaj v Sloveniji je simptomatično, da se zelo veliko ukvarjamo zgolj s stalinistično ideologijo, zelo malo pa z analizo različnih sodobnih desnih meščanskih ideologij. Treba se je konkretno in zgodovinsko lotiti študija sedanjih in preteklih ideologij.

Nadalje je Majer ocenil za enostranske in neobjektivne take rekonstrukcije zgodovine marksizma na Slovenskem, kakršne se pojavljajo v Novi reviji izpod peres dr. Tineta Hribarja in dr. Ivana Urbančiča. Potrebno bi bilo pritegniti tudi analizo nemarksističnih filozofskih tekstov. Veliko lažje je demoralizirati različne ustvarjalce, namesto da bi v vsakem udeležencu povojnega razvoja marksistične misli poiskali tisto, kar je v njem pozitivnega, ustvarjalnega in ga v tem smislu spodbujali, naj to razvije dalje.

Majer je opozoril tudi na enostransko in površno oceno Zihierlove dediščine, ki se jo – še zlasti njegov Dialektični materializem iz leta 1952 – razglša za dokaz popolnega stalinističnega filozofiranja, prevzemanja diamata itd. Natančnejša analiza pa kaže nekaj povsem drugega.

Adolf Bibič je poudaril potrebo po znanstveno rigoroznem preučevanju zgodovine marksizma pri nas. Zagovarjal je tezo o dialektiki kontinuitete in diskontinuitete v razvoju naše marksistične misli. Opozoril je na to, da se je le-ta, čeprav je bila v posameznih obdobjih tudi dokaj pod vplivom tujih vzorov, v usodnih dneh naše zgodovine izvorno razvijala. Zlasti pomembni zgodovinski okviri in hkrati izvorni zaleti te misli so bili v času ljudskofrontnega gibanja v 30. letih, med narodnoosvobodilno vojno in v posameznih

razdobjih po vojni. Uprl se je razlagam, ki skušajo celotnim novejšim obdobjem prilepiti etiketo stalinizma, čeprav je bil Stalinov vpliv nedvomno prisoten. Delovali pa so seveda realni zgodovinski narodno- in socialnoosvobodilni impulzi, ki so bili močnejši, a tudi drugi ideološki vplivi (kot je npr. personalizem), ki so preprečevali, da bi stalinizem prevladal. Kot dokaz za to je avtor navedel Kardeljev spis *Moč ljudskih množic*, ki je bil objavljen maja 1945. Kot primer dialektike kontinuitete in diskontinuitete je navedel pojmovanje politike, od razprav v 30. letih, v času NOB in v povojnem razdobju. Če se je to pojmovanje v neki točki srečalo z načelom samoupravljanja in na koncu samoupravnega pluralizma, to ni bilo naključno, marveč logičen iztek dialektike kontinuitete in diskontinuitete v razvoju naše marksistične misli.

Božidar Debenjak je sodeloval v diskusiji o dialektiki. Za dialektiko v pravem pomenu besede gre šele takrat, ko je vanjo vpleten subjekt. S konstituiranjem revolucionarnega subjekta, razreda samega, ne pa šele z njegovo organizacijo (stranko, sindikatom), je bistveno vsebinsko povezana tudi metoda. Uporabljene kategorije v stalinističnem diskurzu so prazne, zunaj meje resničnosti, pravilnosti in nepravilnosti. Stalinska metoda je personificirana. Stalin ve, kaj dialektična metoda zahteva, in kakšnega mnenja je ta in concreto. Pritegnil je Majerjevemu vztrajanju pri historičnosti dialektike. Pri še tako polemičnem spoprijemu s katerikoli vprašanjem po Debenjaku ne sme iti v izgubo noben problem, razen seveda, če ne dokažemo, da gre za čisto izmišljen problem.

Vekoslav Grmič je v svojih razmišljanjih osvetlil genezo Osvobodilne fronte, kateri je prvokrat v zgodovini slovenskega naroda uspelo strniti ljudi različnih pogledov na svet okoli skupnega cilja. Zidanje socializma si je težko zamišljati brez marksistične družbene analize – kar pa ne pomeni izključevanja nazorov, ki se od marksizma razlikujejo. Tudi krščanstvo je v svoji evangeljski vsebini revolucionarno, kar dokazujejo nekatere sodobne smeri v teologiji, ki so se močno približale marksizmu. Poudaril je sorodnost med marksisti in kristjani na področju etike. Samoupravni socializem ni mogoč, če izključimo katerikoli člen družbene stvarnosti: marksizem – socializem – pluralizem nazorov in interesov.

Problemiziral je odnose med etiko in stvarnostjo. Moralne sodbe so indikativne in normativne hkrati. Izpostavil je še pojmovne nesporazume glede izrazov materializem in idealizem. Zgodovinsko se je spremenilo razumevanje materije in duha. Materija je poduhovljena danost in misel je že navzoča v materiji.

Diskusija *Bojana Borštnarja* je bila usmerjena v znanstveni status marksizma. Marksizem ne ustreza Kuhnovemu vzorcu normalne oziroma zrele znanosti. Marksizem je presegel klasično razmejevanje med znanostjo in ideologijo. Marksizem je lahko znanstven, čeprav ne v klasičnem pomenu znanosti, če izpolnjuje tri pogoje:

- imeti mora primerljive in izmerljive temeljne termine, ki jih uporablja,
- primerljive temeljne teoretične okvire, znotraj katerih razpravljamo, in
- obstajati morajo ustrezni postopki za potrjevanje resničnosti enostavnih oziroma izkustvenih stavkov.

Na temo marksizem kot znanost se je navezal tudi *Andrej Ule*. Poskušal je opredeliti razliko med marksizmom kot znanostjo in marksizmom kot ideologijo. Marksizem po njegovem ni znanstveni, ampak izrazito ideološki termin, ker ne pove ničesar o samem bistvu vede, ampak se sklicuje na sledništvo. Edini znanstveni naziv je zanj zgodovinski materializem. Pri ideološki pojasnitvi gre za samoupravičevanje, ne pa za preverjanje hipoteze. Nobena znanost pa ni neideološka, ker v svojem trdnem jedru vsaj za določeno časovno obdobje ne dopušča falsifikacije. Ideologija skuša biti monolitna in ne dopušča vzporednih teorij oziroma te označi kot revizionizem. Ideološki sistem je zaprt, dogmatičen in izključujoč.

Andrej Kirn je polemiziral s tezo, da marksizem ni znanstveni termin, pač pa da je to le zgodovinski materializem. Problem je širši. Kakšna je sploh vloga poimenovanja v znanosti? Zgodovinski materializem ustrežnejše izrazi teoretsko in metodološko plat nove družboslovne-filozofske usmeritve, marksizem pa bolje družbenopolitično povezanost zgodovinskega materializma kot znanosti z delavskim gibanjem. Če bi se terminu marksizem zaradi ideoloških zlorab odrekli, bi krepili predstavo o marksizmu kot nekakšni zgolj akademski znanstveni disciplini, kot so, npr., etnologija, lingvistika, kemija idr. S tem bi osiromašili in

izgubili revolucionarno vsebino in družbeno funkcijo marksizma. Prav nič se ne bi zmanjšali idejni spori, če bi dali prednost nazivu »zgodovinski materializem«. Tudi zgodovinski materializem – za razliko od marksizma – ni idejno nevtralen termin. Nobena znanost ni v tako delikatnem položaju kot marksizem, ki je hkrati znanost, množična zavest in družbeno gibanje. Marksizem je nov tip zgodovinske povezave med znanstveno disciplino, družbeno zavestjo in družbenim gibanjem.

V nadaljnji diskusiji je *Andrej Kirn* nastopil proti idealizaciji znanstvene objektivnosti, ki se jo izgrava nasproti družbeni pogojenosti znanja kot nekaj izključujočega. S tem se v bistvu vrača na klasično spoznavno paradigmo znanstvene objektivnosti, ki jo je filozofsko utemeljil meščanski materializem 17. in 18. stoletja. V znanosti se ruši klasična spoznavna paradigma, ki je izhajala iz domneve, da je rezultat znanosti opredeljen izključno s predmetom spoznavanja, nikakor pa ne z družbeno-zgodovinskim kontekstom, v katerem je pridobljen rezultat. Marx je teoretsko porušil ta klasični meščanski ideologem zasnutka znanosti in znanstvene objektivnosti tako v njegovi materialistični kot transcendentalno-idealistični inačici, ki je domišljala družbeno-zgodovinsko naravo tako spoznavajočega subjekta kot objekta spoznavanja in njuno materialno praktično družbeno razmerje.

Zavzel se je za pluralizem idej, toda ne za pluralizem ne glede na vse. V našem okviru ne more biti tolerantnega pluralizma do laži, tehokratizma, potvarjanja NOB, stalinizma, protikomunizma. Kot vsako drugo idejo je tudi pluralizem možno izrabiti tako, da se ga sprevrže v njegovo nasprotje. Znotraj zveze komunistov obstoji konservativna intelektualna desnica, ki se povezuje z zunanjo meščansko desnico, hkrati pa se predstavlja kot najbolj demokratična, radikalna, pluralistična.

Mladen Švarc je v svojem diskusijskem prispevku razgrnil razmerja med študentskim gibanjem in marksizmom. Študentsko gibanje v letih 1968–1974 je bilo heterogeno. V študentskem gibanju kot množičnem gibanju so imele vpliv različne struje v marksistični teoriji (Praxis, neoleninizem, frankfurtska šola: Bloch, Lukacs). Poskus ustanavljanja alternativne univerze in druge manifestacije subkulture so pomenile predvsem protest, pa tudi element utopičnega, redkeje pa so predstavljale neko organizirano pobudo za kontinuirano akcijo v zvezi z reformo študija.

France Klopčič, predvojni marksist, je obudil spomin na tedanje teoretične diskusije in marksistično publicistično dejavnost. Dokumentacija slovenske partije še ni doživela znanstvene objave v ustreznih zbornikih. Ni ponatisnjena znamenita resolucija o nacionalnem vprašanju, sprejeta v Ljubljani jeseni 1923, čeprav je pomenila prelomnico v programskih zadevah. Niso objavljeni protokoli jugoslovanske komisije na izvršnem komiteju Komunistične internacionale spomladi 1925, kjer so tekle diskusije o nacionalnem vprašanju v Jugoslaviji. Vse to idejno-politično vrenje pred 55 in 60 leti je šlo po dveh tirih: po eni strani v srditem spopadu z vladajočo meščansko ideologijo, katere moč je bila velika, nakopičena v desetletjih in včasih že kar pošastna, pa je boj z njo zahteval neizmerne napore, po drugi strani pa v ozaveščanju in prepričevanju članstva v lastni stranki ter v pripravah za uresničevanje sprejete politike in taktike.

Marjan Britovšek je skiciral idejno borbo Marxa in Engelsa tik pred revolucijo 1848 in njuna praktična prizadevanja, da se ohrani enotnost demokratičnih sil. Povsod sta priporočala največjo enotnost v taktiki revolucionarjev tudi tam, kjer je šlo za meščanske in nacionalne revolucije. Zavedala sta se, da je najvažnejši pogoj za uspeh demokratične internacionale sodelovanje med francoskimi in angleškimi demokrati. Že od leta 1846 sta si bila povsem na jasnem o napačnih stališčih Ledru-Rollina, Louisa Blanca in O'Connorja, toda pred javnostjo sta še varovala njihovo avtoriteto. V nadaljnji diskusiji je Britovšek odprl vprašanje preučevanja stalinizma.

Tudi *Andreja Barle* se je dotaknila interdiscipliniranosti kot metodološkega organizacijskega načela samega posvetovanja.

Nada Sfiligoj je poudarila večdimenzionalnost marksizma in se hkrati vprašala, ali imamo vsaj nekaj okvirnih združevalnih sintetičnih momentov, ali pa se bomo zadovoljili zgolj z nenehno nadaljnjo cepitvijo, drobitvijo, individualizacijo pomenov in razlag v okviru marksizma.

Adolf Bibič je govoril, v navezavi na Debenjakove in Kirnove misli, o vprašanju implicitne in eksplicitne filozofije v razvoju naše marksistične misli. Vprašal se je, ali ne bi bilo potrebno, da, kot je storil Gramsci v analizi Leninove misli, tudi mi postavimo problem implicitne revolucionarne prakse. Ko se je dotaknil problema virov naše marksistične filozofije, je podprl tezo o pomembnem vplivu nemške klasične filozofije, hkrati pa je govoril tudi o vplivu sodobnih filozofskih šol. Menil je, da je kljub prvinam otroških boleznih pisanost v naši filozofski misli znak njene odprtosti in živosti. Ne gre zanikati pomena novejše epistemologije, psihoanalize, analitične filozofije, kakorkoli so v nekaterih vidikih enostranske, za razvoj našega mišljenja. Po Bibičevem mnenju je treba posebno pozornost posvetiti vprašanjem dialektike in se upreti apriorističnim izenačevanjem vseh, ki zagovarjajo materialistično dialektiko, s stalinizmom, in vsakogar, po drugi strani, ki izreče kakšno kritično misel o obstoječem dialektičnem materializmu, z antimarksizmom. Govoril je tudi o metodološki plodnosti dialektičnih kategorij (npr. protislovja, identitete in razlike) za sodobno raziskovanje, hkrati pa je tudi opozoril na zapleteno problematiko razmerja med znanostjo in ideologijo in na posledice takšnega ali drugačnega pojmovanja tega problema za iskanje resnice in za praktično dejavnost.

Viljem Merhar je opozoril na pomen Borisa Kidriča, ki nam je opredelil plansko-tržni sistem gospodarjenja. Njegov instrumentarij smo opustili, ne da bi ga nadomestili z boljšim.

V nadaljnji diskusiji je bilo odprto še vprašanje Djilasa in njegove odpovedi lastni revolucionarni tradiciji, saj je v zadnjih svojih delih zanikal tudi vlogo Marxa in Lenina. Problematiziralo se je tudi filozofsko kritiko politične ekonomije in blagovne produkcije v razvoju socializma.

Titova misel in delo

Z naslovom »Titova misao i delo« je v založbi Radničke štampe iz Beograda leta 1982 izšel zbornik razprav o tematiki, ki jo nakazuje že naslov knjige. Zbornik je uredil uredniški odbor, ki mu je predsedoval akademik profesor dr. Jovan Djordjević, sodelovalo pa je še trinajst znanih jugoslovanskih znanstvenih in političnih delavcev. Svoje razprave je prispevalo 34 znanstvenikov in političnih delavcev iz vseh jugoslovanskih republik. Vsebuje tudi dva dodatka, in sicer izbor pomembnejših datumov iz življenja, revolucionarne dejavnosti in državnihskih opravil Josipa Broza-Tita ter izbrano bibliografijo (195 bibliografskih enot) Titovih prispevkov in prispevkov o Titu.

Redakcija zbornika si je prizadevala, da bi bil ta zbornik kolikor je mogoče drugačen od drugih tovrstnih del, ki so dokaj množično izhajala v letih po Titovi smrti. Redakcija v predgovoru navaja, da se ta zbornik razlikuje od drugih vsaj v dveh smereh: 1. izrazil in prikazal naj bi Titovo intelektualno in politično osebnost in ustvarjalnost; ter 2. Titov prispevek naj bi prikazal ob historiatu in razvoju socialistične Jugoslavije in njene družbenopolitičnega in ekonomskega sistema. Zato so uredniki poskušali doseči, da avtorji prispevkov v zborniku ne bi le ponavljali in citirali Titovih misli, temveč da bi o njih razmišljali in jih povezovali s širšim družbenim in političnim kontekstom. Tako naj bi v Titovi dejavnosti odkrili predvsem tisto, kar je ustvarjalno, trajno in univerzalno. To je prav gotovo sveža in ustvarjalna zasnova zbornika, ki jo lahko uresniči le veliko število avtorjev. Titova misel in delo sta izjemno obsežna in raznolika, zato je razumljivo, da je posamezen avtor lahko le bolj ali manj fragmentaren. Vendar veliko število avtorjev, posebej če so znani strokovnjaki in politiki, povečuje drugo nevarnost, namreč to, da njihovih prispevkov ni mogoče v celoti uskladiti in odpraviti ponav-

ljanja oziroma prekrivanja. Temu se tudi v navedenem zborniku niso zmogli v celoti izogniti. Očitno pa si je redakcija prav v tem smislu veliko prizadevala.

Vsebina v zborniku je razdeljena v šest poglavij: osebnost Josipa Broza-Tita, revolucionarna partija, nacionalno vprašanje v Jugoslaviji, narodnoosvobodilna borba in socialistična revolucija, razvoj socialistične samoupravne družbe ter socialistična Jugoslavija v sodobnem svetu. Dodani sta že omenjeni prilogi: važnejši datumi iz Titovega življenja ter izbrana bibliografija.

V tem delu so še prispevki M. Krleže, V. Bakarića, R. Čolakovića, N. Ljubičića in J. Djordjevića. Morda kaže posebej omeniti sklepno misel Krleže, češ da je bil Tito »srečen človek«, ker se je v prelomnih trenutkih pravilno odločal in mu ni bilo treba dvomiti o svoji preteklosti.

V drugem poglavju so zbrani štirje prispevki (B. Mikulića, R. Radonjića, B. Janjatovića in V. Tomšičeve) na temo Revolucionarna partija. V njih so avtorji poskušali prikazati pomen nastanka samostojne programske koncepcije Komunistične partije Jugoslavije, njeno relativno neodvisnost od Kominterne in oblikovanje v »partijo množic«. Prav v tej smeri je mogoče dokaj dokumentirano začrtati tudi kontinuiteto v Titovih nazorih in njegovo ključno vlogo pri ustvarjanju samostojne komunistične partije v državi ter pri preseganju notranjih frakcijskih borb. Povezano s partijo je opisana tudi dejavnost komunistične partije v sindikatih in prek sindikatov. Ta tematika je iz razumljivih razlogov z nekoliko drugačnih vidikov obravnavana še na več mestih v zborniku. Gre nedvomno za osrednjo »temo«, za razumevanje jugoslovanske zgodovine v zadnjih petdesetih letih, posebej v obdobju neposredno pred NOB, med njim in neposredno po njem, ko si je nova Jugoslavija priborila svoj položaj in mesto v svetu. Koncepcija samostojne komunistične partije, oprte predvsem na svoje lastne sile (tudi finančno), povezane z lastnim ljudstvom, zaposlene z urejanjem domače pro-

blematike itd. – vse to je bila nujna podlaga za razumevanje dejanskega razvoja dogodkov in odnosov v Jugoslaviji. Prav to je bistveno tudi za razumevanje vzrokov za uvajanje samoupravljanja.

V tretjem poglavju sta prispevka H. Pozderca in Dž. Cace, ki govorita o nacionalnem vprašanju v Jugoslaviji. Temeljna teza je, da je Tito že od začetka kot eno temeljnih programskih načel jugoslovanske komunistične partije uveljavljal tudi načelo nacionalne osvoboditve (poleg socialne osvoboditve) in dokazujeta, da je v tem ena od razlag za to, da je bil ta program tako privlačen za množice.

V naslednjem poglavju so zbrani prispevki na temo Narodnoosvobodilna vojna in socialistična revolucija. Pet avtorjev (P. Morača, A. Hristov, B. Petranović, V. Kljaković in L. Geršković) analizira Titovo vlogo in pomen pri odločitvi o oboroženi vstaji, njenem poteku ter pri nastajanju nove oblasti v Jugoslaviji. Ob tem je poleg originalne strategije oboroženega boja proti okupatorju najzanimivejši del prikaz borbe za mednarodno priznanje narodnoosvobodilnega boja in proces razvoja nove oblasti, ki ni bil po godu niti zahodnim državam niti Sovjetski zvezi in Kominterni.

Največ prostora je v zborniku namenjena obravnavanju problematike razvoja socialistične samoupravne družbe in Titovega prispevka pri tem. O tem je govor v naslednjem poglavju, v katerem so zbrani prispevki enajstih avtorjev (N. Pašić, D. Vojnić, B. Šoškić, S. Grozdanić, D. Bilandžić, V. Stipetić, D. Dozet, V. Žarković, A. Fira, V. Stanovčić in A. Tanović). Ta tematika je zapletena in obsežna. Verjetno je to glavni razlog za to, da ta oddelek kot celota ni posebej prepričljiv, čeprav so posamezni prispevki zanimivi in včasih tudi sveži. Uveljavljena sta dva vidika. Po eni strani nekateri prispevki obravnavajo splošnejšo problematiko samoupravljanja (nastanka in razvoja), po drugi strani pa so obdelane nekatere posebne teme (združeno delo, kmetijstvo, sindikat, splošna ljudska obramba in družbena samozaščita, itd). Pozornost avtorjev je bila namenjena zlasti prikazu tega, kaj samoupravljanje pomeni novega za socialistično gibanje.

V zadnjem poglavju je govor o vlogi socialistične Jugoslavije v sodobnem svetu. Zbrani so prispevki šestih avtorjev (A. Gr-

ličkov, P. Damjanović, M. Minić, L. Mojsov, A. Vratuša in M. Šahović). Med temi prispevki je verjetno najzanimivejši prispevek P. Damjanovića (Boj za samostojno pot), ki sistematično in dokumentirano prikazuje odnose med Komunistično partijo Jugoslavije in Kominterno ter vlogo Tita v teh odnosih. Ta prispevek bistveno prispeva k razumevanju kasnejšega konflikta leta 1948, ponazarja pa tudi Titovo spretnost in uspešnost pri razreševanju teh odnosov ter odpravlja iluzijo o neobstajanju konfliktov med KPJ in Sovjetsko zvezo (prek Kominterne) že pred letom 1948. V drugih prispevkih je zlasti poudarjena Titova vloga pri snovanju neuvrščenosti, povezovanju notranje in zunanje politike Jugoslavije ter povezovanju dežel v razvoju. Pri tem je poudarjen zlasti ekonomski vidik (A. Vratuša).

Takšna vsebina nedvomno dokazuje, da je zbornik zanimiva knjiga. Bralec v njej dobi množico informacij o Titovem delu, ustvarjalnosti, dilemah v razvoju itd. Te informacije sestavljajo tudi relativno zaključeno celoto, čeprav se je redakcija že sama zavedala, da takšne tematike noben posamezen zbornik ne more v celoti zaokrožiti. Prednost tega zbornika je tudi v tem, da je Titova dejavnost povezana s takratnimi družbenimi gibanji, torej prikazana v družbenem in zgodovinskem kontekstu. Pomembno je tudi poudarjanje kolektivnega dela. S tem se je avtorjem v glavnem tudi posrečilo izogniti nevarnostim nerealnega povečevanja in enostranskim razlagam vloge osebnosti v zgodovini.

Bogdan Kavčič

JOVAN DJORDJEVIĆ

Socializem in svoboda

(Prosveta, Beograd 1982, str. 262)

Delo akademika J. Djordjevića, profesorja na beograjski fakulteti za politične vede in na pravni fakulteti, uvede pomenljiv navede iz spisov K. Marxa, da je »svoboda tako bistvena za človeka, da jo celo njeni

nasprotniki uresničujejo na ta način, da se bore proti njeni resničnosti«. Tudi celotno Djordjevićevo obravnavano delo je v nekem smislu ubrano na problematiko pravic in svoboščin človeka, še posebej delovnega človeka in občana v našem samoupravnem sistemu. Prek različnih svoboščin je na svojevrsten, zgoščen način izražena celotna vsebina našega sistema. Ta sistem kaže tudi na položaj človeka, ne samo kot izoliranega posameznika, ki bi pravice in svoboščine uresničeval pretirano individualistično, egoistično ali morda celo odklonsko asocialno, temveč na človeka, ki se uveljavlja v združenem delu in v drugih primarnih skupnostih.

Iz avtorjevega dela diha pristop, ki je značilen tudi za njegova druga obširna dela s področja pravnih in političnih ved: razgleduje se po svetu, ki nas obdaja in tako tudi s primerjalno politično razčlemba lušči pravdo podobo, možnosti in seveda tudi meje človekove svobode. Priznavajoč civilizacijske dosežke, ki jih je prinesel glede pravic in svoboščin meščanski politični sistem, je avtor tudi kritičen do uresničevanja dejanske človekove svobode v sponah zasebne lastnine in političnega posredništva. Ne preslepijo ga tudi etastični sistemi, ki »uporabo« človekovih pravic in svoboščin vežejo na »Staatsraison« in tako preprečujejo polni razmah človekove avtonomnosti in ustvarjalnosti. Avtor se zaveda, da sta tudi praksa družbene negotovosti in psihologija človekove vznemirjenosti preizkušena načina nasprotovanja človekovi svobodi in celovitosti človekove osebnosti.

Čeprav so v knjigi misli in navedbe, ki smo jih tudi sicer že srečali v bogatem opusu nestorja jugoslovanskih politologov in ustavnih pravnikov, vsebuje delo nove podudarke in pristope. Ti prihajajo posebej do izraza, ko avtor razglablja o tem, kakšne pravice in svoboščine so nujne za samoupravno socialistično družbo, ki temelji na družbeni lastnini. Zdi se, da je ravno to področje, kjer je naš pisec uspešno združil svojo vlogo analitičnega znanstvenika z vlogo humanista in demokrata, ki ga poraja neetastična socialistična družba. Djordjević se v svojem delu zavzema za to, da bi naša samoupravna delegatska demokracija vključevala pravico do dialoga, pravico na konfrontacijo, pravico do socialističnih alternativ. Bržčas naša ustava ne govori samo

iz nekakšnih »dekorativnih razlogov« o pravicah do svobode misli in opredelitve. In prav je tako: vrednost misli pride do izraza le, če je javno opredeljena. Konec koncev je tisti, ki misli »sam zase«, ne da bi misel javno opredelil, v vsakem, še tako avtokratskem sistemu v nekem smislu svoboden. Problem se odpre šele takrat, ko je misel opredeljena, torej: na zunaj spoznavna in zaznavna. V tem smislu je pravica svobode misli in opredelitve pravica v boju za človeško osebnost, proti intelektualni inkviziciji vseh časov in vseh barv. Samo zloraba (in torej ne »raba«) te in podobnih pravic je kazniva. Seveda Djordjevićeva knjiga razumljivo nima nekakšnega »aneksa«, kjer bi bile takšne zlorabe »taksativno našete«. Prav gotovo je širša ali ožja interpretacija, kaj sodi pod »zlorabo« pravic, odvisna – poleg drugega – tudi od stopnje demokratičnosti v družbi, njenega družbenoekonomskega položaja, politične stabilnosti, ravni samoupravne politične kulture, sposobnosti za idejni boj, če se omejimo samo na nekatere sestavine.

Ni mogoče mimo Djordjevićevega pledoajeja tudi za dosledno spoštovanje pravic tistih skupin, ki jih označuje za marginalne in kamor med drugim prišteva bolnike, invalide, otroke, zaprte ljudi. Avtor ve, kje so realne meje pravic teh marginalnih skupin in lahko mu štejemo v dobro, da ne zapade v solzavi humanizem. Djordjević se izpričuje kot znanstvenik, ki se zavzema za pravico do človekovega dostojanstva; in res je: obramba pred ponižanjem človeka, tudi takrat, ko »greši«, je obramba družbe in posameznika pred krutostjo in samovoljo.

Djordjević je mnogim pravnikom in politologom znan kot avtor številnih učbenikov s področja ustavnega prava in političnega sistema, kjer se je držal učbeniške sistematike in uvajal študente v temeljne pojme ustavnopravne discipline in političnih ved. Pričujoče delo seveda nima takšnih ciljev. Predpostavlja že bralčovo vednost o nekaterih temeljnih razsežnostih tako sveta kot tudi naše lastne družbe. Ob tem vabi k razmišljanju, zakaj se pravice in svoboščine, čeprav slavnostno razglašene, ne uresničujejo in kateri širši pogoji in predpostavke morajo biti izpolnjene, da pravice in svoboščine ne bi bile le »izložbeno okno« (ideološko različno usmerjenih) političnih sistemov.

Sodobni svet je blokovsko razklan. Ta blokovska razklanost vsrkuje vse manifesta-

cije družbenopolitične dejavnosti posameznih družb. Spomnimo se blokovskih »nategovanj« v zvezi s konferenco o evropski varnosti in sodelovanju v Helsinkih 1975. leta in na njeno Sklepno listino ter na pravice in svoboščine, nanašajoče se na spoštovanje človekovih temeljnih svoboščin, vstevši svobodo misli, vesti, vere in prepričanja; pa na pravico narodov do samoodločbe, pravico novinarjev za izboljšanje delovnih pogojev, na pravico potovanja iz osebnih in poklicnih razlogov, srečanja med mladimi, pravice do stikov in rednih snidenj na temelju družinskih vezi ipd. Ravno področje pravic in svoboščin je tudi postalo poligon blokovske tekmovalnosti in prestižnosti, dokazovanja prednosti enega mamutskega političnega sistema (meščanskega parlamentarizma z njegovimi številnimi različicami) pred drugim političnim sistemom (državnolastniške oblike socializma). Politična manipulacija in demagogija še kako cveti tudi na polju človekovih svoboščin. In kaj lahko rečemo v Jugoslaviji glede na blokovsko soočanje o vrednosti in zagotavljanju svoboščin med tistimi, a) ki poosebljajo tako tendenciozno opevani »the free world« na eni in b) onimi, ki so zaverovani v domnevno višjo vrednost »realnega socializma«? Odgovor na normativni ravni lahko damo brez zadrege: naša ustava ne razglašča »formalnega seznama« pravic in svoboščin, ki jih država (četudi socialistična) »daje« občanu. V razmerah socialističnega samoupravljanja je družbenoekonomski položaj človeka vir njegove svobode, njegove avtonomnosti. Seveda znatno perspektivno-programska usmeritev nekaterih pravic in svoboščin v našem sistemu praktično in dejansko zožuje obseg pravic in svoboščin. Pomeni: obseg in praktična vsebina pravic in dolžnosti sta odvisna tako od stopnje materialnega napredka in razvoja jugoslovanske družbe, kot tudi od stopnje družbene zavesti.

Ko prebiramo tisto, kar je napisano med platnicami Djordjevičeve (deloma z esejističnimi prelivi obarvane) knjige, presojava, da se Djordjevič upravičeno zaveda tudi omejenosti možnosti realizacije človekove svobode na sedanji stopnji razvoja samoupravljanja. Vendar tu bi dodali: po naši presoji Djordjevič ne dopušča dvoma o pomenu (znanstvene) kritike za človekovo svobodo, oziroma morda še natančneje rečeno, za socializem in svobodo. Če ni razvite

(znanstvene) kritike, narašča pritisk v smeri administrativnega urejanja družbenih zadev. Takšnega administrativnega pritiska (ki tudi takrat, ko je popolnoma upravičen, to pa pomeni, ko gre za dejansko dokazana kazniva dejanja, ki merijo na temelje našega samoupravnega sistema) seveda ne morejo zamenjati in nadomestiti moč idejnega vpliva in idejnega boja. Razlik v teoretičnih stališčih ni mogoče na kratko odpravljati z etiketami. Djordjevičev credo, ki mu ne kaže ugovarjati, bi lahko zgostili v ugotovitev (ki seveda ni samo njegova): ni socializma brez svobode; svoboda ni samo v materialnem napredku; socializem bo privlačen za ljudi v svetu, če bo zagotavljal tudi več ustvarjalne svobode, več možnosti uresničevanja človekove odgovorne avtonomnosti.

Djordjevičevu politološko radovednost upravičeno pritegujejo tudi tako imenovane ekološke pravice. Tudi tu je – še posebej v sodobnem svetu – še kako v igri človekova svoboda. Naša ustava iz 1974. leta ni bosa glede obravnavanja teh pravic. Pozornost jim posveča tako v temeljnih načelih kot tudi v tistem delu ustave, kjer je govora o družbenoekonomskih odnosih, o svoboščinah, pravicah in dolžnostih, pa tudi tam, kjer govori o družbenopolitičnem sistemu. Djordjevičev pristop – čeprav je to področje relativno kratko obdelano – ni normativističen. Zaveda se, da je zamisel o življenju in delu v zdravem okolju sestavina, ki je vgrajena v koncept družbenega in gospodarskega razvoja. Egoistična, tehnokratska, enostransko komercialna in partikularistična težnja je nasprotna samoupravljanju in preseganju ekološke krize. Ne moremo se omejiti le na pasivno zaščito okolja; bistvo je v takšnem ali drugačnem konceptu planiranja in ravnanja s človekovo sredino. Pisca knjige Socializem in svoboda upravičeno skrbi, ali ne bo homo faber postal suženj lastnega dela, če ne bo znal razumno in nehlastavo načrtovati svoje življenje in razvoj. Dejstvo, da imamo pač samo »en planet zemljo« (Only one earth) prepočasi prodira v samoupravno zavest in pojmovanje svobode. Ali se glede zaščite okolja res ne moremo nič naučiti od napak v drugih sistemih, ali moramo vse preizkusiti na lastni koži?

Knjiga Socializem in svoboda – recenzent tega dela je bil znani jugoslovanski družboslovec M. Pečujlić – ima tudi dodan seznam domače in tuje literature, ki naj bi zahtev-

nejšega bralca usmerjala v prebiranje knjig, razprav in študij o širokem in malodane neizmerljivem prostranstvu dveh tako pogosto izustenih, a očitno tako nenavadno težko uresničljivih fenomenov kot sta ravno socializem in svoboda.

Boštjan Markič

Razprave in gradivo št. 15, november 1982

Pred nami je nova tematska številka revije Inštituta za narodnostna vprašanja, ki je posvečena položaju slovenske narodnostne skupnosti v Italiji, s posebnim oziranjem na njen položaj od podpisa osimske pogodbe do redakcije zaključka v oktobru 1982. Kar 27 naših in zamejskih avtorjev, ki so za nas na tem področju skoraj vsi že stari znanci, ugledni strokovnjaki s področja manjšinske problematike na splošno in še posebno poznavalci slovenske narodnostne skupnosti v Italiji, nam predstavlja omenjeno tematiko iz kar najširših vidikov. Tako so med drugim obdelani mednarodnopravna zaščita, notranjepravne rešitve, gospodarske in politične razmere, problematika prostora in demografskih gibanj, mesto in vloga jezika, vzgoje in izobraževanja, šolstva, kulture in prosvete, pomen informatike, vloga nekaterih subjektivnih dejavnikov in še kaj.

Članki, ki so bogato dokumentirani, so opremljeni tudi z nad 40 tabelami, grafikoni in kartami, njihovi povzetki pa so prevedeni v italijanski in angleški jezik. Gledano v celoti nam nizanka analiz posameznih parcialnih problemov daje izhodišče za poglobljeno interdisciplinarno obravnavo obravnavane problematike tudi zato, ker obravnava politiko, pomembno za položaj naše narodnostne skupnosti na obeh straneh meddržavne meje. Pri tem pa seveda, zaradi časovno omejenega okvira, pogrešamo razčlenitev vpliva najnovejših jugoslovanskih ukrepov na tako imenovano gospodarsko stabilizacijo, razen kolikor nam za izhodišče ne služi pomen poudarjanja odprte meje, pomen, ki smo se ga zavedali že dolgo pred uvedbo omenjenih ukrepov.

Posebno vrednost dajejo pričujočemu zvezku naše revije dokumenti, ki so objavljeni v drugem delu. Gre deloma za izvlečke, deloma pa za celoto okoli 50 originalnih dokumentov, ki so pomembni za obstoj, življenje in delo naše narodnostne skupnosti v Italiji. V glavnem gre za gradivo, nastalo po letu 1975 in je njegova aktualnost v tem trenutku še toliko pomembnejša, deloma pa gre za temeljne dokumente povojnega obdobja. Omenjeno gradivo res kar najbolj plastično dokumentira primerjavo med zahtevano stopnjo zaščite naše narodnostne skupnosti in doseženo ravnijo te zaščite v italijanskem nacionalnem prostoru. To je dobro znana razlika med upravičeno zahtevo po globalni zaščiti, kot jo zahtevajo manjšinske organizacije, in parcialnimi rešitvami, ki so posledica družbenopolitičnih in gospodarskih razmer v Italiji. Upoštevanje teh razmer v povezavi z našimi razmerami pa kaj lahko privede do meddržavnega sporazumevanja o uresničevanju osimske pogodbe in drugih mednarodnopravnih obveznosti tudi na račun slovenske narodnostne skupnosti v Italiji in s tem slovenskega naroda kot celote. Zato je tudi pomemben pregled jugoslovansko-italijanskega sodelovanja ter vloga manjšin pri tem.

Drugo gradivo je razdeljeno na temeljne mednarodnopravne vire zaščite slovenske skupnosti v Italiji, kar je domačemu bralcu nedvomno že znano, pomembnejši pa se zdijo teksti ustavnih in drugih aktov italijanskega notranjega prava ter najnovejši zakonski osnutki za zaščito slovenske narodnostne skupnosti. Gradivo je prav gotovo ustrezno zaokroženo z temeljnimi dokumenti osrednjih organizacij, ki zaslužijo vso pozornost že zavoljo tega, ker je ta skupnost tisti subjekt, od katerega je v končni fazi odvisno prizadevanje in uresničitev tega prizadevanja za tako imenovano globalno zaščito. Vse objavljeno primarno gradivo je koristna podlaga za čist in kratek pregled nad formalnimi akti, ki so krojili in še krojijo usodo Slovencev v Italiji. Njihova objava in s tem dostopnost širšemu krogu bralcev bo nedvomno avtentično približala problematiko tudi vsem tistim, ki se problemu želijo posvetiti s študijske plati. Njihov pomen je v dokumentiranju in na določen način tudi v preseganju dobro znanih trditev o trenutno še vedno nezadostni zaščiti slovenske narodnostne skupnosti v Italiji.

Nedvomno je podpis osimske pogodbe dne 10. 11. 1975 nov mejni kamen ne le v italjansko-jugoslovanskih odnosih, temveč tudi pomemben mejnik v življenju in delu naše narodne skupnosti v Italiji. S to pogodbo sta pogodbeni stranki med drugim izrazili tudi pripravljenost za ureditev položaja naše narodnostne skupnosti v Italiji, ki je v preteklosti, in morda ne le v njej, predstavljal eno od odprtih vprašanj v bilateralnih odnosih. Danes že vemo, na primer, da še vedno prihaja do poizkusov različne razlage pogodbenih določil in kar se manjšine tiče, se to kaže v zagovarjanju načelno različnega odnosa do posameznih delov te skupnosti pač glede na to, na katerem področju živi. Osimska pogodba pa je bilateralni sporazum med državama, s katerim se je ena od njih zavezala uresničiti določene pravice, ki pripadajo slovenski narodnostni skupnosti v Italiji. Zato nam pričujoča številka Razprav in gradiva še kako koristi ne le pri ugotavljanju stvarnega stanja in doseženih rezultatov, temveč tudi pri definiranju tistega, kar je še ostalo odprto in nerazrešeno. Tako bo lahko številka revije v pomoč vsem tistim, ki se dnevno-politično in poklicno ukvarjajo s to problematiko, na tej ali na oni strani meje; v pomoč pa bo tudi vsem tistim, ki se študijsko lotevajo problematike in končno vsemu tistemu širšemu krogu bralstva, ki mu ni in ne more biti vseeno, kako žive in dihalo Slovenci onkraj meje. Upati je, da bo številka dosegla tudi svoj namen: seznaniti italjansko demokratično javnost s stopnjo uresničitve mednarodne pogodbe, ki zajema tudi določila glede zaščite slovenske narodnostne skupnosti.

Nemogoče se je na tem mestu posvetiti posameznim člankom, omenimo naj le na

kratko, kaj obravnavajo. V uvodih razmišljata R. Čacinovič in S. Devetak, B. Race govori o pomenu zaščitne zakonodaje, D. Štoka analizira aktualne dogodke, V. Černo se posveča Videmski pokrajini, A. Pizzorusso pa razmišlja o perspektivah zaščite v Italiji. E. Petrič primerja zakonske osnutke in osimsko pogodbo, I. Bratina posveča pozornost decentralizaciji države, M. Komac soodločanju manjšine, D. Cupin njeni materialni podlagi, N. Vilhar družbeno-ekonomski zakonodaji, A. Lokar pa govori o sodelovanju področij z obeh strani meje. L. Vuga piše o uresničevanju enotnosti slovenskega prostora, S. Pahor o slovenskem jeziku v Furlaniji-Juljski krajini, A. Nečak-Lük pa o funkciji jezika na narodnostno mešanih območjih. P. Stranj piše o vzgoji in izobraževanju, S. Pertot-Legiša o šolstvu, F. Benedetič o kulturi in prosveti, S. Žabjek o kulturi in P. Beltram o sredstvih javnega obveščanja. D. Jakomin nam predstavi slovensko cerkev v zamejstvu, S. Novak-Lukanovič in S. Žabjek kulturno-prosvetno sodelovanje s slovensko skupnostjo v Furlaniji-Juljski krajini, V. Klopčič pa uradne stike med obema državama. Medtem ko R. Ruttar analizira demografski položaj v Videmski pokrajini, se F. Clavora posveča gospodarskemu položaju v isti pokrajini. P. Beltram govori o Kanalski dolini, P. Petrič pa o Beneški Sloveniji in šolstvu.

Ob koncu zapišimo še, da bi takšno analizo uresničevanja osimske pogodbe potrebovali vsako leto, četudi bi ugotavljala le nespremenjene razmere. S tem bi bila izpolnjena pomembna funkcija – opozarjanje na potrebo po spreminjanju obstoječega stanja in izpolnjevanju duha osimske pogodbe.

Bojko Bučar

Marksistička misao (Beograd)

št. 4/1983

Sodobnost in zgodovinska zavest: AN-DREJ MITROVIĆ: Sedem tez o mestu in vlogi historične znanosti v zgodovinski zavesti; TODOR KULJIĆ: Enotna ali parcialne zgodovinske zavesti; ĐORĐE Đ. STANKOVIĆ: Socialna zgodovina in osebnost; DRAGO ROKSANDIĆ: Globalna zgodovina in zgodovinska zavest; BRANKO PETRANOVIĆ: Dezintegracija zgodovinske zavesti o revoluciji; *Prispevki:* VLADIMIR GOATI: Dejavniki angažiranosti članov ZKJ; SILVANO BOLČIĆ: Idejne in interese razlike v zvezi komunistov; DUŠAN IČEVIĆ: Čigava je nacionalna država?; VESNA PUSIĆ: O demokraciji in samoupravljanju.

Pogledi (Split)

št. 2/1983

Aktualnosti: Sodobni pojavi nacionalizma; *Socializem in morala:* VOJAN RUS: Možnosti marksistične etike in potrebe sodobnega človeštva; RADOMIR LUKIĆ: Načela in dileme morale v Jugoslaviji; JOVAN MIRIĆ: Politika in etika; NIKOLA VISKOVIĆ: O pravičnosti; JOŽE ŠTER: Ideali in stvarnost; MARKO ORŠOLIĆ: O razmerju med socializmom in moralno; SRĐAN VRCAN: Družbene neenakosti v sodobni socialistični družbi; ESAD ČIMIĆ: Funkcije morale in družbena kriza; MILI VOJ OREB: Slojevitost morale v socializmu; VEKOSLAV GRMIĆ: Možnosti krščansko-marksističnega dialoga o vprašanih etike danes; JOŽE RAJHMAN: Krščanska etika v samoupravnem socialističnem družbenem sistemu; JANEZ STANIĆ: O možnostih dialoga med marksisti in kristjani; LJUBO PRVAN: Moralni vidiki odnosa do družbene lastnine; IVAN PERIĆ: Odnos do družbene lastnine kot moralni problem;

DUNJA RIHTMAN-AUGUŠTIN: Tradicija in inovacije; VELIBOR JERBIĆ: Morala in vzgoja.

Kulturni radnik (Zagreb)

št. 4/1983

DUŠKO SEKULIĆ: Planiranje in družbene spremembe; NEVEN MATES: Problemi združevanja dela in sredstev; VELJKO CVJETIČANIN: Politični sistem med normo in realnostjo; ĐURO MEDIĆ: Ekonomska teorija in razredna struktura družbe; *Aktualnost Marxove misli:* IRING FETSCHER: Zemlja, delavec in meje napredka; *Marksistične interpretacije:* MILAN KANGRGA: O Habermasovi kritiki Marxa; SLOBODAN SAMARDŽIĆ: Marksizem kot socialna filozofija; *Prevod:* TOM BOTTOMORE: Nastajanje novih nacij nacionalizem in razvoj.

Marksizam u svetu (Beograd)

št. 1/1983

Proces kapitalistične destrukcije kmetstva v svetu: ZORAN VIDA KOVIĆ: Kapital podira svetovno vas; ATHAR HUSSAIN, KEITH TRIBE: Marksizem in agrarno vprašanje; ULG M. BAUMGÄRTNER, ONNO-HANS POPPINGA: Značilnosti agrarne strukture na kapitalistični periferiji; CLAUDE FAURE: Integracija kmetijstva v industrijsko družbo; PETER SINGELMANN: Klasični prehod iz fevdalizma v kapitalizem in delna kmetijska preobrazba na kapitalistični periferiji; SAMIR AMIN: Eksploatacija kmetstva »tretjega sveta« v svetovnem imperialističnem sistemu; RICHARD L. HARRIS: Marksizem in agrarno vprašanje v Latinski Ameriki; JAMES PETRAS: Vidiki kmetijske preobrazbe v Latinski Ameriki; ALAIN de JANVRY, LYNN GROUND: Zvrsti in posledice zemljiške reforme v Latinski Ameriki; TERE-SA MEADE: Prehod v kapitalizem v Brazi-

liji; beležke o tretji poti; GIOVANNI ARRIGHI: Struktura tujih investicij v tropski Afriki; SAMIR AMIN: Razvoj in stagnacija v kmetijstvu.

Naše teme (Zagreb) št. 4/1983

Pogledi: MIRKO BOLFEK: PLO: Še eno razpotje; IVAN JAKOVljević: V iskanju za izgubljenim denarjem; *ZKJ danes: biti avantgarda:* IVAN PERIĆ: Aktualni problemi avantgarde; IVICA ŠEKOTA: Zveza komunistov danes – kako biti avantgarda; MILIVOJ OREB: O akcijski učinkovitosti zveze komunistov; IVO DRUŽIJIĆ: Računi vzgojiteljskih iluzij; SLOBODAN INIĆ: Problemi organizacije komunistov; STIPE ŠUVAR: Sodniki in njihove lokave teze; *Raziskave:* VLADIMIR OBRADOVIĆ: Socialna struktura in razredna zavest članov zveze komunistov; *Delavsko gibanje in socializem:* GORDANA VLAJIĆ: Kominternina in jugoslovanska vprašanja (1919–1920); DUŠAN DRAGOSAVAC: Poljska in socializem; *Marx in marksizem:* MILAN MESIĆ: Lenin in samoupravljanje.

Marksizam u svetu (Beograd) št. 2/1983

Marksizem in orientalska družba: MIO-MIR JAKŠIĆ: Teorija razvoja v deželah Vzhoda; SHLOMO AVINERI: Karl Marx o kolonializmu in modernizaciji; BRYAN TURNER: Marx in konec orientalizma; I. J. ZLATKIN: Splošne zakonitosti razvoja delujejo v deželah Vzhoda v polni meri; FRANCES MOULDER: Japonska, Kitajska in sodobno svetovno gospodarstvo; L. S. VASILJEV: Suženstvo in fevdalizem v stari Kitajski; UMBERTO MELOTTI: Marksizem in azijske družbe; K. Z. AŠRAFJAN: Problemi družbeno-ekonomske ureditve stare Indije; SHAIBAL GUPTA: Možnosti za industrijsko revolucijo v Indiji pred prihodom Angležev; MAXIME RO-

BINSON: Islam in kapitalizem; CAGLAR KEYDER: Definicija perifernega gospodarstva: Turčija 1923–1929; MICHIO MORISHIMA: Zakaj je Japonska uspela?

Opredeljenja (Sarajevo) št. 5/1983

Aktualne teme marksistične misli: IVAN CIFRIĆ: Človek in stroj pri Marxu; MEHMED DEDIĆ: K Marxovi opredelitvi dela; ISMET GRBO: Klasiki marksizma o oblasti delavskega razreda in samoupravljanju; NIJAZ MUSABEGOVIĆ: Leninov prispevek k marksistični teoriji zaveznitva proletariata in kmetov; *Iz prakse socialističnega samoupravnega razvoja:* ĐURO VEKIĆ: Varstvo ustavnosti in zakonitosti v samoupravnem sistemu; MESUD SABITOVIĆ: Nekateri vidiki zmanjševanja negotovosti v izobraževanju, zaposlovanju in razvoju; FRANKO KOŽUL: Stanovanjsko vprašanje – teoretska in praktična uganka; RISTE LJUBOTENSKI: Idejno-politični vidiki odgovornosti v zvezi komunistov; MUHAMED NUHIĆ: Katere in kakšne informacije smatrajo delavci za koristne.

Politička misao (Zagreb) št. 1/1983

DUŠAN BILANDŽIĆ: Marksistični teoretik in revolucionar Vladimir Bakarić; *Problemi samoupravne demokracije:* TOMISLAV VASOVIĆ: Poskus avtentične razlage in zasnove samoupravne demokracije; RADIVOJE MARINKOVIĆ: Utemeljevanje socializma iz vidika dela; BRANKO CARATAN: Pluralizem interesov in socialistična demokracija; SILVANO BOLČIĆ: Interesi in (ne)možnosti skupnosti iz načela dela; BOŠTJAN MARKIĆ: Pluralizem in mobilizacijska sposobnost sistema; DMITAR MIRČEV: Pluralizem interesov in skupnost samoupravljalcev; JOVAN MIRIĆ: Družbena avtoriteta dela – priložnost za demokracijo; ZLATKO ČEPO: Obnovitev delavskega upravljanja v Jugoslaviji.

bibliografija knjig in člankov

(Iz dokumentacije knjižnice Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo)

- A. članki in knjige iz SFRJ
B. članki in knjige iz tujine

MARKSIZEM

- A
- ALIC Sead: Teologija i marksizam. Naše teme, 28(1983)4.
- BIBIĆ Adolf: Građansko društvo i politička država u Hegela i Marxa. Zagreb, Centar za kulturno djelatnost, 1983. - 349 str. (Političke teme).
- DŽUVEROVIĆ Borislav: Preteče marksizma u Jugoslaviji. Socijalizam, 26(1983)3.
- KOLLONTAJ Aleksandra Mihajlovna: Ženska v socializmu. Ljubljana, Univerzitetna konferenca ZSMS: Republiška konferenca ZSMS, 1982. 162 str. (KRT, 7).
- KORSCH Karl: Marksizam i revolucija. Zagreb, Globus, 1983. XXIV, 349 str. (Biblioteka Prometej; 21).
- MOST Johann: Kapital in delo. Komunistični anarhizem. Ljubljana, Univerzitetna konferenca ZSMS: Republiška konferenca ZSMS, 1982. - 48, 89 str. - KRT; 8).
- MUSABEGOVIĆ Nijaz: Kontroverze u savremenom marksizmu oko tumačenja subjekta revolucije. Pregled, 73(1983)2-3.
- PAJIĆ Ljubiša: Marksizam i lingvistika. Marksiistička misao, (1983)3.
- PETROVIĆ Sreten: Marksiistička kritika estetike. Prilog Marksovoj ontologiji stvaranja. Beograd, Prosveta, 1982. 277 str.
- RUS Vojan: Nadaljevanje naše poti. Ljubljana, Mladinska knjiga, 1983. - 301 str.: 24 cm. - (Zbirka Tokovi).
- WALLERSTEIN Immanuel: Zavisnost u jednom meduo-visnom svetu: ograničene mogućnosti preobražaja unutar kapitalističke svetske ekonomije. Marksizam u svetu, 9(1982)10.

B

- GRAUER Michael: Wissenschaft, Dialektik und Natur. Untersuchungen ein Beispiel von Karl Korsch. Prokla, 13(1983)1.
- JANCKIJ O.N.: Metodologija K. Marksa u analize problem kapitalističke urbanizacije. Voprosy filosofii, (1983)3.
- KOSTEDE Nobert: Staat und Demokratie: Studien zur politischen Theorie des Marxismus. Darmstadt, Neuwied - Luchterhand, 1980. - 185 str.
- MOHL Alexa: Karl Marx und die Selbstverständigung unserer Zeit über ihre Kämpfe und Wünsche. Prokla, 13(1983)1.
- SWEEZY Paul M.: Marxism and Revolution. 100 Years after Marx. Monthly Review 34(1983)10.
- WRIGHT Erik Olin: Capitalisms Futures. Socialist Review, 13(1982)2.

FILOZOFIJA

A

- BEAUVOIR Simone de: Drugi pol. Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1982. - 2 knj. (Misao i dileme).
- BENSE Max: Heuristika, istraživanje i kreativnost. Pitanje, 15(1983)2.
- DINDIĆ Zoran: Subjektivnost i nasilje: Nastanak sistema u filozofiji nemačkog idealizma. Beograd, Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, 1982. - 241 str. - (Biblioteka Izazovi).
- HEGEL Georg Wilhelm Friedrich: Jensi spisi 1801-1807. Sarajevo, Veselin Masleša, 1983. - 502 str. - (Logos).
- PLATON: Zakoni. Maribor, Založba Obzorja, 1982. - 514 str.
- SVEST i saznanje: Oglеди iz savremene analitičke filozofije. Beograd, Nolit, 1980. - 405 str. - (Biblioteka Sarzežda; 71).
- TARANTO Robert: Filozofija semiotike. Pitanja, 15(1983)2.
- VICO Giambattista: Načela nove znanosti: o zajedničkoj prirodi nacija. Zagreb, Naprijed, 1982. - XXVIII, 529 str. - (Filozofska biblioteka).

B

- CARCHEDI G.: A Critical Note on Bhaskar and Systems Theory. Radical Philosophy (1983)33.

SOCIOLOGIJA - OBČA

A

- ADAM Franc: Kvalitativna metodologija in akcijsko raziskovanje v sociologiji. Časopis za kritiko znanosti, 10(1982)53-54.
- KATUNARIĆ Vjeran: Utopijska decentralizacija i sociologija. Naše teme, 28(1983)4.
- SUPEK Rudi: Zanat sociologa. Strukturalna analiza. Zagreb, Školska knjiga, 1983. - 278 str. (Biblioteka Suvremena misao).
- TEORIJA, empirija, praksa:
Prispevki h kritiki in razvoju metod družboslovnega raziskovanja. Prilozi kritiki i razvoju metoda društvenih istraživanja. (Uredil Slavko Splichal.) Ljubljana, Partizanska knjiga: Raziskovalni center za samoupravljanje pri RS ZS Slovenije, 1983. - 201 str.

B

- BULMER Martin: Applied Social Research, Knowledge 3(1981)2.

- HIMMELSTRAND Ulf: The Relationship Between Sociology and Social Practice. *Praxis International*, 2(1983)4.
- KAPUSTIN B.G.: Novye tendencii v »sociologii razviti-ja«. *Sociologičeskie issledovanija*, (1983)1.
- MITSUO Ogura: The Sociology of Development and Issues Surrounding Late Development. *International Studies Quarterly*, 26(1982)4.

POSEBNE SOCIOLOGIJE

A

- BRAVERMAN Harry: Rad i monopolistički kapital: Degradacija rada u dvadesetom stoljeću. Zagreb, Globus, 1983. – XVI, 377 str. (Biblioteka Prometej; 20).
- JEROVŠEK Janez: Integracije u privredi i zajedničke službe. *Pogledi (Split)*, 13(1983)1.
- JOGAN Maca: Množična zavest o delu žensk. Ljubljana, FSPN – Raziskovalni inštitut, 1982. – 42. str., Projekt: Slovensko javno mnenje 1982.
- KLINAR Peter: O izvorih kriznih pojavov v mednacionalnih odnosih. Ljubljana, FSPN – Raziskovalni inštitut, 1982. – 24. str., Projekt: Slovensko javno mnenje 1982.
- KLINAR Peter: O mednacionalnih in medrepubličkih odnosih. Ljubljana FSPN – Raziskovalni inštitut, 1982. – 80 str. Slovensko javno mnenje 1982.
- KRSTIĆ Branislav: Čovjek i prostor: Pristup prostornom uređenju. Sarajevo, Svjetlost, 1982. – X, 354 str.
- MARINKOVIĆ Darko: Odnos prema omladini – odnos prema društvenom progresu. *Borba* 61(1983)101, str. 10.
- PETROVIĆ Stevan P.: Droga i ljudsko ponašanje. Gornji Milanovac, Dječje novine, Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1983. – 323 str.
- SRUK Vlado: Na temo družbenost mladih. Ljubljana, Komunist, 1983. – 175 str.

B

- BURRIS Val, WHARTON Amy: Sex Segregation in the US Labor Force. *Review of Radical Political Economy*, 14(1982)3.
- FRITH Simon: Jugendkultur und Rockmusik: Soziologie der englischen Musikszene. Reinbeck bei Hamburg, Rowohlt, 1981. – 330 str.
- PAPADEMETRIOU Demetrios G.: Rethinking International Migration. A Review and Critique. *Comparative political studies*, 15(1983)4.
- SCHMIEDE Rudi: Akstrakte Arbeit und Automation. *Leviathan*, 11(1983)1.
- TOKUNAGA Shigeyoshi: Die Beziehungen zwischen Lohnarbeit und Kapital in japanischen Grossunter-nehmen. *Leviathan*, 11(1983)1.
- YIU-CHENG So Alvin: Division of the Labour process and Underdevelopment. A study of the South China Silk Industry. *Insurgent Sociologist*, 11(1983)3.

POLITIČNE VEDE – SPLOŠNO

A

- ČIMIĆ Esad: Politika kao sudbina. Prilog fenomenologiji političkog stradalništva. Beograd, Mladost, (1983) – 223 str. (Velika edicija Ideja).
- KOVAČEVIĆ Đuro: Politička elita. Beograd, Mladost, 1983. – XIII, 139. str. (Velika edicija Ideja).
- TOMIĆ Vinka: Prilog raspravi o samoupravnom pluralizmu interesa. *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 68(1982)3.
- WESEL Uve: Mit o matriarhatu: O Bahofenovom »Materinskom pravu« i položaju žena u radnim društvima pre nastanka državne vlasti. Beograd, Prosveta, 1983. – 184 str. (Biblioteka Današnji svet).
- ŽIVOTIĆ Miladin: Revolucija i kultura. Prilog kritici savremenih ideologija. Beograd, Filozofsko društvo Srbije, 1982. – 195 str. (Filozofske studije; 12.)
- DAHL Robert Alan: Dilemmas of Pluralist Democracy, Autonomy v.s. Control. New Haven, London, Yale University Press, cop. 1982. – XI, 229 str. (Yale Studies in Political Science; 31).
- FEHER Ferenc: In the Bestiarum. (A contribution to the Cultural Anthropology of »real socialism«.) *Praxis International*, 2(1982)3.
- HERNES Gudmund: Makt og avmakt: En begrepsanalyse. Bergen, Oslo, Tromsø – Universitetsforlaget, 1982. – 230 str.
- KNOKE David: Political Mobilization by Voluntary Associations. *Journal of Political and Military Sociology*, 10(1982)2.
- KOWALEWSKI David: Establishment Vigilantism and Political Dissent. A Soviet Case Study. *Armed Forces and Society*, 9(1982)1.
- MASTERS Roger D.: The Biological Nature of the State. *World politics*, 35(1983)2.
- NELSON Daniel N.: The Worker & Political Alienation in Communist Europe. *Polity*, 15(1982)2.
- PARKS Robert Q.: Interests and Politics of Choice. *Political Theory*, 10(1982)4.
- POLITISK organisering: Organisasjonsteoretiska synspunkt på folkestyre og politik ulikhet. Redigert av Johan P. Olsen. Bergen, Oslo, Tromsø – Universitetsforlagrt, 1980. – 206 str.

SAMOUPRAVNI SISTEM

A

- DELEGATSKI sistem med normo in stvarnostjo. Vodja projekta Adolf Bibič; Operativni vodja raziskave Drago Zajc. Ljubljana, Komunist, 1983. – 218 str. – (Študijski zvezek).
- HRLE Sulejman: Od državnoga prava ka samoupravnom pravu i samoupravnoj praksi. *Opređeljenja* 14(1983)3.
- HRŽENJAK Juraj: Organizacija teritorija i samoupravljanje. Faktori i razvoj administrativno-teritorijalne podelje u Jugoslaviji. Teritorijalni uvjeti ostvarivanja

političkog sistema samoupravljanja. Zagreb, Informator, 1982. - X, 174 str.

JUGOSLAVIJA u devetoj deceniji - mogućnosti promena. Politički sistem i ideologija. Marksistička misao, (1983)3.

TOŠ Niko: Razumevanje družbene vloge Zveze komunistov. Ljubljana, FSPN - Raziskovalni inštitut, 1982. - 92 str., Projekt: Slovensko javno mnenje 1982.

WEDAM-LUKIĆ Dragica: Mednarodna in medrepubliška pristojnost. Ljubljana, ČZ. Uradni list SRS, 1983. - 155 str.

DRUŽBENOPOLITIČNI SISTEMI

A

JUŽNIĆ Stane: Problemi birokratske vladavine - s posebnim osvrtom na nerazvijene države. Pogledi (Split), 13(1983)1.

MILJANIĆ Dragan: Osobnosti političkog sistema NR Kine u najnovijem ustavu. Socijalizam, 26(1983)1.

NOVI kineski ustav. Arhiv za pravne i društvene nauke, 68(1982)4.

PETROVIĆ Milan: Političke stranke i država. Arhiv za pravne i društvene nauke, 68(1982)3.

PRVULOVIĆ Ljubivoje: Osnovne karakteristike i uzroci krize u zemljama »realnog socijalizma«. Medjunarodna politika, 34(1982)2.

ZAKOŠEK Nenad: »Zeleni« i politički sistem Zapadne Njemačke. Naše teme, 28(1983)4

B

ALMOND Gabriel A.: Corporatism, Pluralism and Professional Memory. World politics, 35(1983)2.

BIRNBAUM Pierre: The State versus Corporativism. Politics and Society, 11(1982)4.

HRUBY Suzanne: The Church in Poland and its Political Influence. Journal of International Affairs, 36(1982-83)2.

MEIER Hermann: Parteien und Programme: Eine vergleichende, themenbezogene Gegenüberstellung programmatischer Aussagen der Partei in der Bundesrepublik Deutschland. München Wilhelm Heyne Verlag, 1980. - 319 str.

DRŽAVA blagostanja: Policy Sciences, 15(1983)3 (tematska št.).

POLITIČNA ZGODOVINA IN ZGODOVINA POLITIČNE MISLI

A

CENČIĆ Vjenceslav: Enigma Kopinić. Beograd, Rad, 1983, 2 knj. (Svedočanstva).

DIWALD Hellmut: Boj za svetovna morja. Prevedel Stan-ko Jarc. Ljubljana, Borec, 1982. - 354 str.

SEKELJ Laslo: O anarhizmu. Beograd, Centar društvenih djelatnosti SSO Hrvatske; Istraživačko-izdavački cen-

tar SSO Srbije, 1982. - 177 str. (Biblioteka Izazovi, Biblioteka Pitanja; 14).

GIEYSZTOR Aleksander: (Zgodovina) Poljske. Prevedla Rozka Štefanova in Niko Jež. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1982. - 609 str. (Dobe, narodi, dogodki).

B

SPENCER Herbert: (tematska št.) History of political thought, 3(1982)3.

MEDNARODNI ODNOSI

A

BEBLER Anton: O sukobima između socijalističkih država. Marksistička misao, (1983)2.

ČUČEK Janez: Med Kubo in Indijo. Ljubljana, Založba Borec, 1983. - 333 str.

DRUŠTVENE osnove jugoslovenske politike nesvrstanosti. Tribina. Centar za marksizam univerziteta u Beogradu, Marksistički centar organizacije SK u Beogradu, 1982. - 204 str.

PEJNOVIĆ Nikola, ŠOTRA Žarko: Vojni faktor u međunarodnim odnosima. Medjunarodna politika, 34(1982)2.

PETKOVIĆ Ranko: Teorijski pojmovi neutralnosti. Beograd, Rad, 1982. - 371 str. (Biblioteka Nesvrstanosti i nesvrstani).

PETRIĆ Ernest: Oblikovanje stališča o međunarodnih odnosih in položaju Jugoslavije v svetu. Ljubljana, FSPN - Raziskovalni inštitut, 1982. - 62 str., Projekt: Slovensko javno mnenje.

BRANDT Willy: Sjever i jug. Program opstanka. Izveštaj Međunarodne komisije za probleme razvoja. Zagreb, Globus, 1982. - 379 str. - (Biblioteka Novi svijet).

TADIĆ Bojana: Osobnosti i dileme nesvrstanosti. Beograd, Komunist, 1982. - 234 str. (Ogledi).

B

AYUBI Nazih N. M.: The Politics of Militant Islamic Movements in the Middle East. Journal of International Affairs, 36(1982-83)2.

BOHNE Regina: Washington führt Krieg gegen Nikaragua. Blätter für deutsche und internationale Politik, 28(1983)5.

ELSENHANS Hartmut: Rising mass incomes as a condition of capitalist growth: implications for the world economy. International organization, 37(1983)1.

HODGES Tony: The Origins of Saharawi Nationalism. Third World Quarterly, 5(1983)1.

KOHL Helmut: Atomwaffenfrei Zonen (II.). Blätter für deutsche und internationale Politik, 28(1983)3.

SANDLER Todd, TSCHIRHART John T., CAULEY Jon: A Theoretical Analysis of transnational terrorism. American Pol. Science Review, 77(1983)1.

A

- GOLUBOVIĆ Zagorka: Staljinizam i socijalizam. Nastanak staljinizma u ideologiji i praksi sovjetskog društva. Beograd, Filozofsko društvo Srbije, 1982. – 329 str. (Filozofske studije).
- GORZ André: Zbogom proletarijatu. S one strane socijalizma i drugi ogledi. Zagreb, Globus, 1983. – XXIII, 222 str. (Biblioteka Prometej; 19).
- MARZANI Carl: Italija in komunisti. V Ljubljani, Cankarjeva založba, 1983. – 497 str. (Misel in čas).
- PELIKAN Jiri: Praško proljeće. Zagreb, Globus, 1982. – (Biblioteka Globus).
- DUTSCHKE Rudi, Wilke Manfred, Reinhard Crusius: Sovjetski savez, Solženjcin i zapadna ljevica. Zagreb, Globus, 1983. – 386 str. (Biblioteka Globus).

B

- BAHRO Rudolf: Who can stop the Apocalypse? Or the task, substance and strategy of the Social Movements. Praxis International, 2(1982)9.
- BREDOW Wilfred van: The Peace Movement in the Federal Republic of Germany. Armed Forces and Society, 9(1982)1.
- MANOUSAKIS Gregor: Die Panhellenische Sozialistische Bewegung. Zeitschrift für Politik, 30(1983)1.

KOMUNIKOLOGIJA IN NOVINARSTVO

A

- LOLIĆ Marko: Snaga i odgovornost. Štampa, Socijalizam, 26(1983)3.
- MAKLUANOVA galaksija: Makluan – za i protiv. – Beograd, Prosveta, 1982. – 236 str. – (Biblioteka XX vek; 5).

B

- BLAŽNOV E. A., LARINOV V. S.: Provođačstvennaja programma SSSR i ekonomičeskaja propaganda v žurnalistike. Vestnik moskovskogo univerziteta – žurnalistika, (1983)2.
- GARRAMONE Gina M.: Issue Versus Image Orientation and Effects of Political Advertising. Communication research, 10(1983)1.
- CHRISTENSON Gilbert Peter: Children's Perceptions of TV Commercials and Products. Communication Research, 9(1982)4.
- LEHMANN Martina: Rundfunkbibliotheken und journalistische Arbeit. Publizistik, 28(1983)1.
- STACHELSKY Friedrich: Typologie und Methodik von Akzeptanzforschungen zu neuen Medien. Publizistik, 28(1983)1.

A

- JOVADŽIĆ Radivoje: Ideja naoružanog naroda u Marksovom mišljenju o revoluciji. Socijalizam, 26(1983)3.
- NEORUŽANO suprotstavljanje agresiji u opštenarodnom obrambenom ratu. Split, Vojna štamparija, 1982. – 283 str.
- RADONIĆ Radovan: Antisocijalističke tendencije i snage u našem društvu. Socijalizam, 26(1983)3.

ZNANOST, KULTURA, RELIGIJA IN ŠOLSTVO

A

- ISLAM: (tematska številka) Argumenti, (1982)2.
- BRONOWSKI Jacob: Poriijeklo znanja i imaginacije. Zagreb, Stvarnost, 1983. – 103 str. – (Biblioteka Svijet suvremene stvarnosti).
- CHOURAQUI André: Židovska misao. Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1982. – 127 str. – (PEV; 4).
- GARAUDY Roger: Islam, kultura i socijalizam. Sarajevo, Starješinstvo Islamske zajednice u SR Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Sloveniji, 1981. – 125 str.
- HAMIDULLAH Muhammed: Uvod u islam. Sarajevo, Starješinstvo Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Sloveniji, 1982. – 240 str.
- JEZIK u savremenoj komunikaciji, Tribina, Centar za marksizam univerziteta u Beogradu, 1983. – 261 str.
- JUŽNIĆ Stane: Lingvistična antropologija. Ljubljana, Dopsna delavska univerza Univerzum, 1983. – 376 str.
- LAPIDE Pinchas: Židovi i kršćani. Naputak o dijalogu. Zagreb, Družba katoličkog apostolata, 1982. – 73 str. – (Teološke meditacije, 9)
- LEACH Edmund: Klod Levis-Stros. Beograd, Prosveta, 1982. – 146 str. (Biblioteka XX vek; 9).
- MAHMUD Mustafa: Kur'an savremeni pokušaj razumijevanja. Sarajevo, Starješinstvo Islamske zajednice Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije, 1981. – 198 str. – (Islamska misao; 1).
- MARKOVIĆ Živko: Dileme o ulozi znanosti u samoupravljanju. Socijalizam, 26(1983)1.
- OBRADOVIĆ Vladimir: Nedovoljno prisutni u radu i samoupravljanju. Borba, 61(1983)100, str. 10
- ROTER Zdenko: Dejavniki vplivanja na socialno-politično in pastoralno usmerjenost katoliške cerkve v Sloveniji 1980–1981/82, FSPN – Raziskovalni inštitut, 1982. – 90 str. Projekt: Slovensko javno mnenje 1982.
- SAMMERHIL: Za i protiv. Beograd, Prosveta, 1982. – 199 str. (Biblioteka XX veka; 57).
- SEKU TURE Ahmed: Islam u službi čovječanstva. Sarajevo, Starješinstvo Islamske zajednice Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije, 1982, – 173 str. (Islamska misao; 2).
- UJELAC Marijan: Arhitektura, društveni investitor i kreatori prostora. Kulturni radnik 36, (1983)1.
- VOLK Petar: Savremeni jugoslavenski film. Beograd, Univerzitet umetnosti; Institut za film, 1983. – 369 str.

UDC 329(47)VKP(b)

BRITOVŠEK dr. Marjan: Buharin's Ideological Disagreement with Stalin
Teorija in praksa, Ljubljana 1983, Vol. XX, No. 10, p. 1286-1296

The article is an adopted chapter of the author's latest book "Ideological Struggles in VKP(b)". In it the author unfolds the activity of Buharin and his adherents in the Bolshevik's party which is (according to the author) the last attempt on the part of the Soviet Union, to preserve collective leadership and prevents Stalin's personal dictatorship after Lenin's death. Buharin's political authority was based on his profound knowledge of social sciences, so that Stalin found himself in his shadow inspite of being the Party's Secretary General. Buharin and Stalin disagreed in questions of economic policy, particularly in the case of forced collectivization of farmers and exaggerated promotion of heavy industry at the expense of agriculture, as well as the question of further Soviet policy which owing to Stalin's "revolution from above" immersed itself into administrative-bureaucratic waters, into militarization of the party activities and into the omnipotence of the police-state.

UDC 338.124.4(497.1)

BOLČIČ, dr. Silvano: Conditions Leading to a Lasting Surpassing of Processes of Crises
Teorija in praksa, Ljubljana 1983, Vol. XX, No. 10, p. 1297-1307

In his article the author tries to answer the following three questions: 1. where are the reasons for more or less permanent disturbances in economic processes and social relations in our society; 2. where are the reasons for the crisis of "mobilizational mechanisms"; 3. what should be introduced into the concept of social development in order to change this unfavourable state. The author's first finding is that there exists an immanent contradiction between the logistics of socialist development and the logistics of development based on the pattern of the developed industrial societies. As next he finds that there exists a marked degree of bureaucracy which paralyzes creativeness in all its manifold forms. He goes on to unfold the current unfavourable trends in evaluation and awarding according to the work performed. Sociology as science is particularly competent to deal with these problems and to contribute to a greater development of consciousness and act as support to positive social action for the glossing over of contradictions.

UDK 329(47)VKP(b)

BRITOVŠEK, dr. Marjan: Buharinov idejni spopad s Stalinom
Teorija in praksa, Ljubljana 1983, let. XX, št. 10, str. 1286-1296

Prispevek je za revijo prirejeno poglavje iz avtorjeve najnovejše knjige »Idejni boji v VKP(b)«. V njem razgrne dejavnost Buharina in njegovih pristašev v boljševiški partiji, ki jo označi kot zadnji poskus, da se v SZ – po smrti Lenina – ohrani kolektivno vodstvo in prepreči Stalinovo osebno diktaturo. Buharinova politična avtoriteta je temeljila na njegovi veliki znanstveni družboslovni razgledanosti, tako da je bil Stalin, čeprav generalni sekretar partije, v njegovi senci. Buharin in Stalin sta se razhajala ob vprašanih ekonomske politike, predvsem v pogledu nasilne kolektivizacije kmetijstva, forsiranja težke industrije na račun kmetijstva, nadaljnje usmeritve SZ, ki je po zaslugi Stalinove »revolucije od zgoraj« vse bolj bredla v administrativno-birokratske vode, v militarizacijo partijskega delovanja in v vsemoč policijske države.

UDK 338.124.4(497.1)

BOLČIČ, dr. Silvano: O pogojih za trajnejše premagovanje kriznih procesov
Teorija in praksa, Ljubljana 1983, let. XX, št. 10, str. 1297-1307

V prispevku poskuša avtor odgovoriti na tri vprašanja: 1. kje so v naši družbi vzroki za trajnejše motnje v gospodarskih procesih in družbenih odnosih, 2. kje so vzroki za krizo »mobilizacijskih mehanizmov« in 3. kaj je treba najprej vgraditi v koncepcijo družbenega razvoja, da bi odpravili neugodno stanje. Predvsem ugotavlja, da je v naši koncepciji družbenega razvoja zasidrano protislovje med logiko socialističnega razvoja in logiko razvoja po vzoru razvitih industrijskih družb; na drugo mesto postavlja dokajšnjo stopnjo birokratizacije, ki mrtviči ustvarjalnost v vseh njenih mnogoterih oblikah; kot tretje navaja sedanje neugodne trende v ocenjevanju in nagrajevanju resničnega dela. Sociološka znanost je še posebej »poklicana«, da se ubada s temi problemi in prispeva k dozorevanju zavesti, ki bo opora pozitivno naravnani družbeni akciji za odpravljanje protislovij.

PROGRAM KNJIŽNICE REVOLUCIONARNE TEORIJE

Že izšlo:

- Steinar Kvale: Izpiti in gospostvo
Friedrich Engels: Proti zaroti molka (spisi o Marxovem Kapitalu)
Michael Mauke: Marxova in Engelsova teorija razredov
Skupina avtorjev: Študentsko gibanje 1968—1972
H. M. Enzesberger: Razgovori z Marxom in Engelsom
Tomaž Mastnak: H kritiki stalinizma
Aleksandra Kollontaj: Ženska v socializmu
Johann Most: Kapital in delo; Anarhizem in komunizem
Ciril Baškovič: ČSSR 1968
Leo Šešerko: Naravoslovje in blagovna forma; Alfred Sohn-Rethel: Duševno in telesno delo

Dela pred izidom:

- K. Marx, F. Engels: Kritika malomeščanskega socializma
I. Bavčar, S. Kirn, B. Korsika: Kapital in delo v SFRJ
Wilhelm Reich: Sekspol
Mike Brake: Sociologija mladinske kulture in subkulture
Izbor tekstov: Delavska opozicija

Program za leto 1984:

- Alternativne oblike množične kulture pri nas
Hubert Požarnik: Alternative
Pavel Gantar: Urbanizem, družbeni konflikti, planiranje
Slobodan Samardžić: Marksizem druge internacionale
Silva Mežnarič: »Bosanci«
Antonio Negri: Delavci in država
Geoffrey Kay: Razvoj in nerazvoj
Lesley Doyal: Politična ekonomija zdravja
Pierre Dubois: Sabotaža v industriji
Karl Marx: Svoboda tiska in cenzura

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Stipe Šušar: Vladimir Bakarić — teoretik in borec revolucije

Vladimir Bakarić: Kako se je razvijala nova Jugoslavija

Zoran Jelenc: O usmerjenem izobraževanju

Zdravko Mlinar: Sociološke razsežnosti regionalnega razvoja

Rado Genorio: Kanadski federalizem in nacionalno vprašanje

Radivoje Marinković: O vzrokih »državnega samoupravljanja«

Vladimir Lavrač: Odnosi med IMF in deželami v razvoju

Maks Tajnikar: O »merilih za oblikovanje cen« z vidika teorije cen